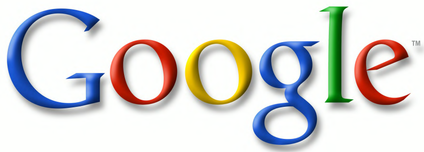
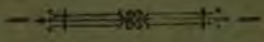

ՍԻՐԱՔ ԵՒ ՍԱՄՈՒԷԼ

ՔԱՐԻ ՀԱՅՐ

ԿՐԹԱԿԱՆ ԴԱՍԵՐ

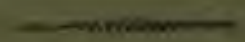

ԳՐԵՑ

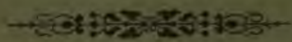
ԽՐԻՄԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿ

Ի ՆՈՒԷՐ

ՀԱՅՈՑ ՀԱՐՑ ԵՒ ԶԱՐԳԱՑԵԱԼ ՈՐԴՒՈՑ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

معارف نظارت جليلەسنك ٢٧٣ نومرولى رخصتنامەسيلە طبع اولنمشدر

Կ. ՊՈԼԻՍ
ՏՊԱԳՐ. ՆՇԱՆ Կ. ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ

1887

ՍԻՐԱՔ ԵՒ ՍԱՄՈՒԷԼ

Khrimean Hayrik

ՍԻՐԱՔ ԵՒ ՍԱՄՈՒԷԼ

ԲԱՐԻ ՀՕՐ

ԿՐԹԱԿԱՆ ԴԱՍԵՐ

Sirak (u) Samuel

ԳՐԵՑ

ԽՐԻՄԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿ

Ի ՆՈՒԷՐ

ՀԱՅՈՑ ՀԱՐՑ ԵՒ ԶԱՐԳԱՑԵԱԼ ՈՐԴՒՈՑ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

معارف نظارت جليله‌سنك ٣٧٣ نومرولى رخصتنامه‌سيله طبع اولنمشدر

Կ. ՊՈԼԻՍ
ՏՊԱԳՐ. ՆՇԱՆ Կ. ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ
1887

ՑԻՇԱՏԱԿ ԱՆՄՈՌԱՑ

ԿԱՆԳՆԵՆ ԶԱՅՍ ՄԱՀԱՐՁԱՆ

ՄԱՅՐ ՈՐԴՒՈՎՔ ՀԱՆԴԵՐՁ

Ի ՏՐԻՏՈՒՐ ԵՐԱԽՏԵԱՑ

ՀԱՆԳՈՒՑԵԼՈՅ Ի ՏԷՐ

ՄԿՐՏԻՉ ԷՖԷՆՏԻ ՓԱՓԱԶԵԱՆ

ԱՌ

ԱԶՆԻՒ ԵՒ ՍԻՐԵԼԻ

ԼԵՒՈՆ ՊԷՅ Մ. ՓԱՓԱԶԵԱՆ

Սիրաք եւ Սամուէլ անուն երկասիրութիւնը, որ բարի հօր կրթական դասեր կ'աւանդէ. ընդունեցէք որ զայն հանգուցեալ հօրդ յիշատակին նուիրեմ: Զի կը ճանաչեմ զձեզ թէ բարեկամ էք կրթութեան, բարեկամ ազգին եւ բարեկամ յառաջդիմութեան:

Չեմ երկբայիր երբէք, թէ իբրեւ ծնողասէր եւ երախտապարտ որդի, գիտէք պատուել Ձեր հօր յիշատակ, ոչ միայն խաչաքար մի կանգնել նորա գերեզմանին վերայ. կամ նորա ստուերագիր պատկերն նկարել տալով՝ կախել ընտանեկան յարկի պատէն. այլ առաւել գնահատել գիտէք այնպիսի յիշատակարանով մի պատուել Ձեր հանգուցեալ ծնողին յիշատակ որ անշշունչ քար չ'է եւ ոչ անխօսուն պատկեր. այլ գիր է, լեզու ունի եւ կը խօսի դարէ ի դար:

Թող քաղցր լինի քեզ այն հօր յիշատակ, որ բարգաւաճ մի գերդաստան կազմեր է: Եւ ես ինքնին կը գուշակեմ թէ ոչ այնչափ աշխարհին բախտ օժանդակ էր նմա. այլ առաւել աշխատութիւն, խոհեմութիւն, եւ իմաստուն տնտեսութիւն. յարգելով միշտ չափաւոր կեանք եւ պարկեշտութիւն:

Դուք այսօր երկու ծաղկահասակ հարազատներովդ հայրենի տան բարեյիշատակ ժառանգորդըն էք. եւ ես կը ցանկամ յամենայն սրտէ զի դուք տիրապէս ժառանգորդ լինիք հայրենի տան. այսինքն երբ նիւթականին հետ՝ ժառանգէք նաեւ հոգեկանն. այն է՝ հաւատք գործով համդերձ, եւ երկիւղած Աստուածպաշտութիւն՝ ընկերսիրութեամբ համդերձ։

Թէ յիշենք անցեալը՝ կը խելամտինք թէ սոսկ նիւթական ճոխութիւն կարող չ՚է մի գերդաստանի կեանք անվթար պահել. սոսկ առատութեան իւղ թէեւ լինի ծովու չափ, դարձեալ կարող չէ հայրենի տան ճրագ վառ պահել, գէթ մի դար տանել հասցունել տան փառաց լոյսը։

Թէ քառասուն տարի յառաջ ծնէիր՝ պիտի տեսնայիր ու յիշէիր այսօր Պօլսոյ Նախնի Ամերայից ու սեղանաւորաց հարստութեան ճոխութիւն։ Ո՞ւր մնացին նոքա, այսօր չը կան ի միջի, մեռան գընացին, որդիքներ մնացին. այլ աւա՛ղ մուրացին ու մարեցին հայրենի տան ճրագ ; եւ ինչ էր սորա պատճառ, խօսիմ ձեզ. թէ չես հաւատար ծերերուն հարցուր եւ դու ինքնին իմաստասիրէ, խելամուտ կը լինիս. թէ այդ յետնամնաց ժառանգորդ որդիքները՝ միայն նիւթական կեանք ժառանգեցին. եւ ոչինչ համարեցին բարոյական կեանքի ժառանգութիւն։ Այլ չը գիտեմ, թէ այդ ճոխութեամբ պանծացեալ Ամիրաներ ամէնքն եւս ունէի՞ն արդեօք բարոյական կեանքի հաստատութիւն ինչպէս Աբրահամ, Յովբ. որպէս զի իբրեւ ժառանգութիւն՝ թողնէին իրենց որդւոց, կամ

պիտանի ուսմամբ եւ դաստիարակութեամբ պատրաստեցի՞ն իրենց որդիքներ ապագայ ժառանգութեան համար։

Գիտենք, չ'ենք ուրանար, թէ կային փինոցանէ ոմանք, որ նիւթականին հետ՝ հաւատով եւս շատ հարուստ էին եւ մեծ ընծայաբերութիւն ունէին առ ազգն եւ եկեղեցին. որոց կանգնած հոյակապ տաճարներ եւ զարդուց համդերձանքներ վկայ են այսօր եւ ցոյց կուտան թէ այդ մերձաւոր նախնիք քան զմեզ մեծագործ էին։

Սակայն ինչո՞ւ փլան այդ մեծամեծ տուներ. կասեն թէ արտաքին հեղեղներ քանդեցին ու կործանեցին։ Ես էլ կ'ասեմ թէ ներքին ծովացած զեղծմունքներու մէջ խեղդուեցան. եւ աւելի ճըշմարիտ է եթէ ասեմք ոմանք եւս զիրար դաւաճանելով տնաւեր եղան։ Ափսո՛ս, այդ ականաւոր ընտանիք, որոց միացորդ նշխարներ սակաւագիւտ են այսօր։

Սիրելի Լեւոն պէյ, թէ կարդաս Սիրաքայ դասեր թէ վերծանես Դրախտի ընտանիք, յայնժամ կը խելամտես թէ ի՞նչպէս ընտանիքներ կը բարձրանան եւ կը խոնարհին. անշուշտ պատճառներ կան, եւ բաւական բացատրուած են պատճառներ այդ երկու երկասիրութեանց մէջ։

Պէտք է ուրեմն խոյս տանք այն կործանիչ պատճառներէն, որով ընտանիքներ կը խոնարհին եւ կը չքանան իսկ, պէտք է նաեւ սիրենք ու գրկենք այն արդար եւ տնաշէն պատճառներ, որով ընտանիքներ կը բարձրանան եւ կը յարատեւեն։

Սիրելի է ինձ, Ազնիւ Լեւոն պէյ, զի դուք որ երկու հարազատներովդ իքրեւ երեքճղի շառաւիղներ բուսած էք ծնողական արմատին՝ բնոյն վերայ. եւ տակաւ տակաւ դէպ ի վեր կ՚աճիք. Թէպէտ արմատին կէսն ցամքած է, այլ եւս Ձեր աճման հիւթ չի տար. բայց մայրենի արմատն պահեր է խնամական Աստուած. որ իւր կենդանի օրինակով եւ առագ աչքով պահպանէ զՁեզ, եւ որ մայրական եւ հայրական իրաւունքով միանգամայն կիշխէ։ Ուրախ կը լինիմ, երբ կը տեսնամ զՁեզ որ իբրեւ հլու բարեկիրթ զաւակ ամենայն երկիւղած պատկառանօք կը պաշտէք Ձեր մայր։

Եւ ես կ՚աղօթեմ որ Մայր հանդերձ Որդւովք միշտ ողջ մնաք եւ աւելի եւս ի լաւ անդր յառաջադիմէք եւ ծեզմով յաւէտ բարձրանայ հայրենի տան փառք։

ՆԱԽԱԲԱՆ

ԲԱՐԵԿԱՄ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ ՀԱՅՈՑ

Դրախտի ընտանիքէն յետոյ, Սիրաք և Սամուէլ անուն նոր երկասիրութիւնս, զոր Հայոց հայրերուն համար գրեցի, դարձեալ ձեզ կը նուիրեմ, Ժողովուրդ Հայոց· որոյ նիւթ և պարունակութիւնն՝ աշխարհիս կեանքի կրթական դասերն են, զորս բարի հայր Սիրաք կաւանդէ իւր զարգացեալ Սամուէլ որդւոյն։

Սիրաք իւր դասերը կը խօսի աշխարհիս բազմադիմի առարկաներու վերայ, և Սամուէլ մտադիւր ունկն կը դնէ։ Սիրաք հայրական և բնական սիրով կաւանդէ մարդկային կենաց ամենակարեւոր խրատներ, և Սամուէլ որդիական հնազանդութեամբ կընդունի հայրախօս դասերը, որ կը կրթէ ու կը մարզէ զինքն իւր կենաց յառաջդիմութեան յասպարէզ։

Նախագլխոյն մէջ՝ ցոյց կուտայ Սիրաք· թէ ի՞նչ է մարդն աշխարհիս վերայ և ի՞նչ է իւր կոչումն, պարտիք և իրաւունք մեր ընկերական կեանքին մէջ, և այլն։

Երկրորդին մէջ համառօտիւ կը բացատրէ ընդհանուր տիեզերաց բնական և յաւիտենական օրէնքներ· որով օրինակարգ Արարիչն այդ անյեղլի օրինաց սանձը իւր ձեռքն առնելով կը կառավա-

րէ վերնաշխարհ և մեր բնակած երկրագունդը։ Կը խօսի նաեւ բարոյական օրինաց վերայ, զոր Տէր Աստուած Մովսիսին և Յիսուսին ձեռքով աւանդեց մարդոյն, որպէս զի մարդն եթէ մոռնայ իւր խղճին բնական օրէնքն, գէթ յիշէ ու կարդայ Աստուծոյ դրական և դրական օրէնքները․ որ միշտ լոյս կուտան և յուշարար լինելով՝ կուղղեն մարդոյն խոտորեալ կեանքը։

Երրորդին մէջ կը խօսի Սիրաք մարդկային ընկերութեան անհաւասար կեանքին վերայ․ ընդ որ կարճամիտ և թերահաւատ մարդիկ մեղադիր կը լինին Աստուծոյ, թէ ինչո՞ւ համար մարդիկ հաւասար կեանք ու բախտ չունին աշխարհիս վերայ․ չխորհելով անգիտաբար թէ՝ աշխարհիս վերայ մարդկային ընկերութեան ամրապնդող հզօրագոյն կապն՝ անհաւասարութիւնն է․ որ կը կապէ և կը վարէ մեր ընկերական կեանքը։

Չորրորդ դասին մէջ կը խօսի աշխարհիս տիրող իշխանութեան և հպատակ ժողովուրդին վերայ․ երկարաճառելով ցոյց կուտայ, թէ ի՞նչ է իւրաքանչիւրին պարտիք և իրաւունք և թէ ի՞նչպէս կը զեղծանի իշխանութիւն, երբ ի բաց դնելով օրինաց արդարութիւնը՝ միայն սրով և գաւազանով կիշխէ․ երկրին բարգաւաճման և յառաջդիմութեան ճամբան չի բանար, որ իշխանութեան զօրութիւնն է։ Նմանապէս կը զեղծանին հպատակ ազգեր, երբ անսաստող կը լինին սահմանադրեալ օրէնքին դէմ։

Մեծապէս և առաւել կը սխալին ժողովուրդներ ունայնամիտ յոյսերով, երբ իրենց բաժնին և ու-

ժին չափով յառաջդիմութեան ճանապարհ չեն բանար․ այլ հեղգամիտ լինելով ամենայն ինչ կառավարութենէն կսպասեն։

Հինգերրորդ դասին մէջ նկարագիր կը հանէ Սիրաք աշխարհիս ժողովրդոց և ազնուական դասերուն․ ցոյց տալով թէ ժողովուրդն է բուն աշխատութեան մայր և երկրին կեանք տուող ոգին։ Սորա հետ կը յարէ թէ ճշմարիտ ազնուականութիւն՝ հոգւոյ մեծութիւնն է, և թէ նոցա պարտիքն է աշխարհիս վերայ մեծագործել և ժողովրդասէր լինել։

Վեցերրորդ դասով՝ մարդոյն աշխատութեան և աշխատութեամբ հայթայթուած հացին վերայ կը խօսի Սիրաք․ յայտնելով թէ հացին ու հարստութեան աղբիւրը երկիրն է, հողն է, և զայն բեղմնաւորող մարդոյն աշխատութեան ձեռքն է․ մարդ կը չքաւորի, մուրացիկ կը լինի երբ անաշխատ ձեռքով հաց կը խնդրէ, և առանց վարուցանի՝ հնձել կուզէ։

Եօթներրորդ դասն աւանդելով Սիրաք, կենաց ուղիղ տնտեսութիւնը կուսուցանէ․ յառաջ բերելով թէ անօգուտ է գանձ և հարստութիւն երբ գանձատէր հարուստն տնտեսել չգիտէ․ և խիստ շուտով կսպառի գանձն՝ գանձատունէն, և ցորեանը՝ շտեմարանէն։ Կը յաւելու նա և թէ ուղիղ տնտեսութիւնը գիտէ արդարութեամբ հատուցանել իւր պարտիքը․ Կայսերին՝ Կայսեր տալ և Աստուծոյն՝ Աստուծոյ, և ապա իւր բաժին վայելել։

Ութներրորդ դասով ցոյց կուտայ Սիրաք, թէ

տուանձին մարդոյն և թէ աշխարհիս ժողովրդոց մեծաքայլ յառաջդիմութիւն՝ ինքնաշխատութեան զօրաւոր ջանքն է․ եթէ կայ բախտ աշխարհիս վերայ, այդ միայն ինքնաշխատութեան ձեռքն է․ ով որ հեղգութեան մէջ փակէ իւր ձեռքը՝ բախտն իրմէն կը խուսափի։ Անարժան է այն ձեռք որ առանց աշխատութեան հացը յիւր բերան կը տանի․ « Ձեռք որ ոչ աշխատիցեն, կերիցեն մի՛ »․ սուրբն Պօղոս կը պատուիրէ։

Իններորդ դասով կը ճառէ Սիրաք թէ ինչպէս ինքնաշխատութիւն, հանճար և ընկերական զօրութիւն, այս երեք հզօր դաշնակիցներ միանալով քաղաքակրթեցին զաշխարհ․ ինքնաշխատ հանճար ծնաւ գիւտեր, արուեստներ, այլ ընկերական զօրութիւն զարդացոյց․ և այսպէս այս երեք անզէն դաշնակիցներ աշխարհիս տիրեցին։

Տասներորդ դասով կիմաստասիրէ Սիրաք աշխարհիս երջանկութեան և ապերջանկութեան վերայ․ ցոյց կուտայ բնական փաստերով թէ այդ երկու հակառակ տարերք մարդոյն կենաց հետ միշտ համընթաց կը լինին, և թէ կարելի չէ որ մարդ աշխարհիս վերայ միայն երջանկութեան ծաղիկները քաղէ առանց փուշերէն խոցոտուելու։

Մետասաններորդ դասին մէջ քննաբար ցոյց կուտայ Սիրաք․ թէ ի՞նչ են այն զօրաւոր ներքին և արտաքին պատճառներ, որով աշխարհիս ազգեր կը բարձրանան և կը խոնարհին, կը բարգաւաճին և կը նուազին։ Այս պատճառները Ս․ Գրքէն առնելով Սիրաք կը հաստատէ թէ՝ մեղք և արդարութիւնն է։

Երկոտասաներորդ դասին կարգը կը խօսի Սիրաք ժամանակի և աշխարհիս այլ և այլ պատահարներու վերայ ։ Կը խոստովանի թէ այո, կան աշխարհիս վերայ բնական տարբերաց այնպիսի պատահարները, որոց վերահաս զօրութենէն մարդ կարող չէ խուսափիլ ։ Բայց աշխարհի դէպքերով կը հաստատէ Սիրաք․ թէ մարդ մարդուն՝ առաւել չար և մեծագոյն պատահարն է․ որոց առաջ շատ նուազ են և առ ոչինչ կը համարուին բնական պատահարներ ։

Երեքտասաներորդ գլխով կաւարտէ Սիրաք իւր դասերը, և իբրև աներկմիտ հաւատացեալ ոգեւորուելով կը խօսի Աւետարանի քարոզած ընկերսիրութեան վերայ․ առակով և օրինակով ցոյց կուտայ թէ մարդոյն ազատ և երջանիկ կեանք՝ ընկերասիրութեան մէջն է․ ցոյց կուտայ թէ աշխարհիս վերայ տիրող թշուառութեան միայնակ դեղն ու դարման՝ ընկերասիրութիւնն է, ցոյց կուտայ նաև թէ առանց Աւետարանի ճշմարիտ ընկերսիրութեան որչափ ճգնի քաղաքակրթութիւն՝ կարող չէ մարդոյն ապերջանիկ կեանքը բարւոքել, կամ նորա խռոված ոգւոյն խաղաղութիւն տալ ։

Սիրաք, որ Աւետարանին սիրահարն է․ միւս դասերուն վերայ իբրև գլուխ և պսակ հիւսելով կաւանդէ իւր սիրական Սամուէլին, որպէս զի Աւետարանի ընկերսիրութեան դասերն իւր բոլոր կենաց մէջ հոգւով և ճշմարտութեամբ ընդունի ։

Ահաւասիկ այսչափով բովանդակեցի Սիրաքայ բարի հօր կրթական դասեր․ սիրով կարդացէք, խելամտելով ի միտ առէք, ո՛վ դու Հայոց ժողո-

վուրդ , Հայոց հայրեր , Հայոց դաստիարակներ և Հայոց զարգացեալ որդիքներ ։

Առ հասարակ ձեզ համար գրեցի այս պիտանի դասեր · դուք ևս Սիրաքայ հօր բարի օրինակին հետեւելով աւանդեցէք ձեր որդիքներուն · աւանդեցէք ձեր աշակերտներուն · վասն զի զարգացեալ նոր սերունդին համար՝ աշխարհի գիտութիւն և մեր ընկերական կենաց դասերն՝ ամենակարեւոր գիտութիւն ու հմտութիւն են ։

Սոսկ դպրոցական ուսումներ բաւական չեն Հայոց զարգացեալ պատանիներուն համար , որ նոր կը թեւակոխեն աշխարհի կենաց շրջանին մէջ · այլ պէտք է զի նոքա Սամուէլի նման ականջ դնելով միշտ բարեխրատ լինին ու յառաջադիմեն դէպ ի լաւագոյն կեանք · որոյ միջոցը մի միայն ուղիղ դաստիարակութեան ձեռքն է , որ կուղղէ և կը վարէ զիրենք ։

Սիրաքն այդ կրթական ձեռք յօրինեց և կուտայ Հայոց հայրերուն ձեռքը · թէ սիրաբար ընդունիք , ով դաստիարակ Հայրեր , Սիրաքայ տըքնող ձեռքն ու գրիչ այլ ևս պիտի չարունակէ իւր բարոյախօս դասեր ։

ՍԻՐԱՔ

ԵՒ

ՍԱՄՈՒԷԼ

ԹՈՐԻ ՀՕՐ ԿՐԹԱԿԱՆ ԳՈՅՍՐ

ԴԱՍ Ա.

ՄԱՐԴ ԵՒ ԱՇԽԱՐՀ

Ինձ հօրս լուարուք, որդեակք. եւ այնպէս արարէք, զի ապրեսջիք. Սիրաք. Գլ. Գ.

ՐԴԵԱԿ իմ Սամուէլ, դպրոցի դասերդ արդէն փոքր ի շատէ աւարտեցիր. հասակդ զարգացաւ և այժմ հասեր ես մինչեւ ութն և տասն ամ. իբրեւ հայր պարտական եմ ես, որ աշխարհի ընդհանուր դասերը ես ինքս աւանդեմ քեզ. թէ ի՞նչ է մարդն աշխարհիս վերայ, ի՞նչ է իւր ընկերական կեանք, ի՞նչ է իւր պարտիք և իրաւունք, ի՞նչ է իւր առանձին կոչումն, ի՞նչ էր մարդոյն հին կեանք.

և ի՞նչ է արդի կեանք, զոր քաղաքակրթութիւն կը կոչեն. և ի՞նչ են առհասարակ մարդոյն յառաջադիմութեան պայմաններ. ի՞նչ են աշխարհիս վերայ այն բնական և պատահական պատճառներ, որով զմարդն երջանիկ և ապերջանիկ կառնեն։ Մի խօսքով, աշխարհիս վերայ մարդուն վարած ընկերական կեանքին մի փոքր նկարագիրը պիտի հանեմ քեզ։

Որդեակ իմ, ընտանեկան կեանքին մէջ ծնար և հայրենի տան ու գ՛աւառին մէջ զարգացար. այսուհետև կեանքիդ անձուկ շրջանն ընդարձակելով կը մտնաս աշխարհի լայնածաւալ շրջանին մէջ. քո պարտիքն է աշխարհ և մարդիկ ճանչնալ. և ինչ որ աչքի և մտքի լուսով կը տեսնաս աշխարհիս մէջ՝ առանց դիտելոյ ապշութեամբ չ'անցնիս. այլ քննես ու հետամուտ լինիս, թէ ի՞նչպէս կը կառավարուի աշխարհ և մարդկային ընկերութիւն։

Եթէ ի բնէ և ի մօրէ կոյր ծնէիր, ես այս դասերը չ'էի աւանդեր քեզ. վասն զի առանց աչքի լուսոյ այս աշխարհ և բովանդակ տիեզերք տեսնալու՝ անհնարին կը լինէր, որ ես աշխարհի դասերն աւանդէի քեզ. անհնարին կը լինէր նաև, որ դու միայն մտքի լուսով կարող լինէիր գաղափարել աշխարհիս իրաց դիտութիւնը։ Սորա համար կաղաղակէր Յիսուսին՝ մի կոյր, «Տէր խընդրեմ զի բացայց։» Դժբաղդ կոյր աչքի լոյս կը խընդրէր, յայտ է թէ աշխարհ և կենդանի կեանք տեսնալու համար էր։ Նա իւր կուրութեան մէջ թշուառ էր, ոչ ինչ չ'էր տեսնար և ոչ ինչ չ'էր զգար, ոչ երկինք կը տեսնար լուսագունդ աստղերով, և ոչ

երկրագունդ կը տեսնար ծառերով, ծաղիկներով, որպէս զի վայելէր և փառք տար իւր ստեղծողին և օրհնէր աշխարհի Արարարիչը։

Իսկ դու, բարեբախտ որդեակ իմ, որ աչքի լուսով ծներ ես, բիւրանգամ ծունր դիր և փառք տուր քո բարերար Ստեղծողին։ Շնորհապարտ եղիր նաև քո ծնողին, որ կ'աշխատի լոյս տալ ու բանալ մտքիդ աչքը, որպէս զի դու երկու լուսով տեսնաս աշխարհ։ Մարդիկ կան, որ կը շրջին աշխարհիս վերայ, կը տեսնան ու չ'են տեսնար· այս մարդիկ մտաւորական լոյսէն զուրկ են. միայն աշխարհի արտաքին երեսն իբրև ստուեր կը տեսնան, և չգիտեն աշխարհի ներքին կեանք, բնական և բարոյական օրէնքներ, վարիչներ և շարժման զօրութիւններ և այլն։

Ջանադիր եղիր, որդեակ իմ· որ մտաւորական լոյսդ պայծառ լինի, և որչափ պայծառանայ մըտքիդ լոյս՝ այնչափ պայծառ ու պարզ կը տեսնաս աշխարհ և աշխարհի բաները, դու ստուերի նման չես անցեր աշխարհէս և աշխարհս ստուերի նման չես տեսնար· այլ տիրապէս կը տեսնաս թէ ի՞նչ է մանկանացու մարդոյն կոչումն աշխարհիս վերայ, և ի՞նչ է նորա գործ, վախճան ու նպատակ իւր կենաց մէջ։

Մարդոյն կոչումն և գործ շատ մեծ է աշխարհի վերայ։ Աստուած կը ներշնչէ և Մովսէս կը պատմէ, թէ մարդ իւր Արարչապետին տիրական պատկերն զգեցած է. և ի՞նչ է այս պատկերին նմանութեան կնիքն. — անմահ հոգին, և բանաւորութիւն, որով մարդն կը զանազանի բոլոր ստեղծա-

*կան արարածներէն, խօսուն լեզուով, բանակա-
նութեամբ եւ հանճարով ճոխացած ։*

*Սակայն դու մի՛ այնպէս հասկնար, որ մարդն
Աստուծոյ նոյնատիպ, եւ ամենայնիւ հաւասար ճըշ-
գըրտահան պատկերն է ։ Քա՛ւ, եթէ այսպէս կար-
ծուի՝ ամբարշտական մեծամտութիւն է, զի մար-
դըն իւր բարերար սկզբնատիպ Արարչին մի ամե-
նափոքրիկ տիպարն է. Նորա կատարեալ եւ անհաս
իմաստութեան առաջ՝ մի անգէտ մանուկ է, մի
նշոյլ է, որ մշտնջենաւոր լուսէն երկրիս վերայ
ձգուած է, եւ յաւիտենական անմահութեան ա-
ռաջ մի հողակերտ մահկանացու է ։ Եւ ի՞նչ համե-
մատութիւն կայ կաթ մի ջուր Ովկիանոսի ծովուն
հետ, եւ կաթ մի շող՝ արեւու համատարած լու-
սոյն հետ ։*

*Ուստի պէտք է ողջմտութեամբ այսպէս իմա-
նամք, որ մարդն իւր բանականութեան խելքով
ու հանճարով խիստ չափաւոր սահմանի մէջ փակ-
ուած է, եւ Նորա բարերար Արարիչն այնչափ ձիրք
ու զօրութիւն շնորհեր է մարդոյն, որչափ կամե-
ցեր է ։ Այո՛, մարդն այս աշխարհիս հողագնդին
վերայ իբրեւ իշխող տիրապետ կարգուած է իւր
Արարչապետէն, տիրել բովանդակ երկրին, իշխել
ծովուն ու ցամաքին, անասնոց ու թռչնոց, եւ
ինչ որ կան, կը շնչեն ու կը սողան երկրիս վերայ,
զօրս առ հասարակ մարդոյն հրամանին տակ դը-
րաւ, ինչպէս կը խոստովանի Դաւիթ թէ « Զամե-
նայն ինչ հնազանդ արարեր ի ներքոյ ոտից Նորա »
եւ այլն... Աստի կիմանամք եւ ինչպէս կիմաստա-
սիրեն եկեղեցւոյ վարդապետք՝ թէ Տէր Աստուած*

աշխարհիս ամէն բան մարդոյն համար ստեղծեր է , իսկ մարդն՝ Աստուծոյ համար , որ յաւիտեան օրհնէ և փառաւորէ իւր Արարիչն , իւր արդար և առաքինի կեանքով, որպէս ասէ Յիսուս․ « Տեսցեն զգործս ձեր բարիս և փառաւորեսցեն զՀայր »։ Սակայն կը յաւելում ասել մանաւանդ թէ՝ մարդ մարդուն համար կարգեր է , զի մարդոյն կեանք ընկերական է . մարդն ինքնին առանձին առանձին ոչինչ է , և ոչինչ զանազանութիւն չունի վայրենի կենդանիներէն , որոց բնակութիւն՝ լեռներու խորշեր և անտառներու մէջն է ։

Ահաւասիկ այս պատճառաւ կը բարձրանայ մարդոյն կոչումն մեր ընկերական աշխարհին մէջ , և ընկերաբար վարելով իւր կեանքը կը յառաջադիմէ․ մինչդեռ անասնոց կեանք նոյն կը մնայ առանց երբէք յառաջդիմութեան ։ Մարդոյն յառաջադիմութիւն՝ իւր ընկերական կեանքէն է․ ապա թէ ոչ՝ մարդն եւս վայրենութեան և անասնոց կարգին մէջ կը մնար , ոչինչ շնորհ չ'էր իւր լեզուին և խօսակցութեան առաւելութիւն , երբ նորա միտք ու հոգին վայրենութեամբ թանձրացած լինէր ։ Մարդոյն ընկերական կեանքէն յառաջ եկաւ աշխարհաշինութիւն․ մարդիկ աշխարհիս վերայ տիրապէս տիրեցին և տիրապէս կատարեցաւ Աստուծոյ հրամանն ։

Դաւիթ կ'ասէ , թէ Տէր Աստուած տիեզերքի ժառանգութիւն բաժնեց․ Երկինքն՝ իւր բաժին առաւ , և Երկիրը՝ մարդոց որդիքներուն ժառանգութիւն տուաւ․ և բովանդակ աշխարհ իբրեւ մի դրախտ զարդարելով յանձնեց մարդոյն , որպէս զի

գործէ ու պահէ զայն ։ Ցոյց կուտայ Տէր Աստուած թէ՝ մարդն աշխարհիս ագարակին մէջ մի գործաւոր մշակ է․ պէտք է անդադար աշխատի արդիւնաւորել զայն, և որչափ ժրագործ լինի՝ զաշխարհ մշակութեամբ, շինութեամբ, գործունէութեամբ արդիւնաւորել, այնչափ աւելի կը վայելէ և կը բարգաւաճի իւր կեանք ։

Այլ դու մի՛ այնպէս ըմբռներ, որդեակ իմ, որ ամենահարուստ մեծատունն Աստուած, աշխարհս իւր հարստութեամբ մարդոյն տուաւ իբրև սոսկ նիւթական կեանք․ որ նա աշխատի, վաստակէ, ուտէ և վայելէ միայն երկրին բարիքը ։

Եթէ այսպէս լինէր՝ ոչինչ գերազանցութիւն և առաւելութեան շնորհ չէր ունենար մարդն, երբ նա սոսկ նիւթական կեանքով ապրէր ինչպէս կապրին անասունք ։

Գիտենք, մարդ աշխարհին հետ և նիւթական կեանքին հետ կապուած է, բայց իւր մեծ կոչումն կը պահանջէ, որ նիւթականին հետ կապէ բարոյական կեանք. և այդ է միայն, որ կը բարձրացնէ մարդոյն պատիւ և արժանաւորութիւնն․ ապա թէ ոչ՝ մարդ կը նուաստանայ ու կը հաւասարի անասնոց ։

Ուստի աշխարհիս վերայ մարդոյն կոչումն, պատիւ, փառք, արժանաւորութիւն՝ իւր գործքերու կչիռն է․ նա ինչ վիճակի մէջ կը լինի թող լինի․ նորա նուիրական պարտիքն է ճանչնալ իւր կոչումն, ճանչնալ մարդկութեան վայելուչ կեանք, ճանչնալ նա և թէ ինքն այս աշխարհիս վերայ դիպուածով և ունայնաբար չ՛է եկեր․ այլ մեծամեծ

պարտիքներ կատարելու համար ծներ է, քանի որ կեանք ունի՝ պէտք է գործէ. վասն զի մահն ու գերեզման գիշեր կը բերեն, յորում այլ ևս մարդ կարող չ՚է գործել։ Այս աշխարհ մարդոց առաքինութեան ասպարէզն է, ով որ ընթանալ գիտէ՝ նա միայն մրցանակ կ՚առնու։

Կարդա Սուրբ գիրք, կարդա Հայոց աշխարհի պատմութիւն և տես թէ առաքինի ոդիներ ի՞նչպէս ընթացան։ Նոյ իբրև այր կատարեալ՝ արդարութեամբ ընթացաւ՝ մրցանակն առեց. Աբրահամ հաւատով ընթացաւ մրցանակն առեց. Յակոբ ժուժկալութեամբ ընթացաւ՝ մրցանակն առեց. Յովսէփ ողջախոհութեամբ ընթացաւ՝ մրցանակն առեց. Մովսէս Աստուծոյ ժողովուրդին իբրև առաջնորդ ընթացաւ՝ մրցանակն առեց. Յովբ համբերութեամբ ընթացաւ՝ մրցանակն առեց. Յեսու յաղթութեամբ ընթացաւ՝ մրցանակն առեց. Սամուէլ հնազանդութեամբ ընթացաւ՝ մրցանակն առեց. Դաւիթ ապաշխարելով ընթացաւ՝ թողութեան մրցանակն ընդունեց։ Յիսուս Դաւիթի որդին խաչակրութեամբ ընթացաւ՝ առեց այն մրցանակն և անունն, որ ի վեր է քան զամենայն անուն։ Առաքեալք նոյն խաչակրութեամբ ընթացան՝ մրցանակն առին, Հայրապետք եկեղեցին բարեզարդելով ընթացան՝ մրցանակն առին. Վարդապետք ուսուցանելով ընթացան՝ մրցանակն առին. Սուրբ Գրիգոր, իւր Որդիք և Թոռունք Հայոց աշխարհի համար ընթացան՝ մրցանակն առին, Սուրբն Սահակ ու Մեսրովպ, աշակերտներով հանդերձ գրելով թարգմանելով ընթացան՝ մրցանակն

տուրն․ քաջն Վարդան իւր ուխտադիր խմբով խաչով ընթացան՝ մրցանակին տուրն․ և այլ ո՞ր մէկ համրեմ քեզ Հայոց աշխարհէն, որք առաքինական վաստակով ընթացան մրցանակն տուրն։

Թողունք անցեալ աշխարհի առաքինեայ դասըն, թողունք եկեղեցւոյ սուրբ նահատակներ, որ արիւնով ընթացան․ Ներկայ քաղաքակիրթ աշխարհին մէջ մտնենք․ Ո՛վ կարող է համար բերել այն աշխատաւոր առաքինեաց թիւը, որք զօրհանապազ կը ջանին և կ՚ընթանան աշխարհիս ասպարէզին վերայ, հանճարով, գիւտերով, արուեստով, աշխարհաշինութեամբ, մեծագործութեամբ և այլ բազմադիմի չահաւէտ և արդիւնաւոր վաստակներով ճոխացուցին լիացուցին մարդոյն ընկերական կեանք․ չեմ յիշեր գրիչներ և մամուլի անխոնջ թեւերը, որ պտղի և զգիչեր լոյս տարածելով կը լուսաւորեն մարդոյն մտաւորական աշխարհ։

Արդ կ՚աւարտեմ այս դասը, և ուխտիւ կ՚աւանդեմ քեզ․ ծանիր, թէ ի՞նչ է քո կոչումն աշխարհիս վերայ, և համեմատ ընթացիր քո կոչմանդ, որ հասնիս նպատակին և մրցանակն ընդունիս։ Թէ իբրեւ հաւատացեալ՝ բոլոր սրտով պաշտէ քո տէր Աստուած․ թէ իբրեւ աշխարհի մարդ՝ քաղաքավարութեամբ առաքինացիր․ թէ իբրեւ ազատ մարդ՝ մի ստրկանար, այլ պաշտպանէ մարդկութեան պատիւ․ թէ իբրեւ իշխան՝ օրէնքով իշխէ, արդարութիւն և իրաւունք սիրէ, թէ իբրեւ հպատակ՝ օրէնքով հնազանդիր․ թէ իբրեւ եկեղեցւոյ հովիւ՝ հօտիդ վերայ անձնադիր եղիր․ թէ իբրեւ գառն՝ արածող հովուին հետեւիր․ թէ իբ-

րեւ ընկերական մարդ՝ ընկերական պարտիքներ սիրով կատարէ և միանգամայն ճանչցիր իրաւունքըդ. Թէ իբրեւ հայ և հայու զաւակ՝ ազգդ սիրէ. Թէ իբրեւ Աւետարանին ընդհանուր մարդասիրութեան աշակերտ՝ ամէն մարդ անխտրապէս սիրէ։

Մի բան ևս պատուէր տամ քեզ, միշտ յուշիդ պահէ Պօղոսին խրատ, ուր և կը լինիս, թէ հայրենեաց և թէ օտար աշխարհի մէջ անդրդուելի կաց կոչմանդ վերայ, կարճմտութեամբ կրօնէ ի կրօն մի փոխուիր։ Հայոց աշխարհի զաւակն ես. Հայաստանեայց ազատ եկեղեցւոյ ազատ որդեգիրն ես, ի նոյն կաց և ի նոյն մեռիր. Թող հայ ժողովուրդ տանի թաղէ զքեզ քո հարց ու նախնեաց գերեզմանին ծոցը։

ԴԱՍ Բ։

ՏԻԵԶԵՐՔ

ԲՆԱԿԱՆ ԵՒ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ՕՐԷՆՔ

> Արարեր զլուսին վասն ժամանակի, արեգակն ծանեաւ բզժամ մտանելոյ իւրոյ. Սաղմոս ՃԳ. ԺԹ։

ՍՐԱՏԵՍ եւ, որդեակ իմ Սամուէլ, աչքըդ բաց նայէ տիեզերքին վրայ. դարձիր դու խորապէս մտաքնին եղիր. զի տէր Աստուած իւր պետական աթոռը երկնից մէջ դնելով՝ բոլոր տիեզերքը՝ բընական և յաւիտենական օրէնքով կը կառավարէ. իւր օրէնքներն անշարժ և անփոփոխ են և ոչ ոք կարող է զայն չրջել կամ խախտել. ինչպէս աշխարհիս դրական և քաղաքային անհաստատ օրէնքներ. զորս միոյն մատ կը գրէ և միւսին կեղծանէ։

Բնական օրէնքով կը դառնայ արեւը, կը ծագի առաւօտ, լոյս կուտայ տիեզերաց, յերեկուն ի մայր կը մտնէ։ Արեւը մեր կեանքին և ժամանակին չափն ու կշիռն է. կորոշէ մեր օրեր, տարին ու դարեր։ Թող այս՝ իւր լուսով ու ջերմութեամբ կը կենդանածնէ մեր աշխարհ, մարդիկ նորա լուսոյն տակ կը գործեն. Եթէ անլոյս մնան կը դա-

դարին․ «Ելանէ մարդ ի գործս իւր, ի վաստակս ձեռաց իւրոց մինչեւ յերեկոյ»։ Աստի կ'իմանամք եթէ բնական աշխարհին լոյս պէտք է․ որ մարդիկ գործեն․ քանի՜ առաւել պէտք է լոյս մարդոյն մտաւորական աշխարհին, որ կարենան ուղղութեամբ գործել։

Բնական օրէնքով գիշերավար լուսին մերթ կը նուազի և մերթ կը լրանայ, կը մեռնի և դարձեալ կը ծնի, իւր շրջանն երեսուն օր է․ և այս թուով կը չափէ ամիսը, և տասն երկու ամիսով մի տարին կը բոլորէ։ Երկնակամարին այս երկու մեծ լուսաւորներ մեզ նման բանաւոր մարդ չ'են․ բայց բնական օրէնքով գիտեն կատարել Աստուծոյ կամք, ինչպէս սաղմոսելով Արարչին մեծագործութիւնը կը հռչակէ Դաւիթ․ «Արարեր զլուսին վասն ժամանակի և արեգակն ծանեաւ զժամ մտանելոյ իւրոյ»։

Աստեղագէտ չեմ, որ երկնից բովանդակ համաստեղութեանց վերայ ճառեմ և ծանօթութիւն տամ քեզ, թէ ո՞րպէս տիեզերքի անհուն տարածութեան մէջ կը շարժին կը դառնան, մերթ կերեւին մերթ կաներեւութանան, և այս ամէն անսայթաք ընթացքը բնական օրէնքով կը կատարեն, և երբէք զիրեար չեն դիմահարեր։ Դու կը տեսնա՞ս մարդիկ աշխարհիս վերայ կը շրջին, շատ անգամ իրենց գլուխը իրարու զարնելով կը պատառեն։ Երանի՜ թէ մարդոց գլուխներն եւս ճանչնային իւրաքանչիւր իրենց սահմանն ու շրջան։

Դառնանք երկրիս վերայ։ Մեծն Ովկիանոս երբեմն իւր ահեղ ալիքներով կուռի կը լեռնանայ և

դարձեալ դաշտանալով իւր տեղը կը խաղաղի, այդ եւս բնական օրէնքով է. զի ծովերու ամենիշխան Տէր՝ մանր աւազով պարիսպ քաշեր է ու մունչող ալիքներուն դէմ սահման դրեր է, որ անդըր չանցնին ու չողողեն երկիրը։ Երանի՛ թէ այդպէս մի սահման եւս մարդոյն համար դնէր գերիշխան տէր, և իւր մէջ փակէր աշխարհակալութեան ոգին. որպէս զի արեան ծովերով չողողէր խեղճ ժողովուրդը։

Ռամիկն՝ բնագէտ չէ որ տեսնայ, այլ միայն զարմանալով փառք կուտայ Աստուծոյ. նա չը գիտէ թէ ի՞նչպէս յամարան անձրեւ կուգայ և ձմերան ձիւն. մեր մամիկներ մեզ կը պատմէին թէ հրեշտակներ ալիւրի նման ձիւն կը մաղեն երկրիս վերայ, մերթ մանրիկ մանրիկ, և մերթ խոշոր խոշոր։

Բայց դու գիտես, որ ծովէն ու ցամաքէն արեւուն զօրութեամբ գոլորշիներ ի վեր կը բարձրանան և խտանալով ամպ կը լինին. ամպերէն անձրեւ և ձիւն կը տեղան երկրիս վրայ, աղբիւրներ ու վտակներ յորդելով կառատանան, գետերու մէջ կը վազեն, գետերն եւս կերթան ի ծով կը թափին. և այսպէս ծովու ջրեր շրջան կառնուն, ոչ կը նուազին և ոչ կառաւելուն, ինչպէս կը դիտէ մեծն Սողոմոն թէ «Ամենայն ուղխք ի ծով գնան. և ծով ոչ լնու, ի տեղի յոր ուղք գնան, անդ նոքին դառնան ի գնալ»։ Ահաւասիկ զարմանալի այս անդրադարձութիւնն եւս բնական օրէնքով է, որ ծովեր ու ջրեր նոյն քանակութեան մէջ կը պահէ. որչափ և որքան են

ի սկզբանէ անտի՝ նոյն պիտի մնան մինչեւ ցյաւիտեան. զի Տէր Աստուած ամէն բան չափով և կշռով ստեղծեր է։

Ո՛վ, քանի՜ զարմանալի է Արարչին կարգադրութիւն, զմեզ շրջապատող տարերք բոլորն եւս բնական օրինաց տակ հնազանդելով՝ նորա հրամանը կը կատարեն։ Դու կը տեսնա՞ս երբ գարուն կուգայ, գիտես թէ մեռած ցուրտ հողագնդին նոր յարութիւն կուտայ, բոլոր բուսական տարերք մայրենի հողին ծոցէն ի վեր կը զարթնուն. կը ծլին կը բողբոջին, նախ տերեւներ կը բանան և ապա կը ծաղկին, յամարան կը պտղաբերեն, յաշնան տերեւաթափ կը լինին և ի ձմերան կը դադարին գործելէ. և երբ ցուրտ կը ցամքեցնէ բուսականներու վերի մասն՝ ի ներքուստ ջերմիկ հողին տակ կը սնանին արմատներ և կը յղանան սերմեր, այդ եւս յաւիտենական ու բնական օրէնքով է։ Հուժկու հովերն եւս բնական օրինաց զօրութեան տակ կը հպատակին. մերթ հիւսիս կը շընչէ, մերթ հարաւ, մերթ արեւելք մերթ արեւմուտք։ Երկնից և երկրի դատարկութեան մէջ գիտես թէ պատերազմ բանալով կը մրցին իրարու դէմ և կը յաղթահարեն զիրեար։

Դաւիթ կը գիտէր այս և կը հրաւիրէր տարերք, որ օրհնեն զտէր Աստուած. «Օրհնեցէք զՏէր, հուր և կարկուտ, ձիւն և սառն, հողմ և մրրիկ, որք առնէք զբան նորա։»

Այսպէս եւս ամէն շնչաւոր կենդանիք նոյն բնական օրէնքով կը վարին. տես դու, ճնճղուկ իւր բոյն ծառի ճղի վերայ կը դնէ. տնասէր ծիծառն իւր կաւակերտ բունիկ տան գերանի կողէն

կը կախէ, ընտանի հաւն ի թուխս կը նստի, ամէնքն եւս իրենց ժամանակին ձագեր կը հանեն. կաթ տալով կը սնուցանեն և երբ մեծնան թեւաւոր լինին՝ ազատ կը թողուն։

Այն հզօր առիւծ՝ որ բոլոր կենդանեաց իշխող թագաւորն է, և իւր պալատ անտառներու խորերն են, ուր և կը ծնի կորիւնները. որք երբեմն առ քաղցի կաղաղակեն. դուցէ Դաւիթ իւր հովուութեան մէջ տեսաւ ու լսեց նոցա մռնչիւն, ուստի կասէ. «Կորիւնք առիւծոց մռնչեն և յափշտակեն, խնդրեն յԱստուծոյ զկերակուրս իւրեանց։ Ի ծագել արեւու ժողովին և ի մորիս իւրեանց դադարին»։

Կուզե՞ս բնութեան Արարչին մեծագործ կարգադրութեան վրայ սքանչանալ, զոր նա կը գործէ բնական օրինաց ձեռքով, հիացեալ ողւով կարդա հարիւր երեք գլուխ Սաղմոսն, որ այսպէս կսկսի. «Օրհնեա անձն իմ զտէր, տէր Աստուած իմ, մեծ եղեր յոյժ. և այլն»։ Այս գլուխ ծայրէ ի ծայր վսեմագոյն նկարագիր մի է բնական օրինաց, զոր կը հանէ Դաւիթ օրհնելով ու փառաւորելով զմեծագործն Աստուած։

Իսկ բանաւոր և ազատ մարդ, որ իւր խելքով ու հանճարով կիշխէ երկրիս վրայ և մերթ եւս տարերաց դէմ կը մրցի. կը մեծամտի որ հողմեր, ամպեր, ծովեր, ալիքներ, եղանակն ու ժամանակ անսան ու հնազանդին իրեն։ Բայց նա եւս բնական օրինաց իշխանութեան տակ նուաճուած է. կը ծնի, կաթով ու հացով կապրի, կաճի ու կը զարգանայ. հուսկ յետոյ կը ծերանայ և կը մեռ-

նի , հողէն ի մարդ , և մարդէն ի հող կը դառնայ անդրէն . ուստի տիրական մարդն ևս բնական օրինաց հպատակ ծառայն է ։ Միայն թէ մարդն ազատակամ է , իւր կեանք և գործեր վարելու համար ։ Միթէ առիւծն ևս ազատ չէ՞ անտառավայրին մէջ շրջել և իւր որսեր հոգալ ։ Արծիւն ազատ չէ՞ օդային թագաւորութեանց մէջ ազատաբար սաւառնել . և իւր զահը դնել բարձրագագաթ լեռներու վերայ ։

Բաւ է այսքան , որդեակ իմ , ես բնախօս չեմ , որ բնական օրինաց գիտութիւնն ընդարձակ հըմտապէս ճառեմ քեզ . այժմ սկսիմ համառօտել քեզ բարոյական օրէնք , որ միայն բանաւոր մարդոյն կը վերաբերի ։

Ինչպէս բնական օրինաց , նոյնպէս և բարոյական կամ գրաւոր օրինաց աղբիւրը նոյն յաւիտենական իմաստութիւնն է . և ինձ այնպէս կը թուի երբ տէր Աստուած նախամարդն ստեղծեց՝ նորա սրտին և ոգւոյն մէջ դրոշմեց մի միայն խղճի այս օրէնքը ։ « Զամենայն զոր ինչ կամիցիք թէ արասցեն ձեզ մարդիկ , այնպէս արարէք և դուք նոցա » ։ Այս գերագոյն ու կատարեալ օրէնք մարդոյն համար շատ բնական ու բաւական էր , եթէ մարդն անեղծ պահէր զայն ու չը զեղծանէր ։ Ադամէն սկսեալ մինչեւ ի Մովսէս բոլոր նահապետներ զարմերով զաւակներով հանդերձ այս օրէնքով վարուեցան , որք առ հասարակ արդար հանդիսացան աշխարհի և Աստուծոյ առաջ ։

Իսկ այն ազգ և ժողովուրդ , որ սոյն խղճի օրինաց գիրը քերեցին իրենց սրտէն , ապականե-

լով ապականեցան ու եղծաւ մարդկութեան պատիւը։ Սորա համար Տէր Աստուած մի անդամ ջրհեղեղով լուաց երկրին երեսը, ողողեց ամբարիշտ մարդոց մեղքերը, միայն արդար Նահապետ մի թողուց իբրեւ արմատ նոր սերնդեան։

Գերագոյն օրէնսդիր Աստուած, որ զօրհանապազ մոլորեալ մարդոց ուղղութեան համար կը հոգայ. նա իւր ծառայն Մովսէս պատգամաւոր ընտրեց և նորա ձեռքով շատ բարոյական և գըրաւոր օրէնքները տուաւ իւր ընտրեալ ազգին։ Այս ընդարձակ և ընդհանուր օրէնքներէն կան, որ կրօնի պաշտաման կը վերաբերին, այսինքն քահանայական և ծիսական օրէնքներ. կան նաեւ որ մասնաւոր խրատներ և պատուէրներ են, որ սըրտի փափկութեան և գթութեան կը վերաբերին, զոր օրինակ. կը պատուիրէ որ զգառն ի կաթն մօր չը մորթեն. չը դպին ճնճղուկի բունին՝ երբ նա ձագեր հաներ է, կամ գրաւ չ՚առնել երկանի մի քարն, որ տան պիտանի գործիքն է, և այլն։

Իսկ հիմնական և բարոյական մեծ օրէնքներ Տասնաբանեայ պատուիրաններն են, որ բանաւոր մարդոց ընկերական կեանքին պարտուց և իրաւանց սահման կը դնեն. որք դարձեալ ամբողջ այս ամէն օրէնքներ խղճի օրինաց աղբիւրէն կը բղխին։

Մովսէս իւր օրէնքով իշխեց մինչեւ ի Քրիստոս, եկաւ փրկիչ Յիսուս, որ շնորհք և ճշմարտութիւն էր. նա եւս իւր Աւետարանի ձայնով ու առաով նոյն խղճի օրէնք կրկնեց, «Զամենայն զոր ինչ կամիք թէ արասցեն ձեզ մարդիկ և այլն»։

Յիսուս այս յաւիտենական հիման վերայ հաս-

տատելով իւր շնորհական օրինաց բարձրագոյն շէնքը՝ ասաց. Մարդիկ, սիրեցէք միայն, և բաւ է։ Մովսիսի օրինաց ծրագիրը թերի էր, Յիսուս լըրացոյց զայն։ Եւ գիտես թէ ի՞նչ զանազանութիւն կայ Մովսիսին և Յիսուսին մէջ, միոյն օրինաց գրքէն մահ կը հոտէր, իսկ միւսոյն՝ Աւետարան և կեանք. միոյն մէջ միշտ պատժական փոխարինութիւն կար, իսկ միւսոյն՝ միշտ շնորհք եւ ներողութիւն. և ո՞րչափ, գիտես, մինչեւ եօթնասնիցս եօթն, այսինքն անկէտ և անսահման։ Մովսէս սուրն յազգերէն կախած իսկոյն յանցաւորին վիզը կը հատանէր. Յիսուս Պետրոսին ասաց, սուրդ ի պատեան դիր, զի ես կեանք տալու համար եկայ։

Ծունր դիր, որդեակ իմ, Յիսուսի ներող մարդասիրութեան առաջ. պարանոցդ ծռէ և առ նորա քաղցր լուծը և փոքրոգի բեռն։ Ծանիր, որ Աւետարանի բարոյական օրէնք մեր աշխարհի վայրենի վիճակը յեղաշրջեց. մարդոյն ստրկական վիճակը բարձրացոյց, դերութեան շղթաններ խորտակեց և ասաց. « Այսուհետեւ ազատ էք ի Քըրիստոս Յիսուս։ » Եթէ այսօր գիտութիւն և քաղաքակրթութիւն կը պարծի, այդ յառաջդիմութիւն՝ Աւետարանի ազատութեան շնորհն է. այսպէս կը խոստովանին աշխարհիս բոլոր ողջամիտ իմաստասէրները։

Ծունր դիր նաև քո մեծագործ Արարչին առաջ, որ իւր ձեռակերտն տիեզերք այսպէս բնական ու յաւիտենական օրէնքով կը կառավարէ։ Եւ դու՝ մինչ կենդանի ես աշխարհիս վերայ, կոյր

թերեհաւատ մի լինիր, ինչպէս աշխարհիս անըզգամներ և անմիտներ։ Այլ Դաւիթի նման հիանալով գոչէ «Որպէս զի մեծ են 'գործ քո, Տէր, և այլն»։ Եթէ հասնի քեզ, որ Նեւտոնի չափ ներհուն լինիս, ու քննես տիեզերաց օրէնքին բնական կարգն ու շարժումն, այնչափ առաւել զարմացիր և օրհնէ քո զարմանագործ Արարիչը։ Եթէ ռամիկն սոսկ աչքով կը դիտէ տիեզերքը, կը հաւատայ առանց գրի ու գիտութեան, յամենայն ժամ փառք կուտայ և լիաբերան կ'օրհնէ իւր ստեղծող. քո պարտիքն այլ ևս կը մեծնան ու կրաւելուն, երբ տիեզերաց օրէնքներ քննելով նորա գերագոյն Արարչապետ գիտութեամբ ճանչնալ կուզես. ծանիր ուրեմն, որդեակ իմ, որ հեթանոս իմաստասիրաց նման սոսկ աստուածագէտ չը լինիս առանց արժանապէս պաշտելոյ զայն։

ԴԱՍ Դ.

ԱՆՀԱՒԱՍԱՐ ՎԻՃԱԿՔ

ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

> **Թէ մարդիկ աշխարհիս վերայ եւ արեւուն տակ անհաւասար կերեւին, հոգին ու գերեզմանի բատուերին տակ կը հաւասարին :**

ՄԱՐԴԻԿ հաւասար կը ծնին, անհաւասար կ'ապրին և հաւասար կը մեռնին :

Անհաւասարութիւն չ'է թէ միայն մարդկային ընկերութեան մէջ, այլ և ընդհանուր տիեզերքին մէջ կ'երևի. Աչքդ բաց ու տես, որդեակ իմ, որ ամէն բան զանազան ու աննման կը տեսնաս, թէ երկնից երես թէ երկրիս վերայ թէ բովանդակ աշխարհիս բնական արարածոց մէջ և թէ մարդոյն նիւթական և բարոյական կեանքին մէջ : Մարդ պէտք է ափչի, հիանայ և օրհնէ իւր մեծագործ Արարիչը, որ ամէն բան զանազան և աննման յօրիներ է և և կը յօրինէ : Սորա մէջ կ'երևի Արարչին անհուն զօրութիւն, անհուն իմաստութիւն և անհուն հանճար. որ ստեղծեալ իրաց թէ արտա-

քին ձեւն ու պատկեր և թէ ներքին բնական զօրութիւններ, ամենայն ինչ, իրարու աննման, զանազան ու անհաւասար են, և այս անհաւասարութեան մէջ ամենայն ինչ չափով ու կշռով համեմատ կարգադրելով՝ անհաս և անհաւասարն Աստուած կը յօրինէ և կը վարէ տիեզերք։

Աչերդ յառէ, որդեակ իմ, դէպ երկնից կամարը, ամենարուեստ Արարչին զարմանագործ ձեռաց հրաշակերտ գործեր տես, համայն աստղեր մեծութեամբ, լուսով, դիրքով և շարժումով զանազան են, արեւն և լուսին՝ զանազան են. չ'գիտենք ու չ'ենք զօրեր՝ տեսնալ թէ այլ եւս ո՞րչափ անզանազան էակներ կան երկնաշխարհին մէջ։ Դարձիր դէպի մեր երկրագունդը՝ նոյնպէս ամենայն ինչ զանազան և անհաւասար կը տեսնաս։ Ցամաքն անհաւասար, լեռներն անհաւասար, դաշտերն անհաւասար. աղբիւրներ, վտակներ, գետերն առ հասարակ անհաւասար, ծաղիկներն անհաւասար, ծառերն անհաւասար, գոյներով, ձեւերով, համով, հոտով և ներքին զօրութեամբ, բնաւին անհաւասար։ Սոյնպէս բոլոր կենդանեաց սեռն նոյն անհաւասար օրէնքին տակն են։ Անհաւասարութիւն դու պէտք չ'է այնպէս հասկնաս թէ միայն տարասեռ իրաց մէջ կերեւի. այլ մի և նոյն տեսակին մէջ անհաւասարութեան հրաշք կը տեսնուի։ Ծաղկանց թագուհին վարդ, իւր տեսակին մէջ գոյնով, հոտով, ձեւով և նոյն իսկ թերթերով անհաւասար է. նմանապէս բոլոր ծաղիկներ։ Խնձորենին իւր տեսակին մէջ պտուղներու մեծութեամբ և գոյնով անհաւասար է. սոյնպէս բոլոր պտղատու

ծառերը։ Մտիր մայրի անտառը, անդ ես կը տեսնաս մեծութեամբ, բարձրութեամբ և ճիւղերու ընդարձակութեամբ իրարմէ անհաւասար են, մի և նոյն ծառի տերեւներն անգամ հաւասարութիւն չ'ունին։

Իսկ մարդն, որ բովանդակ արարածներէն հըրաշակերտն է, այդ անհաւասարութեան հրաշքն աւելի ունի. թէ ներքին և թէ արտաքին ամէն հանգամանքներով անհաւասար է իւր ընկերին հետը։ Ուղեղն անհաւասար, միտքն անհաւասար, իղձն ու ոգին անհաւասար, վարքն ու բարք անհաւասար, երեսն ու դէմքն անհաւասար. ձեռն ու մատունք և ոտքն անհաւասար, քայլերն անհաւասար, ուժն անհաւասար բոլոր զգայական անդամներ՝ ձեւով ու զօրութեամբ անհաւասար։ Եւ նոյն իսկ մի մարդոյն վերայ անհաւասարութեան օրէնքը յայտնապէս կը տեսնուի, աչքեր, ականջներ, ձեռքեր, ոտքեր անհաւասար են իրարու։

Այս ընդհանուր նկարագրէն յետոյ, այժմ կըսկըսինք մարդոց ընկերական կեանքին անհաւասարութեան նկարագիրը հանել, որ մեր այս դասին նպատակն է։

Մարդկային ընկերութիւն և քաղաքային աշխարհ նոյնպէս անհաւասար տարրերքներէն կազմուած է։ Աշխարհ՝ աշխարհի հետ, ազգ՝ ազգի հետ, ժողովուրդ՝ ժողովուրդի հետ, թագաւոր՝ թագաւորի հետ, իշխան՝ իշխանի հետ, կառավարութիւն՝ կառավարութեան հետ, զօրութիւն՝ զօրութեան հետ, հարստութիւն՝ հարստու-

թեան հետ, և այլ շատ բաներ ու հանգամանքներ իրարու հետ անհաւասար են։

Եւ նոյն իսկ մի աշխարհ, մի թագաւոր, մի ազգ և լեզու՝ անհաւասար տարրերքներով կազմուած է։ Կը զարմանաս, թէ որ ասեմ քեզ, որդեակ, թէ աշխարհիս մարդկային ընկերութեան հզօրագոյն կապն անհաւասարութեան օրէնքն է, որ թագաւորը՝ հպատակ ժողովուրդին հետ, իշխան՝ գաւառին հետ, զօրավար՝ զօրքերուն հետ, առաջնորդ՝ եկեղեցւոյն հետ, ամուսին՝ ամուսնոյ հետ, ազգական՝ ազգականի հետ, բարեկամ՝ բարեկամի հետ կապեր է. և բոլոր անհատական մարդիկ այդ անլոյծ կապով միացնելով՝ մեր ընկերական տարրերք կազմեր է։

Եթէ ասես, արդեօք ևս բարի ու լաւագոյն չէ՞ր լինէր որ այդ անհաւասարութիւն բնաւ չլինէր. թէ մեր կեանքի պիտոյք, թէ մարդոյն նիւթական և բարոյական զօրութիւններ, այսինքն հաւասար ծնելով՝ հաւասար ապրէինք. աշխատութիւն հաւասար, հացն ու սեղան հաւասար, մեծն ու փոքր հաւասար, մարդիկ առ հասարակ և ամենայն ինչ հաւասար։

Այո՛, որդեակ իմ, շատ անգամ քեզ նման կը դատեն միամիտ, բարեսիրտ և գորովահոգի մարդիկ, կարեկցելով մեր ընկերական թշուառութեանց վերայ, որ մեծ մասամբ ապերջանիկ կեանք կը վարեն աշխարհիս երեսը. չարչարուած, աշխատութեան մէջ մաշուած, տարկացած ու կորացած են երկաթէ լծերուն տակ, աղքատութեան ու կարօտութեան մէջ։

Այդ քո դատաստանը՝ մեղադրանք մի է, զոր մարդիկ մինչեւ երկնից նախախնամութեան դէմ կը հանեն, արտնջելով որ աշխարհիս կեանքը անհաւասարութեան մէջ դրեր է, մին երջանիկ կը լինի և ուրիշի մի թշուառութեամբ կ'ապրի: Մին գլուխ կը լինի և միւսն ոտք, մին կը տիրէ և միւսն կընկճի, մին ցյագ կուտէ և միւսն սովամահ կը կորնչի · և այլն:

Խօսիմ քեզ, որդեակ, որ դատաստանիդ մէջ ուղղախոհ լինիս: Նախախնամող կարգադրիչ իմաստութիւնը կամեցեր է,. որ այդ անհաւասարութեան կապով մարդկային ընկերութիւն կանգուն և կենդանի մնայ. Եթէ մեր ընկերական կեանքը ամենայնիւ միօրինակ հաւասար լինէր, այլ և ս ընկերական միութիւն չէր մնար աշխարհիս վերայ, բոլոր յարակցութեան կապերը կը քանդուէին. և պէտք էր յայնժամ մարդիկ ապրէին այնպէս՝ ինչպէս կապրին անասուններ:

Եթէ մեր ընկերական կեանք հաւասար լինէր, և մարդիկ երբէք իրարու ձեռնտուութեան չի կարօտէին, այնուհետեւ մարդոց մէջէն կը բարձուէր բովանդակ արդարութիւն, կ'եղծանէին առ հասարակ պարտք և իրաւունք, կեղծանէին մարդոյն ազատութեան կամք և բնաւորութեան օրէնքներ, կը մեռնէր մարդոյն մէջ յառաջդիմութեան ոգին և մրցումն, աշխատութիւն կը դադրէր և հանճարը մարդոց ուղեղին մէջ թմրած անշարժ կմնար: Ազատ մարդ՝ հարկի տակ պիտի ապրէր առանց բանաւորութեան: Այնուհետեւ մարդոյն կեանքը խորհրդով հանճարով ու յառաջդիմութեամբ չէր

բարդաւաճեր, այլ կը չքանայր իւր մտաւորական կարողութեան մէջ, և հոն կը մնայ մարդ՝ ուր կան այժմ Ափրիկէի և Ամերիկայի հեռաւոր վայրենիները. որոց կեանքը անասնոց կեանքէն եւս վատթարագոյն է. իբրեւ մարդ ծնիլ, մարդ անուն կրել, և անասնաբար ապրիլ, բարին ու չար, լոյսն ու խաւար չորոշել։

Ծանիր ուրեմն, հանճարեղ որդեակ իմ, թէ մարդոյն Արարիչ՝ մարդն ընկերական, բանաւոր և ազատակամ ստեղծեր է. նորա լեզուն և ոտքեր բնական օրէնքով չէ կապեր, որ չի խօսի և չը յառաջադիմէ, ինչպէս անասնոց սեռ, որ իսկզբաննէ անտի ուր որ են՝ անդ կան ու կը կենան։ Իսկ մարդոյն և ընկերական կեանքին մէջ մղիչ զօրութիւն մի կայ, որ ամէն կարգի և վիճակի մարդ կը մղէ և կը վարէ դէպ ի յառաջդիմութիւն. և այդ մղիչ ու շարժիչ զօրութիւնը՝ ուրիշ բան չէ, քան թէ իւրաքանչիւր մարդոց անհաւասարութեան վիճակ և կեանք։

Սորա համար բովանդակ մարդկային ընկերութիւնը մի գլխով ել և էջ առնելով՝ կը նկրտին և կը ձգտին և միշտ քան զընկերս առաւելուլ։

Թագաւոր կը ձգտի իւր գահն իւր աթոռակիցներէն բարձր դնել, և մերթ եւս աշխարհակալել։ Իշխանը կը ձգտի իւր իշխանակից ընկերէն յառաջ անցնիլ. զօրապետն կը ձգտի իւր զինակիցներէն աւելի յաղթանակ տանել. հարուստն կը ձգտի իւր հաւասարէն աւելի եւս հարստանալ. աղքատն կը ձգտի իւր թշուառութենէն ազատիլ։ Բովանդակ ժողովուրդ կը ձգտի աշխարհիս հրա-

պարակին վերայ մէն մի իւր ընկերէն անցնիլ, կամ հաւասար երթալ և կամ եթէ չկարէ առաւելուլ՝ գէթ յետս մնալով չնուաղիլ։ Այնպէս նաև գիւտի հանճարներ գերազանցել կը մրցին, դրոց հեղինակներ մատենագրելով կը մրցին։ Մամուլի ազատութեան խմբագիրներ ազատաբանելով կը մրցին. ճարտասաններ իրաւաբանելով կը մրցին. վարդապետներ ուսուցանելով և դաստիարակելով կը մրցին. ձեզ նման պատանիք յառաջադիմելով կը մրցին։

Արդ երբ ընկերական անհաւասարութենէն կը ծնին այսչափ յառաջդիմութեան մրցանակ տանողներ, խելամտութեամբ նկատել պէտք է որ մեր ընկերական անհաւասարութիւնն՝ իւր յոռի ծընունդներ եւս ունի։ Անտի կը ծնի նախանձ ու մախանք, որոյ ապացոյց և օրինակ Ցովսեփայ ծաղկեայ պատմուճանն է. անտի կը ծնի բռնութիւն և զրկանք, երբ զօրաւոր զտկարն միշտ նուաճելով կը յաղթահարէ և կը հարստահարէ. անտի կը ծնի անյագ արծաթսիրութեան մոլեգին ախտ. անտի կը ծնի մեծամիտ տիրապետութեան ոգին, անտի կը ծնին այլ և այլ թշուառութիւններ, և կապականեն ընկերական կեանք։ Բայց ինչպէս ուրիշ դասերուդ մէջ բացատրած եմ թէ՝ ամէն լոյս իւր խաւարն ունի. ամէն գեղեցիկ իւր տգեղ մասն ունի, և ամէն առաքինութեան հետ՝ մոլութիւն համընթաց է, և առաքինութեան ծընունդ միշտ երկուորեակ է։ Երբ զբարին ծնի, չարն եւս անդէն գիտես թէ ի միասին ծնունդ կառնու, ինչպէս Եսաւ։ Եւ միթէ ծնողքն եւս

չար ու բարի զաւակներ մի և նոյն արգանդէն չե՞ն ծնիր ։ Ուստի բնական օրինաց ուղիղ հետեւանքն է, որ անհաւասար կեանքէն անհաւասարութիւն ծնի ։

Լիգուրկոս, Սպարտացի մեծ օրէնսդիր, ուզեց այդ բնական օրէնքին դէմ կռուիլ ու ջնջել զայն. օրէնքով ոսկին և արծաթ հալածեց իւր աշխարհէն. որպէս զի ագահութեան ընչաքաղցութիւնը բառնայ հարուստներու սրտէն. և հասարակաց սեղան հաստատելով օրինադրեց, որ աղքատ և հարուստ մի և նոյն սակաւապէտ սեղանին վրայ հաւասար ընկերութեամբ ուտեն զհաց ։ Օրէնք դրաւ, որ հարուստներու հայրենի կալուածները երկրի ընդհանուր ժողովուրդին վերայ իբրեւ հաւասար ժառանգութիւն լարաբաժին լինին ։ Եւ այսպէս բոլոր Սպարտացի ժողովուրդ, իբրեւ մի ընտանիք և գերդաստան կազմելով՝ կը հաւատայր այդ անբանաւոր օրէնսդիրին թէ՝ կարող եղեւ անհաւասարութեան օրէնքը խափանել եղծել իւր աշխարհէն ։ Ուստի մտաբերեց երթալ ի Դեղփիս պատգամ ընդունել թէ՝ արդեօք իւր օրէնքներ՝ դիցն առաջ հաճոյ եղեր ե՞ն, ու երբ իմացաւ թէ խիստ հաճելի թուեր են դիցն, անդ ինքնասով կամակար մեռաւ. որպէս զի իւր օրէնքը նուիրագործելով կենդանի պահէ աշխարհին մէջ ։

Երանի՜ թէ Լիգուրկոսի նման Անգղիոյ մայրերը նոր օրէնսդիր մի ծնէին, որ ելնէր Լօրտերուն աշխարհագրաւ կալուածներ հաւասար բաժնէր մշակ ժողովուրդին վերայ, ինչպէս Լիգուրկոս, որ օր մի հնձոց ժամանակի՝ տեսնելով արտերուն մէջ

հաւասարաբաժին ցորենի խուրձեր, ասաց. «Ա-
հաւասիկ եղբարցս՝ հաւասար ժառանգութիւն.»
Թերեւս կ'ակնարկէր հանճարեղ օրէնսդիրն, թէ
այլեւս կռուելու, գրկելու, բաժնելու պատճառ
չ'է մնացեր ։

Այլ և այլ ժամանակի մէջ, մեծ օրէնսդիրներ
ծնաւ աշխարհ. ոմանք իբրեւ ժողովուրդին հայր,
ու մայր՝ ջանացին օրէնքով հայրենի ժառանգու-
թենէն ժողովուրդին բաժին հանել, և չը թողուլ
որ մէկ ժողովուրդն անժառանգ մնալով տարկա-
նայ. Հողային հարստութեան մէջ, թերեւս փոքր
ի շատէ յաջողի միայն երկրագործ ժողովուրդին
համար. բայց միթէ հնարաւո՞ր է քաղաքային կամ
առևտրական հարստութիւններ հաւասար բաժնել
որ չահավաճառութեան, առուեստի, և մարդոյն
ինքնաշխատութեան իբրև արդար արդասիք հա-
մարուած՝ իբրեւ հողային կալուած հաւասարաբա-
ժին առնել. Թողունք երկրին կառավարութեան
պաշտօնեաները, որ մէն մի՝ իւր աստիճանի բարձ-
րութեան չափով ռոճիկ կ'առանայ ։

Թողունք այս ամէն, որդեակ իմ, պէտք է ներ-
կային մարդ՝ ներկայ կեանքին վրայ մտածէ, հին
աշխարհ իւր հին օրէնքով ու ժողովուրդով ան-
ցեր է. այժմ Լիկուրկոսի և Սողոնի ժամանակն
եւս անցեր է. վասն զի քաղաքակրթութիւնը՝ նոր
դար, նոր օրէնք, և նոր ժողովուրդ կազմեց. ա-
մենայն ինչ իւր հնութենէն յեղափոխեցաւ ։ Քա-
ղաքակրթութեան ազատ օրէնք և նոյն իսկ Աս-
տուծոյ բնական օրէնք թոյլ կուտան, որ իւրա-
քանչիւր մարդ ինքնաշխատութեան արդիւնքն՝ ին-

քըն ապատապէս վայելէ , բաւական է որ արդար լինի մարդ իւր աշխատութեան մէջ ։ Բաւական է և երջանիկ կը լինի ժողովուրդ , եթէ երկրին օրէնք և իշխանութիւն հսկէ . որ աշխատող ժողովուրդին վաստակն ապահովի և նա կարենայ ազատութեամբ միայն իւր վաստակն վայելել . և չէ թէ հարուստի վաստակէն բաժին ընդունել ։ Ո՞րչափ չնորհակալ կը լինի բաւականասէր ժողովուրդն , եթէ հարուստն ևս իւր արդար վաստակովն բաւականանայ , և չ'կափէ ու չ'հարստահարէ զանաւագ ժողովուրդն ։

Կրկնելով այս դասն , դարձեալ կ'ասեմ քեզ , որդեակ իմ . քանի որ աշխարհ կայ , քանի որ մարդիկ թէ բնապէս և թէ կրթութեամբ իրարմէ կը զանազանին . անհաւասարութեան կեանք իբրև մշտնջենաւոր անյեղլի օրէնք պիտի տիրէ աշխարհիս վերայ . և դու ևս այս օրէնքին տակ պիտի հնազանդիս ու ապրիս ։

Ուստի զքեզ կը յորդորեմ , որ ջանաս աշխատութեանդ մէջ արդար լինել , բնաւ երբէք աչք չը դնել ու չը նախանձիլ ուրիշի վաստակին . այլ բարենախանձ լինելով՝ ձգտիր , որ դու ևս հարըստանաս . բաւական է , որ արդար վաստակիդ հետը զրկանք ու նենգութիւն չի խառնես ։ Տէր Աստուած պատուէր տուեր է , որ մարդ իւր ճակատին քրտինքով ապրի . զգուշացիր , որ կաթիլ մի ուրիշ ճակատի քրտինքէն չը խառնես քո քըրտանց հետը . յուշ բեր այն առակը , զոր կը պատմեն մեր մամերը . թէ՝ պառաւ կին մի այծ մ'ունէր , և նորա կաթը վաճառելով կ'ապրէր . բայց միշտ կը խարդախէր իւր կաթը՝ մեծ մասն ջուր

խառնելով։ Արդար Աստուած պառաւին չը խնայելով՝ պատժեց զայն, վասն զի կաթին մէջ խառնուած ջուրերը միանալով գետ դարձան, ու դաշտէն գլորեցին տարան պառաւին այծը։

Դու կը զարմանաս այս առակին վերայ. տեսնելով որ ներկայ աշխարհին մէջ ամէն կաթերը խառնուած են։ Բայց դու կաթդ արդար ու անարատ պահէ, միշտ երկնչելով Աստուծոյ արդարութենէն, որ կը հրամայէ ամպերուն, անձրեւով ու հեղեղով կորուսանել աշխարհիս անիրաւ ներգողները։ Զը մտաբերես երբէք թէ կարեմ ես հեղեղէն փախչիլ, տունս հեղեղատին քովը չ՚եմ շիներ։ Կ՚ուզես բարձրաւանդակի վերայ շինէ և ուր կը լինիս եղիր. արդարութեան հատուցումն կը հասնի քեզ. Ջուրը կը թողու և գետնաշարժով կը քանդէ։ Սորա համար Դաւիթ վարանելով կասէր, Ես ո՞ւր փախչիմ, Տէր իմ, եթէ երկինք ելնեմ. դու անդ ես, և թէ գժոխքն իջնեմ, անդ աւելի մօտ ես։ Ուրեմն արդարութեամբ գործէ, արդար վաստակով յառաջադիմէ, այլ եւս հարկ չը մնար քեզ Աստուծոյ ամենահաս ձեռքէն փախչիլ։

ԴԱՍ Գ.

ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԵՒ ՀՊԱՏԱԿ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ.

Իշխանութիւն՝ ժողովուրդին եւ ժողովուրդ իշխանութեան միշտ պէտք են աշխարհիս վրայ. եթէ մին կամ միւս պակասի՝ կը դադարի կամ կը խանգարի ընկերվարութեան կեանք։

ՄԵԾ ստեղծող իշխան Արարիչ, երբ զմարդն ստեղծեց, այնպէս կը թուի որ նախամարդոյն սերունդին համար իշխանութիւն տալով՝ զայն տիրող իշխան կարգեց երկրին վերայ, ասելով թէ «Աճեցէք և բազմացարուք և լցէք ու տիրեցէք երկրին». այսինքն ծովուն ու ցամաքին և այն ամէն կենդանեաց, որ կը հպատակին մարդոյն իշխանութեան տակ. թէ և ոմանք մարդէն առաւել հուժկու և զօրաւոր են։

Դաւիթ մարդոյն այս տիրական իշխանութիւնը հաստատելով կասէ. «Զամենայն ինչ հնազանդ արարեր ի ներքոյ ոտից նորա, զխաշն և զարջառ և զամենայն ինչ»։ Թէ և այնպէս կը թուի Սուրբ գրոց պարզ իմաստէն, որ մարդ իւր առանձին իշխանութեան սահման, և իւր ընկերին համար

իրաւունքը ճանչնալով՝ պէտք չէր որ բռնանար ու տիրապետէր իւր ընկերին վերայ։

Բայց դու յիշէ, խոհական որդեակ իմ, եթէ քաջ խելամուտ եղար նախորդ դասիդ իմաստին, դու ինքնին կարող ես իմաստասիրել, որ իշխանութիւն մարդոց անհաւասար կեանքէն, խռովարար ոգիէն, տիրողական բուռն ձգտումէն և զօրութենէն ծներ է։ Եւ ինչպէս յայտնի է, մարդիկ հաւասար ձիրքով, հաւասար ուժով, հաւասար խելքով և հաւասար տոհմային ազնուականութեամբ չեն ծներ։ Ոմանք աչքի հետ մտաւոր լոյս ունին՝ ընկերին կառաջնորդեն. և ոմանց մտքին լոյս նուազ լինելով՝ կատիպուին այլոց ետեւէն երթալ. ոմանք զօրութիւն ստանալով կը տիրեն, և ոմանք տկար լինելով կը հպատակին։

Աշխարհի պատմութիւն ցոյց կուտայ, որ իշխանութեան առաջին խանձարուրն ընտանիքն է. և մինչեւ ցայսօր իբրեւ բնական օրէնք ընտանեաց հայրն կիշխէ բոլոր գերդաստանին վերայ, և ինքն իւր տան մէջ նախաթոռ բազմելով կը վարէ ու կը կառավարէ զայն. որպէս գի խաղաղութեան և երկիւղած հնազանդութեան մէջ կենայ ընտանեկան կեանքն։

Իսկ երբ ընտանիքէն ընտանիք կազմուելով՝ շատ ընտանիք ի միասին բնակեր են. բնական է որ խռովութիւն, կագ ու կռիւ զանազան պատճառներէ յառաջ գալով մարդկանց հետ կ՚անձի. հարկն ստիպեր է յայնժամ, որ ամէն տանուտէր հայրերու մէջէն մի տանուտէր հայր ընտրեն իբրեւ դատաւոր և իշխան, որ պատկառելի ծերու-

թեամբ, համբաւով, զօրութեամբ ու հարստութեամբ առաւելութիւն ունեցեր է միւս տանուտէրներէն. և աստի նախապէս կազմուեր է փոքըր տանուտէրական իշխանութիւն։ Եւ որչափ մարդիկ և ընտանիք բազմացեր ու տարածեր են աշխարհիս վերայ, այնուհետեւ իշխանութեան աստիճանն եւս աճելով և մեծնալով հասեր է մինչեւ աշխարհակալութեան ծայրագոյն դիրք. որոց հզօր գաւազանին տակ փոքրիկ իշխանութիւններ կամ իսպառ ջնջուեր են, և կամ նուաճելով հըպատակեր են։

Ուստի քաջայայտ կ'երեւի, որ իշխանութեան առաջին շառաւիղ՝ ընտանեկան արմատէն բուսեր է, փոքր ինչ մեծնալով ընտանիքէն ելեր բոլոր ցեղին վերայ տարածեր է թեւերը. աւելի եւս մեծնալով այլ եւ այլ ցեղեր իւր իշխանութեան տակ հնազանդութեան բերելով՝ տիրեր է շատ քաղաքներու և գաւառներու վերայ։ Հուսկ յետոյ կարի զօրանալով, ու բարձրանալով կամ թագ կապելով՝ թագաւոր եղեր է և կամ այլ և այլ իշխանութեան առանձին գաւազաններն իւր միահեծան գաւազանին տակ նուաճելով՝ իբրեւ Կեսար, կայսրութեան բարձր տիտղոս ստացեր է։

Եւ այսպէս աստիճան առ աստիճան բարձրանալով՝ իշխանութիւնն իւր գագաթնածայր հասեր է։ Բայց իշխանասիրութեան ոգին երբէք իւր ծայր և սահման չ'ունի. Քանի այս աշխարհ կայ՝ իշխանութեան գաւազաններ պիտի մրցին իրարու հետ. և ով գիտէ, գուցէ ապագային մէջ բովանդակ երկրագունդը մի գաւազանի տակ ընկճուի. և

միթէ այս բանն՝ աշխարհիս կայսրեր չե՞ն երազեր ։ Սակայն աշխարհի պատմութիւն և փորձ շատ օրինակներով ցոյց կուտայ, որ իշխանութեան կեանքն եւս իր ծերութիւն և վախճանն ունի, և եթէ Նաբուգոդոնոսորայ ծառին չափ բարձրանալով իր գաւազանին շառաւիղներ տարածէ բովանդակ աշխարհին վերայ․ ի վերջոյ յերկիր կործանելով կը տապալի ինչպէս Մակեդոնականն, Հըռովմայ, Բաբիլոնի և Ասորեստանի իշխանութիւններ, որպէս զի ճանչնայ և խոնարհի մարդոյն մեծամտութիւն․ թէ՝ Բարձրելոյն մշտնջենաւոր զօրութիւնը կը տիրէ, և ժամանակի ահեղ տապարով պիտի կտրէ ու կործանէ այն ամէն իշխանութեան ծառերը, որ երկնից զօրութեան դէմ կը բարձրանան և կը ջախջախեն ժողովուրդին կեանք և զօրութիւն ։

Եթէ մտաբերես, որդեակ իմ, ինչպէս մտաբերելով կը ցանկան ծայրայեղ ազատամիտներ․ թէ արդեօք աւելի լաւ եւս չէ՞ր լինէր, եթէ մարդկային ընկերութիւն ազատ անիշխան ապրէր, և իշխանութեան ծանրակիր լուծ չը կրէր իւր պարանոցին վերայ․ մարդն ինքնիշխան ինքնավար լինէր, և չը պարտէր երբէք տուրք, հարկ, զինուոր, և այլ բազմապատիկ օրինական և ապօրինի բունի պահանջներ վճարել ։

Լուր, որդեակ իմ, ես պատասխան տամ քեզ, ամենայն խելամտութեամբ ուշ դիր ։ Մարդկային ընկերութիւն բնաւ կարելի չէ որ առանց իշխանութեան, առանց օրինաց, և առանց դատաստանի և հատուցման այս աշխարհիս վերայ ապրի

և խաղաղ կեանք վարէ․ ինչպէս երկնից թռչուններ և լեռներու ազատ էրէվայրիներ, եայլն։ Չէ թէ աշխարհիս այլ և այլ ազգեր, այլ նոյն իսկ մի ազգ և մի համազգի ընտանիք առանց հայրական իշխանութեան հնար չէ կառավարել։ Կը տեսնամք եղբայր եղբօր դէմ սուր կը հանէ, և համարիւնն իւր համարիւն հարազատին արիւն կը թափէ․ և մերթ եւս ստահակ որդիքներ հօր դէմ կապստամբին․ ո՞ւր կը մնայ անընտանի օտարն օտարին հետ խաղաղութեամբ ապրի ու վարի։

Կան մարդիկ, որ կը մտածեն․ թէ իշխանութիւնը հին աշխարհի վայրենի ընկերութեան համար պէտք էր, բայց արդ երբ գիտութեան լոյս և քաղաքակրթութեան դարը մարդոց հին կեանք փոխեց․ վայրենական բիրտ ոգին զգօնացոյց․ մարդ ճանչցաւ իւր պարտիք և իրաւունքը․ ճանչցաւ իւր ընկերին հաւասարակշիռ իրաւունք․ Աւետարանին հաւատալով ճանչցաւ նաեւ Յիսուսին աւանդած մարդկութեան ընդհանուր խղճին օրէնքը․ «Զամենայն զոր ինչ կամիցիք թէ արասցեն ձեզ մարդիկ, այնպէս արարէք և դուք նոցա»։ Այլ եւս զի՞ պիտոյ է իշխանութեան նուաճող գաւազան, կամ սպառնացող սաստն ու սուր․ օրէնք և իշխանութիւն խաժամուժ ամբոխին համար է, որ ոչ գիր գիտէ և ոչ օրէնք։

Երանի՛ թէ քաղաքակրթութիւն զմարդն այդ ծայրագոյն կատարելութեան տանէր․ սուրն և իշխանութիւն բարձուէր աշխարհէս։ Բայց դու մի հաւանիր, որդեակ իմ, այդ կարծիք՝ ապատասէր մարդոյն երեւակայութեան երազն է։ Թո-

ղունք Ասիական ազգեր , ուր քաղաքակրթութիւն դեռ չէ ծներ , և եթէ ծներ՝ տակաւին մանուկ է ։ Երթանք Եւրոպա , ուր քաղաքակրթութիւն ծներ և զարգացեր է , և եթէ այդ ևս բաւական չես համարիր , անցնինք Ովկիանոս , երթանք Ամերիկա . ուր կը կարծուի թէ ազատ քաղաքակրթութիւնն իւր արբուն հասակն առեր է ։ Ուր ժողովուրդ առանց թագի , առանց կայսերական հզօր գաւազանի , մի Նախագահով և օրէնքով կը կառավարուի ։ Արդ այնպէս համարենք , որ այդ աշխարհէն բարձուի Նախագահն , վերնան բոլոր օրէնքներ , սուրն ու թնդանօթ ժողովուրդին դարբնոցին մէջ , միայն երկրագործին համար խոփ ու մանգաղ չինուին . և ընդհանուր Ամերիկայի կիսաշխարհին մէջ հրատարակուի այսպէս թէ . «Այսուհետեւ իշխանութիւն և օրէնք բարձուած է , դատաստան հատուցումն չիկայ այլ ևս . իւրաքանչիւր մարդ թող իւր ազատական իշխանութեամբ վարի , մարդն ինչ որ կարէ գործել ազատ է , իւր համար հսկող ոստիկան , ատեան և հարցափորձ չիկայ . » ևայլն ։

Դու կը տեսնաս յայնժամ, թէ ի՞նչ կը լինի սորա հետեւանքն . այդ քաղաքակիրթ աշխարհն Ամերիկա , այդ հասարակապետական օրինասէր ժողովուրդն . մի վայրկենի մէջ վայրենի կը դառնայ , խուժանն և քաղաքակիրթն միանգամայն ի զէն կը դիմեն , ընկերութեան հրապարակն արեան ծով կը լինի . հարուստներն առ հասարակ կը կողոպտուին , խաղաղութիւն տեղի կուտայ , խռովութիւն կը յուզի ինչպէս Ովկիանու ալիքներ . ով

որ բռուն է կը տիրէ , ով որ տկար է կը նուաճի բռնութեան տակ. վերջապէս ընկերութեան բոլոր շէնքեր կը քանդուին , կապեր կը կտրուին , մարդիկ կռուով ու սրով կսպառեն զիրեար մինչեւ յետին ճետն ու սերունդ ։

Եթէ քաղցեալ առիւծ հանես իւր վանդակէն և արձակ թողուս ժողովուրդին հրապարակ , ի՞նչ կը լինի և ի՞նչ կը գործէ. այդ յայտնի է , իւր ժանիքներով ամէն բան կը ծախէ. այսպէս նա և մարդկային ընկերութիւն , թող քաղաքակիրթ լինի նա , եթէ զայն ի դուրս հանես իշխանութեան և օրինաց շրջափակ վանդակէն և արձակ թողուս , նոյն կը գործէ մարդն ինչ որ կը գործէ վայրենի առիւծն , թերեւս հնար լինի ողոքել զառիւծն երբ յագենայ , բայց մարդոյն կատաղութեան երբէք յագուրդ չիկայ ։

Համոզուեցա՞ր այժմ, ազնիւ որդեակ իմ , որ աշխարհս առանց իշխանութեան չի կառավարուիր ։ Մի թէ հաւատալ կարելի՞ է , որ տիեզերք առանց Աստուծոյ և յաւիտենական օրինաց կառավարուի , նաւն առանց նաւապետի և ղեկավարի ուղղուի . և կամ ամեհի ձին առանց սանձահարի ։ Ով չի գիտեր թէ մարդն քան զձին ամեհի է . միայն իշխանութեան և օրինաց սանձն է որ կը վարէ զայն , ապա թէ ոչ՝ նա սանձակոտոր լինելով կը դահավիժի ։ Սորա ապացոյց և օրինակ քանիցս անգամ ցոյց տուած է Ֆրանսիոյ այն մեծ ազգ , որ քաղաքակիրթ աշխարհին մէջ զինքն իբրեւ փայլուն աստղ մի կը կարծէ , և երբ անիշխանութիւն կը տիրէր՝ այդ կրթեալ և ուսեալ ժողո-

վուրդը, խուժան կը դառնար և ամէն բան կը տապալէր, թէ և այն բան՝ իւր հայրենեաց փառք ու պարծանք լինէր։ Ես այնպէս կը դատեմ, որ քաղաքակրթութիւնը մարդոյն վայրենութեան բարքը կեղեւով մի պատեր է արտաքուստ. եթէ վերցնես իւր գլխէն իշխանին սուր և օրէնք՝ նա իսկոյն իւր բուն կրից ժանիքներով կը պատառէ այդ կեղեւը և հին վայրենութիւն դուրս կը հանէ։ Ուրեմն իշխանութիւն և օրէնք վերին տեսչութեան յաւիտենական կարգադրութիւնն է, որպէս զի մարդիկ երկիւղածութեամբ և բանավարութեամբ ապրին ընկերական կեանքին մէջ։

Արդ սկսիմ համառօտել թէ՝ իշխանութիւն և ժողովուրդ ինչ պարտիք և իրաւունքներ ունին իրարու հետ, զորս կը չափէ արդարութիւն որ միշտ հաւասարակշիռ լինին. և երկուստեք պարտքեր վճարուին և իրաւունքներ պահանջուին։

Իշխանութեան առաջին պարտիքն է ճանչնալ ու հաւատալ. թէ իշխանութիւն Աստուածպետական զօրութենէն իբրև աւանդ տրուած է, ինչպէս Հոգին կը խօսի Սողոմոնի բերնով, «Ի տեառնէ տուաւ ձեզ հարստութիւնդ և իշխանութիւնըդ ի Բարձրելոյն. որ պահանջեսցէ զգործս ձեր և քննեսցէ զխորհուրդս»։ Իշխանութիւն իւր հաշիւն ու համար միայն Աստուծոյ չի տար. այլ և ժողովուրդին. երբ ինքն սահմանադրապէս ընտրուած է։ Իշխանութեան՝ մեծ ու նուիրական պարտիքն է, արդարութիւն սիրել և օրինաց իրաւացի վճիռը արդարութեամբ ի գործ դնել. առ այս կը յորդորէ Սողոմոն, որ դատաւոր և

թագաւոր էր Աստուծոյ ժողովուրդին ։ «Սիրեցէ՛ք զարդարութիւն , որք դատէք զերկիր» ։ Իշխանութեան պարտիքն է , երկրին խաղաղութեան համար հսկել. հանապազ հոգալ ժողովուրդի բարօրութեան , բարգաւաճման ու յառաջդիմութեան համար. ուղղապէս խորհելով , որ իշխանութեան աթոռը՝ ժողովուրդի պատուանդանին վերայ հաստատուած է , և երբ ժողովուրդ կործանի՝ անշուշտ իշխանութիւնն եւս կանգուն չի մնար ։ Իշխանութեան իրաւունքն է չափով և արդարութեամբ ժողովուրդէն հարկեր պահանջել. բայց երբէք դատաստան և իրաւունք չէ , որ ծանր ծանր բեռներով ժողովուրդին թիկունք մինչև ի գետին կորացուցանէ ։ Եթէ այսպէս ջլատէ ժողովուրդին ուժն և ոգին , ինքն եւս , իւր զօրութենէն կը թափի . զի ով չի գիտեր թէ ժողովուրդըն իբրև գործող անդամ կը համարուի կառավարութեան , երբ անդամներ ուժաթափին՝ գլուխըն եւս նորա հետ կուժաթափի, այնուհետև կը կորուսանէ իւր խորհուրդ . կը հիւանդանայ առաջնորդող գլխոյն առողջ ուղեղն և յայնժամ ժողովուրդին և իշխանութեան զօրութիւն միապէս կապաւին և երկրին վերայ կը հասնի և կը տիրէ աղետաբեր վիճակ ։

Իշխանութիւն՝ երկրին և ժողովուրդին երաշխաւորող հաւատարիմ աւանդապահն է. այնպէս պէտք է պահէ այդ սուրբ աւանդը , որպէս թէ իւր կեանքն է , իւր փառքն է , և իւր կենդանատու հոգին և զօրութիւնն է ։

Իշխանութեան զօրութիւն և հաստատութիւն ,

արդար և հաւասար օրէնքն է։ Ուստի իւր ամենամեծ պարտիքն է․ որ երկրին օրէնք անաչառ ճշդութեամբ հաւասարապէս գործադրէ տկարին և զօրաւորին վերայ․ իշխանին և ժողովուրդին վերայ․ չը թողուլ, որ զօրաւորներ հեստեն օրէնքին դէմը․ և նոքա, որ կարգեալ են օրէնք պաշտպանելու՝ նոքա զեղծանին օրինաց մէջ և առ ոչինչ համարին զայն։

Իշխանութիւն իբրև օրինաց վրէժխնդիր ու նախանձաւոր, իւր պարտիքն է․ երկրին, ժողովուրդին և առաւել վարիչ պաշտօնեայներու մէջէն օրինաց զեղծումներն առ հասարակ բառնալ․ ապա թէ ոչ, զեղծումներ յաճախելով յաճախելով՝ ի վերջոյ իշխանութիւնը կը բառնան, և կը մատնեն զայն օտարին ձեռք․ վասն զի ներքին զեղծումներն զհայրենիք աւելի կը դաւաճանեն քան թէ օտար թշնամիք։

Իշխանութիւն պէտք է առաքինութեան պաշտպան հանդիսանայ և մոլութիւն սանձահարէ․ իւր մեծ նուիրական պարտիքն է չը թողուլ երբէք, որ ժողովուրդին կեանք և բարք ապականող զեղծումներ տարածեն երկրի մէջ, իբրև տարափոխիկ հիւանդութիւն․ որ ի վերջոյ մահ և կորուստ կսպառնան ընդհանուր իշխանութեան երկրին։ Միայն կրօնի պաշտօնէից քարոզն ու խրատ բաւական չէ հեստող ժողովուրդին կամք նուաճել, այլ պէտք է նաև իշխանութեան սաստն և սուր․ որ ձեռնհաս կը լինի զեղծումներ քաղաքային օրէնքով բառնալ։

Իշխանութեան պարտիքն է մեծ իմաստու-

թեամբ տնտեսել երկիրը. չթողուլ որ իւր հարս-
տութեան գետերը երթան թափին օտար ծովերու
մէջ, ի վերջոյ երկրին ջուրը ցամքի, դառնայ ծա-
րաւ մի անապատ. երկրին հարստութեան գետեր
երկրին մէջ պահելու համար՝ պէտք է զայն չրջա-
պատել օրէնքով և այն միջոցներով, զոր քաղա-
քային տնտեսութիւն կ'ուսուցանէ։

Եթէ իշխանութեան զօրութիւն կը յաւելու
երկրին հարստութիւնք և բարգաւաճանք, ուրեմն
իւր ձեռնհասութեան պարտիքն է ժողովուրդին
առաջը հորդել յառաջադիմութեան ճանապարհ.
բանալ ամէն խոչ և խութեր, յորմէ ժողովուրդ
խուսափելով կանգ կառնու շահավաճառութեան
առաջ. նաւարկութիւն բանալ, լեռներ և ձորեր
հարթել, արուեստ և արուեստագէտները քաջա-
լերել, երկրագործ ժողովուրդին ազատութիւն և
ապահովութիւն տալ, որ երկիրը մշակելով արդիւ-
նաւորէ։ Քանի որ շահավաճառութեան մէջ իւր
երկրի բերքն ուրիշ երկիրներէ ընդունուած բեր-
քերուն հետ հաւասարակշռութիւն չ'ունի, պէտք
է օրէնքով հաստատել և զսպել ժողովուրդին վա-
յելչասիրութեան ցանկութիւնը, որ իւր երկրի
բերքերով չատանայ, սակաւապէտ կեանքի մէջ
վարժելով զայն. Թէ և ընդհանուր վաճառակա-
նութեան օրէնք ազատ է, բայց իւրաքանչիւր իշ-
խանութեան ազատ իրաւունքն է իւր երկրին շա-
հը առաւել պաշտպանել։

Իշխանութեան սրբազան պարտիքն է միշտ խա-
ղաղութիւն սիրել, խաղաղութեամբ կառավարել,
և ամէն հնարաւոր միջոցներ ի գործ դնելով պա-

տերազմ չը յարուցանել ոչ ուրիշ իշխանութեան դէմ, և ոչ պատճառ տալով ուրիշ իշխանութեան մը՝ իւր դէմը։ Բայց երբ դաշնակցութիւն կեղծուի, ուրիշ իշխանութիւն մի կը բռնանայ իւր վերայ և երկրին շահը կը վտանգի, յայնժամ իւր պարտիք և իրաւունքն է պատերազմ հրատարակել, որ թշնամին չոտնհարէ երկրին ազատութիւն և իրաւունքը։ Միայն թէ պատերազմող իշխանութիւնն՝ առա պէտք է յիշէ Քրիստոսի առակը, որ նախատեսութիւն կուսուցանէ. նախ պէտք է հաշուէ իւր ծախսեր, և իւր զօրութիւնը՝ թշնամւոյն զօրութեան հետ կշիռ դնելով հասու լինի, թէ կարող է տասն հազարով պատերազմ տալ նորա դէմը, որ քսան հազարաւ կուգայ իւր վերայ։ Ապա թէ ոչ, մեծ խոհեմութիւն է հրեշտակութիւն առաքել և հաշտութիւն խօսիլ։ Վասն զի շատ բարի է և երկրին շահ, թէ մեծ և թէ փոքր զոհողութեամբ խաղաղութիւն հաստատել քան թէ պատերազմով երկրաւեր լինել. Թող այն, որ երկրին գանձ կ'սպառի, այլ և արիւնով և մահով ժողովուրդին կայտառ որդիք զոհ կերթան և կսպառին պատերազմի դաշտին մէջ, որով ինքն պարտական ու պատասխանատու կը մնայ. «Զի թագաւորն ոչ միայն վիւրն տացէ պարտիս. այլ և որոց եղեւ պատճառ մահուան»։

Իշխանութեան առաջին և վերջին մեծ պարտիքըն է լոյս, գիտութիւն և կրթութիւն տարածել ընդհանուր երկրին մէջ. Իշխանութեան աթոռէն սկսեալ մինչեւ խոնարհ ժողովուրդին խրճիթը հաւասարապէս լոյս ծաւալել. հաւատալով, որ երկ-

րին բարգաւաճանք ժողովուրդին լուսաւոր կըրթութենէն կը ծնի. ինչպէս որ թշուառութիւնը՝ նորա տգիտութենէն։

Շատ մեծ սխալ, և անիրաւ քաղաքականութիւն է. եթէ ասէ իշխանութիւն, թէ՝ ժողովուրդը տգիտութեան և անզգայ թմրութեան մէջ պահեմ. որպէս զի նա կոյր մնայ չանսաստէ իշխանութեան դէմ, և ես անկասկած և դիւրութեամբ իշխեմ։ Որչա՛փ յոռի և յետադէմ է այս դրութիւն քաղաքակիրթ աշխարհին լուսամիտ դաղափարին առաջ, որ միշտ կը ջանայ ժողովուրդին մտաւորական զարգացումն յառաջ տանելով լուսաւորել զայն, հաւատալի լինելով որ երկրին յառաջդիմութիւն և բարգաւաճ կեանքը ժողովուրդի լուսաւորութենէն է, ինչպէս թշուառութիւն տգիտութենէն. միթէ ինքնին երջանի՞կ կը լինի իշխանութիւն, երբ ժողովուրդ թշուառանայ, և ի՞նչ փառք ու պարծանք է թշուառին վերայ իշխել։ Թշուառ ժողովուրդին կեանք անշուշտ վախճան մի ունի. նա կը մեռնի թէ վաղ թէ անագան. և երբ մեռնի, իշխանութիւն այլ ևս ո՞ւմ վերայ կիշխէ, անշէն և անապատ երկրին վերա՞յ։ Նոյն ժողովուրդի թաղուած գերեզմանին մէջ կը թաղուի իշխանութիւն. եթէ ջանայ նախ ժողովուրդը թշուառութեան գերեզմանին մէջ թաղել, և բռնութեան ծանր կափարիչով փակել նորա բերանը։

Այսչափ և այսպիսի են, սիրելի որդեակ իմ. իշխանութեան պարտիքներ, զոր փոքր ի շատէ միայն գրեցի. կան տակաւին ուրիշ պարտիքներ. թողի զայնս որ դու ինքնին իմաստասիրես։ Երկ-

րին իշխանութիւն կը զեղծանի, եթէ այդ պարտիքներ չկատարելով ընդհակառակն վարի, եթէ թողու օրինաց արդարութիւն և միայն բռնի և սրով իշխէ։ Եթէ մեղկանալով զեխութեան մէջ շուայտի, չխոկալով երբէք թէ թշնամին քաղաքը պաշարեր է. եթէ ժողովուրդին և իշխանութեան չափն իրարու հետ չկապէ, որ երկրին ընդհանուր չափն է․ այլ միշտ ջանայ որոշել իշխանութեան չափը և այնպէս վարիլ, կամ անգիտութեամբ և կամ խորամանկութեամբ։

Իշխանութիւն կեղծանի իւր վարչութեան մէջ, երբ անընտրող կը լինի, արժանաւորին և անարժանին յարգ մի կշռով կը չափէ․ մերթ ես պատիւ և բարձ կընծայէ նմա, որ երկրին շինութեան հիման մի քար չէ դրեր․ կը թողու լաւն ու կարող, և ժողովուրդին կառավար կը դնէ այնպիսիներ, որոց միտք թափուր է կառավարութեան ուսմունքէն և օրէնքէն, որք առաւել կարօտ են կառավարուելու քան թէ կառավարելու։

Իշխանութիւնն անիրաւութեամբ կը զեղծանի, եթէ դատաստանի առաջ նուիրական չհամարի օրինաց հաւասարութիւն, աչառելով խարէ տեառըն և ծառային դատաստան, զօրաւորին և տըկարին դատաստան, և թողու որ դատաւորաց կամք՝ դատարանին մէջ իբրև օրինադիրք վճռէ։

Իշխանութիւն չարապէս կը զեղծանի եթէ երկրին չարերը չպատժէ արդարապէս, այլ թողու որ չարեր աճելով բազմանան ու հեղձուցանեն բարիքները․ նոյնպէս մեծապէս կը զեղծանի, երբ բարիքները կը թողու անվարձ անպատկ, նո-

քա որ երկրին յառաջադիմութեան անձնանուէր կը լինին, որ հաւատարմութեան ուխտն անդրժելի կը պահեն։

Իշխանութեան զեղծումներ շատ և բազմադիմի են, դժուարին և երկար բանից կարօտ է նորա նկարագիրը հանել. բայց դու թէ հետաքրքիր լինիս, հետազօտես երկրին իշխանութեան և ժողովուրդին կեանքը, զեղծումներու երեւոյթ պատկերը յանդիման կը տեսնաս։

Այլ եւս կը մնայ ինձ խօսիլ, որդեակ իմ, թէ ժողովուրդին պարտիք և իրաւունքն ի՞նչ է առ իշխանութիւն. և բովանդակել այս դասն՝ որ բաւական ընդարձակեցաւ, և դու գիտես, որ դորա պատճառը նիւթին և առարկային մեծ կարեւորութիւնն էր։

Ինչ որ իշխանութեան պարտիքն էր, այն է աւասիկ ժողովուրդին իրաւունք, և ինչ որ իշխանութեան համար իրաւունք է, այն է տիրապէս ժողովուրդին պարտիք։

Ժողովուրդին առաջին պարտիքն է ճանչնալ ու հաւատալ. թէ իշխանութեան գաւազանը երկինքէն դէպ ի երկիր ձգուեր է. նորա վերին ծայրը տիեզերքը վարող պետական աթոռին կցուած է, և միւս վարի ծայրը աշխարհիս վերայ հաստատուած է։ Նորա համար Սուրբ Պօղոս կասէ. Իշխանութիւն յԱստուծոյ է, և որ ենն՝ յԱստուծոյ կարգեալ են։ Թողունք այս. մեծ քան զՊօղոսն՝ Յիսուս վարդապետ. Պոնտացի դատաւորին առաջ վկայեց, երբ Պիղատոս կասէր. Եթէ ես իշխանութիւն ունիմ զքեզ խաչ հանել կամ ար-

ճակել․ Յիսուս պատասխան տուաւ «Ոչ ունէիր դու իշխանութիւն ի վերայ իմ և ոչ մի, եթէ ոչ էր տուեալ քեզ ի վերուստ»։ Քրիստոս և քրիստոնէական կրօնի ուսուցիչներ առ հասարակ կը պատուիրեն ճանչնալ իշխանութիւնը, պատուել, հնազանդիլ, երկնչել․ և տալ կայսերին՝ կայսեր․ եւայլն։

Ժողովուրդին պարտիքն է իշխանութեան հետ ճանչնալ նաեւ երկրին ընդհանուր օրէնքները, քաղաքային օրէնքներ, դատաստանի օրէնքներ, տուրոց և հարկի օրէնքներ, կալուածական օրէնքներ, եւայլն։ Վասն զի իւր պարտիք և իրաւունք այս օրէնքներէն կորոշին, և օրէնքն է որ կը չափէ և կը կշռէ ժողովուրդին և իշխանութեան իրաւունք և պարտիք։ Ուստի ժողովուրդն ամենայն խնամով պէտք է սորվի երկրին օրէնքներ․ որպէս զի օրինավարներ ժողովուրդի անգիտութեան և պարզութեան համար չը համարձակին նոյն իսկ օրէնքով հարստահարել, որոց օրինակ բազում անգամ և բազում տեղ կը տեսնամք աշխարհին մէջ։

Ժողովուրդ երբ իւր հպատակութեան պարտիքներ սրտի մտօք և անթերի կը կատարէ, նա իրաւունք ունի իշխանութենէն պահանջել այն ամէն պարտիքներ, զորս գրեցի ի վեր․ և երբ իշխանութիւն մի իւր իրաւունք ժողովուրդէն լիովին կ'առնանայ և առ ժողովուրդն ունեցած պարտիքներ կը մոռնայ, այլ եւս ժողովուրդ ի՞նչ միջոցաւ կարող է այդ անվճար և մոռացեալ իրաւունքը ձեռք բերել։

Իսկ դու, աղնիւ որդեակ իմ, որ ընդ իշխանու-

թուամբ ծնած ես և ժողովուրդին կրթեալ զաւակըն ես , պարտիքներդ սրտի մտօք տար ու կատարէ , իբրև քրիստոնեայ ուշ դիր Պօղոսի խրատուն , որ կը յորդորէ հնազանդ լինել իշխանութեանց . և հատուցանել որում զպարտս՝ զպարտ , որում զմաքս՝ զմաքս , որում զերկիւղ՝ զերկիւղ , որում զպատիւ՝ զպատիւ . եւայլն ։ Նոյն Պօղոս կսէ թէ՝ իշխանութիւն վայրապար չ'է կապեր սուրը իւր մէջք , որով աշխարհիս չարագործներուն հարուած կսպառնայ . իսկ եթէ դու կուզես իշխանութենէն չերկնչիլ և ազատ վարել կեանքդ՝ բարիք գործէ . զի բարութիւն և բարեգործն , առաքինութիւն և առաքինին միշտ ազատ են այդ երկիւղէն ու հարուածէն ։

Բայց թէ մերթ ընդ մերթ բարութեանց փոխարէն ապիրատութիւն ընդունիս , յայնժամ յիշէ Պետրոսին խօսք որ կսէ . « Զի՞նչ երախտիք իցեն , եթէ յորժամ մեղանչիցէք տանջիցիք և համբերիցէք . այլ եթէ զբարիս գործիցէք , չարչարիցիք և համբերիցէք . այն շնորհք յԱստուծոյ են , քանզի ի դոյն իսկ կոչեցարուք » . եւայլն ։

Քանի որ աշխարհ կայ , չարչարանքներ աշխարհէս չ'են բարձուիր , միայն թէ կը պակսին . Ժողովուրդ և մարդիկ անհրաժեշտ է պիտի կրեն չարչարանքներ . թէ առաւել թէ նուազ , թէ իշխանութեան ձեռքէն և թէ նոյն իսկ իրենց ձեռնէն , թէ իբրև մեղապարտ՝ յանցաւոր դատուելով , և թէ իբրև անպարտ՝ անիրաւի կրելով ։

Կը փափաքիմ քեզ համար , որդեակ , որ ոչ դու անձինդ համար չարչարանք քու ձեռքովդ պատ-

րաստես և ոչ նաեւ յանցապարտ լինիս, որ իշխանութիւն զքեզ չարչարէ. բայց թէ աշխարհի ծանրացող ձեռք զքեզ և ժողովուրդ հաւասար չարչարէ, այդ եւս քո քրիստոնէական պարտիքն է, զոր պէտք է յօժարաբար տանիս ու համբերես և մինչեւ իսպառ համբերես, հաւատալով թէ վախճանը կեանք է։

ԴԱՍ Ե.

ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ ԵՒ ԱԶՆՈՒԱԿԱՆՔ ԱՇԽԱՐՀԻՍ

Ճշմարիտ ազնուականութեան նշան՝ հոգւոյ մեծութիւնն է, ոչ հողն է եւ ոչ ոսկին, այլ որ ունի զայն։ Նա է աշխարհիս արդարպէս ազնուական, որոյ փառք միայն ժողովրդասիրութեան մէջ կը փայլի։

ԱՇԽԱՐՀԻՍ խոնարհ ժողովուրդին և ազնուական կոչուած բարձրագոյն կարգին դասը պէտի խօսիմ քեզ, անտոհմիկ որդեակ իմ, դու գիւղական ժողովուրդի մի զաւակն ես, ժողովուրդի մէջ կ'ապրիս, պէտք է գիտնաս ու ճանչնաս նաև այն բարձ-

րագոյն դասն մարդոց, որոց կեանքն ու վիճակ հասարակ ժողովուրդի կեանքէ շատ բարձր է, ու շատ զանազանութիւն ունի։

Դու պէտք է լաւ գիտնաս ժողովուրդին կեանք և գործեր, և թէ ի՞նչ են հարուստ ազնուականաց դասն, իրենց կեանք և գործեր, և իւրաքանչիւրին պարտիք և իրաւունք աշխարհիս վերայ։

Բոլոր երկրագնդիս երեսը բնակող մարդկային ընկերութեան ամենամեծ մասն միշտ ժողովուրդն է. և նա է ծներ ամէն կարգի ազնուականաց և իշխանաւորաց դասն. կայսր, թագաւոր, իշխան, պայազատ, ամէնքն ես ժողովուրդի զաւակներն են, զի ժողովուրդն է բուն արմատ և մայր ամէն կարգի և վիճակի մարդոց։

Աշխարհիս մեծագոյն չինարար մասն ժողովուրդըն է. դաշտային գիւղերու բնակիչ աշխատաւոր և հաց վաստկող մշակ՝ ժողովուրդն է. նմանապէս քաղաքներու բնակիչներն մեծ մասամբ ժողովուրդըն է։ Իսկ փոքրագոյն մասն կը կազմեն ազնուականաց կարգն, որք ընդհանրապէս մայրաքաղաքաց և քաղաքներու մէջ կը բնակին։

Ժողովուրդ մարդկային ընկերութեան մէջ՝ բուն մարդոց կեանք և պիտոյք կազմող և պատրաստող ամենաշխատ և պիտանի օգտակար մասն է։ Ժողովուրդն է, որ քրրեւ երկրագործ մշակ կարդիւնաւորէ երկրին բարեբերութիւն, և կը մատակարարէ աշխարհին։ Նա է, որ հաց, միս, իւղ և այլ կաթնեղէն նպարներ կը հանէ մեր սեղան։ Նա է որ այգեգործութեամբ մեր խնձոյից բա-

ժակներ պատուական գինւով կը լեցնէ ։ Ժողովուրդ իւր տնկած պարտիզէն բազմազան ազնիւ պտուղներ հանելով՝ քաղաքացւոց և ազնուականաց սեղան առ հասարակ կը զարդարէ ։ Նա է, որ բուրդով, փափկասեր այծենով, բամբակով. վըշով, և այլ բազմատեսակ բուսական նիւթերով՝ ժողովուրդին պարզ հանդերձ և ազնուականաց պերճանքներ կը պատրաստէ ։

Ժողովուրդ իբրեւ արհեստաւոր, բիւր հազար տեսակ արուեստական աշխատութեամբ մեր կեանքի անհուն անհամար պէտքեր կը հոգայ, մանաւանդ քաղաքակիրթ աշխարհին մէջ, ուր կառաւելուն միշտ նորասիրութեան պերճանքներ ։ Նա կը շինէ ու կը զարդարէ թագաւորի պալատ, իշխանաց ապարանք և այլ ամէն ինչ, որ կը վերաբերի նոցա ճոխ կեանքին ու վայելման ։

Ժողովուրդն իբրեւ գիւտերու և արուեստներու հնարիչ՝ իւր արդիւնք և յառաջադիմութիւն շատ մեծ է. և այս մասին մէջ երբէք համեմատութիւն չունի, այլ միշտ կառաւելու ազնուականաց դասէն ։

Ժողովուրդ իբրեւ աշխատութեան մայր՝ բոլոր ծովագնաց նաւերուն համար նաւապետ և նաւաստի կուտայ. բոլոր մեծամեծ գործարանաց համար գործաւոր մշակ կուտայ, բոլոր հանքերուն համար գետնի տակ անարեւ անլոյս խորերուն մէջ հանքահաններ կ'ուտայ, համայն երկրագունդ բեղմնաւորելու համար հողագործ աշխատաւորներ կ'ուտայ ։

Ժողովուրդ իբրեւ գրականութեան անխոնջ մը-

չակ, իբրեւ մատենագիր հեղինակ, իբրեւ լուսաւորութեան և յառաջադիմութեան առաջնորդ՝ աշխարհ թուղթերով, գրքերով ու թանգարաններով լցոյց, խաւարն ու մութ փարատեց մարդոց մտքէն և լուսաւորեց մարդոյն մտաւորական աշխարհ։

Կը խելամտի՞ս, որդեակ իմ, թէ աշխարհիս վերայ մարդկային ընկերութեան կեանք պահող և արդիւնաւորող ժողովուրդին աշխատութեան կեանքն է։ Թող այդ ամէն արտաքին մասերը, որ ժողովուրդի աշխատութեան կեանքէն կը բղխի, և աշխարհ նոցա վաստակով կը յագենայ ու կը ճոխանայ։ Ժողովուրդ նաեւ իւր ներքին ամուսնական և ընտանեկան կեանքին մէջ շատ պտղտու և բարգաւաճ է. գիւղեր ու քաղաքներ նորա զաւակներով կը լեցուին. դրախտի օրհնութիւն իսկապէս ժողովուրդ կը վայելէ, որ միշտ աճելով բազմանալով կը լնու երկիրը. և աշխարհ իւր որդիքներով չէն կը մնայ։

Բայց դու, ժողովրդասէր որդեակ իմ, արդեօք կը սրտմտիս կամ անիրաւութի՞ւն կը համարիս երբ կը տեսնաս աշխարհիս կարգն ու դատաստանը. վի երբ ժողովուրդն ընդհանուր մեր ընկերական կեանքին մէջ այսչափ մեծամեծ պարտիքներ կը կատարէ. զօրհանապազ չարաչար կը տքնի և քիրտն կը թափէ մարդկային յառաջադիմութեան համար. ո՜հ, քանի՞ դառն ու դժուար է որ իւր յառաջ բերած անբաւ արդիւնքէն խիստ նուազ և յոռի մասն կը վայելէ։ Ազնիւ ցորեան և պտուական հացն՝ ազնուականին կու տայ, և ինքն գա-

րի ու կորեակ կուռէ, նմանապէս գէր կենդանիներ նոյա բաժինն է, ժողովուրդ թանապուրով և ցամաք հացով կ'ապրի․ անուշահամ գինին նոցա բաժինն է, ժողովուրդ պարզ ջրով իւր ծարաւ կ'անցունէ․ բեհեզն ու ծիրանին և տարազազարդ կերպասներ ազնուականին կուտայ, և ինքն պարզ կտաւ կամ շալ կը հագնի․ շքեղ ու փառաւոր ապարանքներ կը շինէ նոցա համար, ինքն անշուք տուներու և մերթ եւս խրճիթներու մէջ կապրի։

Ժողովուրդի մեծագոյն մասն երկրիս վերայ միշտ կարօտ ու չարչարուած կեանք կը վարէ։ Նա ոչ միայն արեւելքին մէջ, այլ և արեւմտեան քաղաքակրթութեան աշխարհին մէջ, ուր լոյս տարածուած է, տակաւին ժողովուրդին մեծ մասն ծանր աշխատութեան և կարօտութեան մէջ կը մաշի։ Չի ես լսեր եմ և հարցնելով գիտեմ թէ՝ Եւրոպիոյ գործաւոր մշակներու կեանք շատ դառն է, որոց ապրուստ միայն օրական պարէն ու հացն է, գործաւորին համար գանձ ու ապագայ չը կայ, գործաւոր միշտ գործաւոր կը մնայ․ և գործարանապետ անհուն հարստութեան տէր կը լինի։

Այդչափ և այդպիսի են, ազնիւ որդեակ իմ, ժողովուրդին գործունեայ կեանք և ընդհանուր աշխարհի մատուցած մեծամեծ արդասիք, յորս մեք հարեւանցի տեսութեամբ անցաք, և պէտք է խոստովանիլ, որ քաղաքակիրթ աշխարհին մէջ ժողովուրդ մեծ տարերք կը կազմէ, և յառաջադիմութեան ընդարձակ ասպարէզը՝ ժողովուրդին աշխատութեան տակ չափեց։

Այժմ դառնամք և ազնուականաց դասուն նը-

կարագիր հանենք, որոց դիրք, կարգ, աստիճան, պաշտօն, պարտիք և կենցաղավարութիւն աշխարհի առաջ ժողովուրդի խոնարհ դասէն շատ վերագոյն կը համարուի։

Այս վերակարգ դասուն կը պատկանի աշխարհավարութիւն, աշխարհաշինութիւն, քաղաքագիտութիւն, դատաւորութիւն և այլն։ Դոքա քան զժողովուրդն առաւել պէտք է կրթեալ լինին, հանճարեղ, իմաստուն և խորհրդական լինին, վասն զի երկրին կառավարութեան սանձն իրենց ձեռքն է, երկրին շահն ու վնաս կշռող նժարը՝ իրենց խելքն է։ Այդ վարիչ իշխանական կարգն է որ կը խորհի, կը կարգադրէ, և յառաջ կը վարէ քաղաքակրթութեան կառք։

Թողունք այդ ազնուական դասուն աշխարհավարական մասն, որուն համար արդէն Նախադըրխոյն մէջ գրեցի թէ ի՞նչ է իշխանութեան պաշտօն և պարտիք։

Այժմ խօսինք ազնուականաց դասուն այլ և այլ հանգամանաց և պարտուց մասին։ Նոքա որոց բախտ յաջողեր է հարուստ և մեծատուն լինել աշխարհիս վերայ. Նոքա մեծ պարտիքներ ունին կատարելու, «Զի որում շատ տուաւ, շատ խնդրեսցի ի նմանէ» ասաց Քրիստոս։

Բայց դու, հարցասէր եղիր, որդեակ իմ, քննենք թէ ո՞յք են աշխարհիս վերայ իրօք և ճըշմարիտ ազնուականներ, ինչպէս Աբրահամ, Յակովբ և Յովբ, որոց արդար վաստակին հետ զըրկանք չէ խառնուած, և ո՞յք են անարդար և նենգող ազնուականներ, որոց հարստութեան հողն

ու ոսկին յանիրաւութենէն գոյացեր է․ կամ տիրապետելով, կամ զրկելով ու հարստահարելով և կամ նենգութեան բիւր հնարքներ ի գործ դնելով՝ մեծատուն, իշխան, պայազատ և ազնուական եղեր են աշխարհիս վերայ։ Այս անարդար ազնուականաց նկարագիր կը հանէր երբեմն Եսային․ «Վաճառականք ձեր խառնեն զջուր ընդ գինի, իշխանք ձեր ապստամբ՝ գողակիցք են գողոց, սիրեն զկաշառս, վրիժագործք, որբոց իրաւունս ոչ առնեն և դատաստանի այրեաց՝ ունկն ոչ դնեն» ևայլն․ որով ցոյց կուտայ Մարգարէն թէ քանի՞ մեծ անիրաւութիւններ կը գործէին Իսրայէլի ազնուական կոչուած իշխաններ։ Դոքա շատ անգամ ևւս խիստ խորամանկ միջոցներ ի գործ դնելով կալուածատէր կը լինէին․ ինչպէս կը յայտնէ դարձեալ նոյն մարգարէն․ «Վա՛յ այնոցիկ որ յարեն զտուն ի տուն և ագարակ առ ագարակ մերձեցուցանեն․ զի զընկերին հանիցեն․ մի՞թէ միա՞յն բնակելոց իցէք յերկրի։» Աստուած այսպէս կը դատի աշխարհիս անիրաւ ազնուականներ, բայց աշխարհիս դատաստանը այսպէս չէ․ զի ով որ ոսկեգանձ ունի, ով որ կալուածատէր է, ով որ իշխան է և կը տիրէ՝ նա միշտ աշխարհիս աչքին դատաստանով ազնուական կը համարուի։

Իսկ արդար վաստակով և ուղիղ աշխատութեամբ հարստացած ազնուականներ շատ հազուագիւտ են աշխարհիս վերայ, եթէ որոնենք՝ կը դտնենք առաւել վաճառական, արհեստաւոր և երկրագործ կարգերուն մէջ։ Դու այնպէս չըմբռնես․ թէ իրօք մեծահարուստ ազնուական լինե․

լու համար Անգղիացի լորտերուն չափ անհուն ոսկի և հող ունենալու է. վասն զի ճշմարիտ ազնուականութեան յատկանիշ միայն հողն ու ոսկին չէ, որ սոսկ նիւթական հարստութիւն կը կազմէ, այլ առաւել մեծ է հոգւոյն և բարուց ազնուականութիւն, որ բարոյական առաքինութեան օրէնքներ կը պահէ, որ ժողովրդասէր է և ամբարհաւան լինելով չի մեծամտեր, որ ագահելով, ժըլատելով ձեռք չի կծկեր, այլ իւր հարստութեան ոսկին հասարակաց բարւոյն համար առատ կը սփռէ. որ առանց փառասէր ոգւոյ կը մեծագործէ ուղիղ և բարի նպատակով ժողովուրդի յառաջդիմութեան համար, որ լուսոյ տուներ ու դպրոցներ կը կանգնէ. գրատուններ և թանգարաններ կը հաստատէ. հեղինակ մատենագիրներ կը քաջալերէ. գործարաններ կը բանայ. ազգին աղքատ ու պարապ որդիքներուն գործ կը գտնէ, բարեպաշտ ու մարդասիրութեան ոգւով աղքատանոց, հիւանդանոց շինելով ազգին թշուառներ կը պատսպարէ. Յովբայ նման իւր ոչխարաց բուրդերէն բաժին հանելով մերկերուն թիկունք կը ջեռուցանէ, և այսպէս կը կատարէ իւր պարտք ճշմարիտ ազնուականն. և նա կը խորհի զօրհանապազ Աստուծոյ և աշխարհին առաջ միայն մեծագործ առաքինութեամբ բարձրանալ։ Նա իւր առաքինութեան վարձ՝ երբէք ժողովուրդէն երկրպագութիւն չի խնդրեր, միշտ յիշելով Յիսուսի պատուէրը՝ Աջով կը գործէ և ձախը չիմանար. իւր փառք և սրտին հաճոյքը՝ միայն իւր առաքինութեան մէջ կը շատանայ։

Տեսցուք նաև անիրաւութեամբ ու զրկանօք հարստացած ազնուականաց գործն ի՞նչ է։

Այդպիսի սուտանուն ազնուականաց ճանապարհ շատ բազմադիմի է աշխարհիս վերայ։ Ոմանք հարստահարելով, յափշտակելով կը հարստանան, ոմանք դիպուածով կը հարստանան, զոր բախտ կը համարին, և յանկարծ մի աւուր մէջ մեծնալով ազնուական կը դառնան, միայն թէ՝ այն հարստութեան գանձեր զոր մարդ առանց աշխատութեան դիւրութեամբ կը գտնէ, շատ բնական է որ զայն դիւրութեամբ կը կորուսանէ։ Այսպիսեաց օրինակներ շատ. կան աշխարհիս վերայ, և մեք մեր ժամանակի մէջ տեսանք ու տակաւին կը տեսնանք։ Ո՞ւր են Պօլսոյ մեր հին հարուստ ու Հայ սեղանաւորներ. որոց վստահութեան յանձնուած էր Տէրութեան գանձ, այսօր նոցա որդիքներէն շատերը հայրենի ժառանգութեան մեծագանձ հարստութեան հետ՝ կորուսին նաև ազնուականութեան պատիւ։ Ոմանք ևս հնարագէտ և ամէն խարդախ միջոցներ ի գործ դնելով կը հարստանան. իսկ ոմանք գիտես թէ ի բնութենէ արծաթասէր բարք ունենալով՝ անհնարին ագահութեամբ և ամենախիստ խնայութեամբ կեանք վարելով կը հարստանան։ Չը մոռնանք, յիշենք նաև այս կարգին հետ այն կալուածատէր ազնուականներ. որոց հարստութիւն կը կարծուի թէ հողն է, բայց հողէն առաւել հողագործ մշակներու ճակատէն թափուած քրտինքն է։ Այդ անգութ և խստաբարոյ կալուածատեարք իրենց վաստակաւոր մշակներ աշխատութեան մէջ զօրհանապազ կը մա-

չեցնեն․ կամ կիսավարձ և կամ վարձահատ առնելով՝ խեղճ մշակները՝ միշտ մշակ մնացեր են, և կալուածատէրը՝ ազնուական դարձեր է ։ Թող վարձահատութեան գրկանք, մի ուրիշ քան զայս առաւել սոսկալի զրկանքներ պատմեմ քեզ, որոց եւ ինքս ականատես եմ և հարցափորձելով տեղեկացայ ։

Միանգամ մայրաքաղաքիս Հայ ազնուականաց միոյն ագարակը գնացի, որուն մէջ շատ ծառայող մշակներ կային, և ես այն պահուն պատահեցայ երբ մշակներ աշխատութենէն դադրած նստեր հաց կ'ուտէին․ դիտեցի, որ իրենց կերակուր միայն սեւ հաց և խաշած լուբիա էր, ուրիշ ոչինչ ։ Ես այնպէս կարծեցի որ մի աւուր պատահումն էր այս, ուստի հարցուցի ագարակատէր ազնուականին․ թէ ձեր մշակներու կերակուր միշտ այ՞ս է, մանաւանդ Զատկի այս մեծ օրերը ։ Այո՛ ասաց, տարին բոլոր դոցա կերակուր այդ է միայն․ մըշակներու համար Զատիկ, Բարեկենդան չը կայ, այլ միշտ մի օրինակ հաց ու լուբիան է նոցա կերակուր ։ Ոգիս խռովեցաւ, կրկին հարցուցի․ միթէ այս աշխատաւոր մշակներ, որոց ձեռքէն բազմապատիկ բերքեր կ'ընդունիք բուն ագարակէն ելած, միթէ դոքա կաթէն, մածնէն, իւղէն, պանրէն և այլ զանազան բերքերէն մասն ու բաժին չ'ունի՞ն ։ Ոչ, պատասխանեց ազնուականն․ եթէ ագարակի մշակներ այդ բերքերէն ուտելու իրաւունք և բաժին ունենան, այլ եւս մեր ագարակին շահն ոչինչ չը մնար, վասն զի մեր գլխաւոր շահը պէտք է նոցա խիստ ու սակաւապէտ կեանքէն գոյանայ ։

Ահաւասիկ ագարակատէր մեծատանց ազնուականութեան փառք, դու ինքնին դատաստան արա մտքիդ մէջ, ազնիւ որդեակ իմ, հազար անգամ Ասիոյ և մեր հայաբնակ աշխարհի մշակներ երջանիկ ու բախտաւոր են, որք կաթով, իւղով․ և այլ կերակուրներով կը սնանին։ Թող այս, փողոցի աղքատներն եւս գոնէ տարուան Նաւակատեաց օրերը մատաղ ուտելով մսի համ կառնուն, իսկ այդ ազնուականաց մշակներ չգիտեն թէ միսն ի՞նչ համ ունի։

Սորա համար Աստուած վերէն կը տեսնար և մշակները զրկող ու հարստահարող կալուածատեարց համար Մարգարէին բերնով կը խօսէր, «Եւ բողոք հնձողաց եհաս յականջս իմ, ևայլն»։

Մեծատունն Յովբ, որ հին աշխարհին մէջ մի ճշմարիտ ազնուական նահապետ էր, նա յառաջ կը բերէր իւր ազնուականութեան պարտիքներ, զորս անթերի կատարեր էր․ մինչդեռ իւր բարեկամներ վիճելով կասկած կը յարուցանէին։ Իսկ ազնուական նահատակն մեծ համարձակութեամբ ցոյց կուտար իւր առաքինութեան հանդէս և կը խօսի․ «Եթէ խոտեցի՞ երբէք զիրաւունս ծառայի կամ աղախնոյ մատուցելոյ առիս յատեան, և զի՞նչ գործեցից եթէ հարցափորձ արասցէ ինձ Տէր․ և եթէ այցելութիւն՝ զի՞նչ պատասխանի արարից։ Ո՛չ ապաքէն որպէս ես եղէ յարգանդի և նոքա եղեն․ ի նմին որովայնի եղաք։ Իսկ տկարք, որոց պէտք ինչ էին՝ ո՞չ արդեօք երբէք վճարեցի։ Զակըն այրւոյ ոչ կողկողեցուցի։ Եթէ կերա՞յ արդեօք զպատառն իմ միայն և որբոյն ոչ կարկառեցի։

Զի ի մանկութենէ իմմէ սնուցի իբրեւ զհայր, և յարգանդէ մօր իմոյ առաջնորդեցի։ Եթէ արարի՞ անտես զմերկն կորուսեալ և ոչ զգեցուցի։ Եթէ ո՞չ օրհնեցին զիս տկարք և ի կտրոյ խաշանց իմոց ջերման թիկունք նոցա։ Եթէ վերացուցի՞ ձեռըն ի վերայ որբոյն՝ յուսացեալ թէ բազում է օգնականութիւն իմ, ապա թափեցի յանրակէ ուս իմ և բազուկ իմ յարմնկանէ իմմէ խորտակեսցի » ևայլն։

Ահաւասիկ ճշմարիտ ազնուականութեան գործ ու պարտիքը, զորս մեծանձն Յովբ վեհանձնաբար կը ճառէ ու վստահութեամբ կարդարանայ Աստուծոյ առաջ. թէ և բարեկամ դատաւորները մեղապարտ կը դատէին զինքն կարծելով թէ հարուածեալն Յովբ իւր գրկանաց երեսէն պատուհասուեր է։

Է՛, ազնուամիտ որդեակ իմ, համեմատէ դու այժմիկ հին աշխարհի և մեր դարու ազնուականաց գործն ու կեանք. և դու ինքնին դատաստան արա, թէ աշխարհիս ամէն հարուստ մեծատունք որ ազնուականութեան տիտղոս ստացեր են՝ նոքա իրօք և ճշմարիտ ազնուական չեն։ Մի կարծեր թէ ընդարձակ հողն ու ոսկին և անուն զմարդն ստոյգ ազնուական կանեն, եթէ նորա ոգին ընչաքաղցութեամբ ստրկացած է և զուրկ մեծանձնական առաքինութենէն։ Կան մարդիկ, որք թէպէտ մեծահարուստ չեն, այլ իրենց չափաւորութեան մէջ առաւել կը մեծագործեն քան համբաւեալ ազնուականն։

Իսկ դու, անանուն որդեակ իմ, որ ազնուա-

կան չ՚ես ծներ ․ այլ չինական ժողովուրդին մի հասարակ զաւակն ես, ջանացիր փոքրկութեանդ մէջ փոքրիկ ազնուական լինել ․ ոչ գանձ ունիս և ոչ մեծ կալուածատէր ես, որ ոսկւով և հարստութեամբ մեծագործես ․ բայց դու գրով, ուսումով և կրթութեամբ մեծագործէ ։

Սիրէ նախ բարուց ազնուութիւնն, անկեղծ կենցաղավարութեան ազնուութիւն. և քան զամէն առաւել՝ ընկերսիրութեան ազնուութիւն ։ Եթէ աշխարհիս դէպքեր յաջողեն քեզ, կամ դիրն և աշխատութիւն քեզ ոսկի բերեն, և դու յանկարծ խոնարհ ժողովուրդի վիճակէն բարձրանալով ձգտիս դէպի ազնուականութեան դասն՝ մի անարգեր գիրն ու գրիչ ․ այլ գուն գործէ, որ գրով ու ոսկւով միանգամայն ազնուանաս ։

Գիտեմ ես, գիտես նաև դու, Քրիստոս որ աղքատ և ժողովրդասէր էր, վկայեց թէ մամոնայն անիրաւ է, անիրաւ են և նոքա որ սոսկ մամոնայիւ ազնուականութիւն կը կեղծեն ․ բայց արդար և ժողովրդասէր ազնուականը գիտէ բարւոք ի գործ դնել զայն, և շահեցուցանել թէ ի սակաւուն և թէ ի բազմին իբրև հաւատարիմ ծառայ Աստուծոյ տնտեսութեանն ։

Կը փափաքիմ քեզ համար, որդեակ, որ դու ի փոքուն, այսինքն այդ քո այժմեան վիճակին մէջ միշտ հաւատարիմ լինիս, որպէս զի բազմին արժանանաս ։

Որչափ և կարես կեանքդ ազնուացուր աշխարհիս վերայ ․ մի ասեր թէ ես մարդոց կեանքին մէջ և նոցա աչքին առանց ոսկւոյ ու մեծութեան միշտ

նուաստագոյն կը համարուիմ։ Կը գովեմ զքեզ եթէ անձնաճանաչ լինելով խոնարհամտիս, այլ չ՛եմ ներեր քեզ թէ այնչափ նուաստանաս մինչեւ մոռանաս մարդկութեան հաւասար պատիւ։ Գիտցի՛ր դու, որ Աստուած զմարդիկ հաւասար ազնուական ստեղծեր է և այնպէս կը համարի. ոչինչ զանազանութիւն չը կայ ազնուականին և ժողովուրդին մէջ. միայն աշխարհին աչք ու դատաստանը խտիր կը դնէ և այնպէս կը տեսնայ. իսկ Աստուծոյ մեծութեան առաջ՝ աստուածապատկեր մարդն հաւասար ազնուական է։ Մանաւանդ եկեղեցւոյ հաւատացեալ ընկերութեան մէջ. որոց համար ասաց Քրիստոս թէ «Դուք ամենեքին եղբայր էք։»

Վերջին խրատ մի եւս աւանդեմ քեզ, Սողոմոնի բանէն. և այն լինի միշտ քո խնդրուած Աստուծոյ առաջ։ «Մեծութիւն և տնանկութիւն մի տար ինձ, այլ կշռեա ինձ զարժանն բաւականութեամբ։ Զի մի մեծացայց և ստեցից և ասիցեմ թէ ո՞վ տեսանիցէ զիս. կամ աղքատացայց գողացայց և երդուայց յանուն Աստուծոյ իմոյ։»

ԴԱՍ Զ·

ԱՇԽԱՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՀԱՑ

Աշխատութիւն մարդոյն կեանք արդիւնաւորող Աստուծոյ օրհնած սերմն է, երբ յուսով ցանես զայն՝ շահաբերութեամբ կը հնձես, կեանքդ լիառատ հացով եւ բարեօք կը լեցուի. երբ չցանես՝ ոչ ինչ չես հնձեր եւ կեանքդ կը սովամահի։

ՄԱՐԴՈՑՆ աշխատութեան և գործունեայ կեանքին պիտանի և օգտակար դասը պիտի խօսիմ քեզ, ժիր ու գործասէր որդեակ իմ, ականջդ բաց և ինձ տուր քո միտքը. զի այս կենսական դասն է, որ քո կեանքը կը բեղմնաւորէ, դու անպէտ անպտուղ ծառ չես լինիր մարդկային ընկերական դրախտին մէջ, որ աշխատութեան պըտուղ չը տալով՝ միայն երկիր կը խափանեն. զոր իրաւամբ հատանել պէտք է, կը վճռէ Յիսուսին բացախօս առակը։ Եթէ մարդն ինքնին աղատ իրաւունք ունի իւր տնկած և դարմանած պարտիզին անպտղատու ծառեր հատանել, քանի՞ առաւել աշխարհիս դրախտ տնկագործող Արարիչը տիրապէս իրաւունք ունի հատանել այն ապարդիւն մարդատունկեր, որք ոչ միայն հակառակ կը վա-

րին տիրական վճռոյն դէմ. այլ և տիեզերքի բնական օրինաց դէմ շատ մեղապարտ կը լինի մարդ երբ կը դիտէ ու կը տեսնայ, որ երկինք ու երկիր կը շարժին և կը գործեն, անդադար միշտ արդիւնաւորելով այս մեծաշահ դաստակերտ թէ ի պէտս մարդոյն և թէ ի փառս բարեխնամ Արարչապետին։

Տեսողութեամբ ու մտքով կոյր մի լինիր և կորահայեաց, Որդեակ իմ Սամուէլ, գլուխդ ի վեր առ, աւագ աչքով դիտէ և տես բովանդակ տիեզերաց գործունէութեան հանդէսը. որ զտիւ և գիշեր շարժման և փոփոխութեան մէջ անվրէպ կը կատարեն իրենց սահմանեալ ընթացքը՝ միշտ հպատակ լինելով յաւիտենական օրինաց տակ։ Եւ նոյն ինքն տիեզերք վարող Արարիչը միթէ անգործ կը հանգչի՞, ոչ, զի ասաց Քրիստոս. «Հայր իմ մինչև ցարդ գործէ և ես գործեմ»։ Եւ ի՞նչ է նորա գործը. դու տես թէ ինչ է։ Իւր աներեւոյթ գահէն տիեզերաց սանձ բռնել ու վարել. նախախնամել արարած էակները որ գոյութենէն ի չգոյութիւն չը դառնան, մեռեալներ հողին տալ, հոգիներ յանմահութիւն կոչել, և նորածնելոց՝ նոր հոգի տալով՝ մարդոյն կեանք վերանորոգելով պահպանել։ Զմոռնանք նա և նորա գերագոյն արդարութեան դատաւորութիւնը, որով կը տեսնայ աշխարհիս դատաստանն. և մարդիկ չը գիտեն թէ հոգին ուստի՞ կուգայ և ո՞ւր կերթայ։

Երանի՜ թէ մեր աչք պարզապէս զօրէր և մեք տեսնայինք թէ այն կապուտակ երկնակամարին անհուն անհամար մարմնոց մէջ ի՞նչ աշխատու-

թիւն և տքնութիւն կայ ։ Արեւ , լուսին , մոլորակներ և բոլոր համաստեղութիւնք , որք թէպէտ մարդոյն նման ազատ էակներ չեն․ այլ իբր ի՞նչպէս ինքնավար , ինքնաշարժ կը մղուին կը վարին արարչագիր օրէնքով ։

Իսկ մեր աշխարհ որ մեր աչքին առաջ և մեր ոտքին տակն է․ և զոր մարդկային իմաստասիրութիւն հանապազ կը հետազօտէ ու կը տեսնայ , թէ ի՞նչպէս ծովն ու ցամաք , բոլոր բուսական խոտեր ու ծառեր , անշունչ և շնչաւոր էակներ , տարերք , ժամանակ , եղանակներն և առ հասարակ բովանդակ երկրագունդ անդադար շարժման և աշխատութեան մէջ են․ որոց արդիւնք և նպատակ շատ յայտնի է մեզ ։ Մարդոյն կեանք և նորա հետ բոլոր կենդանեաց կեանք մի աւուր մէջ կը չքանայ , եթէ երկիր ցորեան չտայ մեզ համար , եթէ խոտ չբուսուցանէ անասնոց համար, և ծառեր չպտղաբերին և արեւ իւր լուսով ու ջերմութեամբ չկենդանածնէ մեր աշխարհ․ և այս ամենուն հետ եթէ արարչական խնամքն իւր երեսը դարձնէ՝ ի՞նչ կը լինի մարդոյն և բոլոր շընչաւորաց կեանք․ այդ կը խոստովանի Դաւիթ , « Դարձուցանես զերեսս ի նոցանէ՝ խռովին , հանես զոգի ի նոցանէ՝ պակասին և ի հող դառնան»։

Իսկ մարդոյն աշխատութեան համար կը խօսի, « Ելանէ մարդ ի գործս իւր ի վաստակս ձեռաց իւրոց մինչև յերեկոյ »։ Զի մարդն այս աշխարհիս վերայ գործաւոր մշակ մի է․ քանի որ կեանք ունի , աշխատութիւն՝ իւր բնական ու բարոյական պարտիքն է ։

Մարդկային ընկերական աշխարհ Թագաւորէն սկսեալ մինչև գիւղական մշակն՝ ամէնքն եւս ան-դադար աշխատութեան մէջ կը դեգերին ու կը պարապին։ Բայց դու պէտք է գիտես, Որդեակ իմ, թէ աշխարհիս վերայ ամէն մարդ իւր աշխա-տութեան բաժինն ունի։

Հին աշխարհին մէջ մարդոց աշխատութիւն խիստ պարզ և անձուկ վիճակի մէջ էր. բայց Նոր աշխարհ և քաղաքակրթութիւն մարդոց աշխա-տութեան գործ և ասպարէզ կարի շատ ընդար-ձակեց. և այսօր բիւր հազար տեսակ գործերու մէջ կը պարապի մարդկային ընկերութիւն։ Այդ-եւս բաւ չէ, տակաւին կը տքնին մարդիկ անդուլ անդադար նորանոր արուեստներ և գործեր հը-նարել զբաղմասէր մարդոյն համար։ Այլ գիտես թէ մարդ որչափ իւր կեանքին պէտքեր հնարէ, բազ-մապատկէ՝ այնչափ եւս իւր ցանկութիւն կը գըր-գռի և երբէք շատ չասեր։ Ո՞վ գիտէ, Թերեւս Նախախնամութիւն՝ մարդոյն ցանկութեան չափ չը դրաւ. որպէս զի մարդ հնարասէր գործասէր լինի և հայթայթէ իւր կենաց պէտքեր։ Բայց թէ ինչո՞ւ համար ոմանց ամենածանր և ոմանց ամե-նաթեթեւ աշխատութեան բաժին հասեր է. մի զարմանար, այդ եւս անհաւասարութեան օրէն-քին տակն է։ Բայց թէ ծանր և թէ թեթեւ, թէ մտքով ու թէ մարմնով՝ մարդիկ ընդհանրապէս աշխատութեան դատապարտուած են։ Թագաւոր՝ զոր մեք անաշխատ կը կարծենք, նաեւս մտքով և աշխարհի հոգերով կաշխատի, իշխան, դատա-ւոր՝ աշխարհավարութեան մէջ կաշխատին, զօրա-

վար , զինուոր պատերազմի դաշտին մէջ արիւնով կաշխատին ։ Այսպէս նաեւ վաճառական՝ իւր վաճառականութեան մէջ , արուեստաւոր՝ իւր արուեստին մէջ , իմաստասէր՝ իւր կարասին մէջ , մատենագիր հեղինակ՝ իւր մտաւոր ու գրաւոր աշխատութեան մէջ , և քան զամէն առաւել երկրագործ մշակ՝ արեւակէզ դաշտին մէջ ։

Ես ո՞ր մէկ թուեմ քեզ բազում զբաղման գործեր . որոց մէջ հէք մարդ հոգւով ու մարմնով կը տառապի՛ ու կը տառապի ։ Եւ գիտե՞ս դու թէ ի՞նչ է իւր նպատակ և ջանք . Սողոմոն կը բացատրէ քեզ այդ . « Ամենայն ջան մարդոյ ի բերան » . այսինքն թէ մարդ այս աշխարհիս վերայ իւր բերնին ու փորին համար կը ջանայ և կ'աշխատի ։ Երանի՜ թէ իւրաքանչիւր մարդոց աշխատութեան հաց՝ իւր բերանը հասնէր . զի մարդիկ կան , որ բիւրաւոր մարդոց աշխատութեան հաց իրենք կուտեն և ես չ'եմ յիշեր քեզ , դու ինքնին գտիր , թէ ո՞յք են այդ կարգի մարդիկ աշխարհիս վերայ ։

Այս անհաւասար բաժնին ու կեանքին դասը՝ պէտք չ'է կրկնեմ քեզ , Որդեակ , աշխատութեան վերայ խօսիմ միայն , որ մարդոյն և իւր կեանքին ճակատագիրն է . մարդ կարող չ'է քերել ու եղծել զայն ։ Մեծն Սողոմոն իւր գահէն կարեկից աչքով տեսաւ մարդոյն քաշած վշտակիր ու տառապանաց կեանքը՝ ասաց . « Զբաղումն չար ետ Աստուած որդւոց մարդկան , զբաղիլ ի նոսա ։ » Զխոտորիս , Որդեակ իմ , այլ ուղիղ մտքով իմացիր Սողոմոնի բան , որով կը պարսաւէ ունայնամիտ և չարարուեստ մարդոց անշահ աշխատութիւն և ագահու-

թեան ընդունայն դեգերանքն ։ Քաւ թէ այնպէս կարծեմք , որ բարեխնամ Արարիչը՝ բարի աշխատութիւնն իբրեւ չար զբաղումն տուաւ մարդոյն ։ Եթէ այսպէս կարծենք՝ ուրեմն Աստուած զմարդըն ստեղծեց , որ զայն չարազբաղ աշխատութեան մէջ ջախջախէ և ինքն զբօսնու կամ զուարճանայ ։ Բայց չ՛է ․ նա զմարդն աշխարհիս ագարակին մէջ դրաւ ․ որպէս զի գործէ ու վայելէ իւր արդար վաստակը , երախտապարտ լինի , օրհնէ ու փառաւորէ իւր Արարիչը ։

Գրենք այժմ թէ ի՞նչ է մարդոյն նիւթական աշխատութեան արդիւնք ։ Այդ ինքնին շատ յայտնի է մեզ , որ մարդոց աշխատութեան արդիւնք հաց և հարստութիւնն է . և հարստութեան առաջին և մշտնջենաւոր աղբիւրը՝ հողն ու երկիրն է . զոր մեծատուրն Աստուած տուաւ մարդոյն իբրեւ օժիտ կամ իբրեւ ժառանգութեան կալուածը , որ գործէ ու պահէ ։ Մարդոյն այս ամենահարուստ կալուածն՝ իւր ծոցէն և ակնէն իբրեւ անհատահոս աղբիւր շարունակ կը բղխէ և կը հոսէ յորդեալ գետերու պէս անսպառ և անհատնում հարըստութեան գանձերը ։ Չէ թէ միայն հաց կամ ուրիշ արմտիք , որք մեր կեանքին բուն սնունդն են , այլ և հանքային գանձեր , ոսկի , արծաթ , պղինձ , երկաթ , անագ , կապար և այլ շատ պէս պէս մետաղներ ․ որ դարձեալ մեր կեանքին կը ծառայեն արուեստաւորաց ձեռքով , և բազմապատիկ կը յաւելուն մարդոյն հարստութեան մեծութիւնը ։

Սակայն երկրին այս բնական հարստութիւն

բաւական չ՚է, այլ պէտք է, որ մարդոյն աշխատութիւն միանայ հողին ու երկրին հետ։ Քրիստոս կասէ թէ երկիրն ինքնին կը բերէ պտուղ. այո՛, շատ բաներ կան, որ առանց մարդոյն աշխատութեան երկիր իւր ինքնաբերութեամբ կը մատակարարէ. զորօրինակ անմշակ անտառներ և այլ անձեռատունկ շատ վայրենի ծառեր. Թողումք լեռներու և դաշտերու բուսական խոտեր։ Բայց Քըրիստոսի խօսք, որ մասնաւորապէս ցորենաբոյսին համար է. այդ եւս մինչեւ մշակ գետին չհերկէ և չցանէ սերմն, արտն ինքնին ցորեան չի բերեր։

Ուստի եթէ հարստութեան առաջին ամենաբուղխ աղբիւր երկիրն է. պէտք է համարինք որ այդ աղբիւր առատացնող ձեռքը՝ մարդոյն աշխատութիւնն է։

Հանճարեղ մարդ շատ պէս պէս վայրենի բոյսեր, կենդանիներ ընտելացոյց. որք այսօր առ հասարակ մեր պէտքերուն կը ծառայեն։ Երկրաւէր մշակ իւր աշխատութեամբ հազար տեսակ հունտերը կը ցանէ, մատաղ տունկեր կը տնկէ և բիւրապատիկ բազմազան բերքերը հանելով կը հարըստանայ։ Վաստակասէր մարդ սոսկ երկրին երեսը բաւ չը համարեց իւր անդուլ աշխատութեան ասպարէզ. այլ փորեց հողը, մտաւ մինչեւ երկրին սիրտը, կրկտեց գտաւ ոսկին ու արծաթ, հանեց ճոխացոյց իւր հարստութեան գանձարանը։ Երկաթ հանեց, երկրագործին խոփն ու մանկաղ շինեց, ափսոս որ, խոփին ու մանկաղին հետ՝ սուրն եւս կոփեց իւր ընկերին կեանքը բառնալու համար։

Մարդոյն հարստութեան երրորդ ամենամեծ

աղբիւրն, որ կը միանայ հողին և աշխատութեան հետ, և որով ահագին Ովկիանոսի չափ հարստութեան ծով կը կազմէ. Ի՞նչ է, գիտե՞ս. հարցուր, Որդեակ իմ, և ես խօսիմ քեզ. գիտութիւն և արուեստն է, որ այնչափ և անհամար նորանոր հարստութեան աղբիւրներ բացաւ, զորս չը կարեմ թուել ու ճառել։

Դու պէտք է գիտնաս թէ հին դարերում երբ գիտութիւն և արուեստ իւր խանձարուրին մէջն էր, դեռ չէր զարգացեր ու չ՚էին ծներ այն մեծ և աշխատաւոր հանճարներ, որք նորանոր գիւտեր և արուեստներ ծնան. մարդոյն հարստութեան գլխաւոր աղբիւրներ միայն հողային մշակութիւն և հովուական խաշնադարմանութիւն էր։

Իսկ վերջին դարերում մանաւանդ տասնեւիններրորդ յառաջդիմութեան դարը, յորում տքնող հանճարներ իրենց գիւտերով յորդեցին ընդարձակեցին հարստութեան աղբիւրին ակները, այդ մշտաբուղխ աշխարհի ակներէն վտակներ գետեր բղխեցին, ողողեցին առ հասարակ արեւմտեան Եւրոպիոյ աշխարհ։ Այլ մեր արեւելեան աշխարհ, որ քան զամեն աշխարհ արգաւանդ էր, դ՚րախտի դետեր կոռոգէին զայն, ցամաքեցաւ, անջրդի անապատ դարձաւ։ Եւ ի՞նչ էր սորա պատճառ, երեք բան էր, տգիտութիւն, անաշխատ կեանք և երկրին վարչութիւն, որ չառաջնորդեց, չքաջալերեց և չհարթեց ժողովուրդին առաջ դժուարին առապարներ, որ նա կարենար յառաջդիմել։

Խօսինք այժմ անգործ և անաշխատ կեանքին վերայ, որոյ հետեւանքն աղքատութիւն է. ան-

տարակոյս աղքատութիւն ևս իւր սկզբնական պատճառներ ունի, եթէ հարստութեան պատճառը կը համարինք թէ մարդոյն աշխատութիւն և ժրագործ ձեռքն է. ուստի պէտք է ուղիղ հասկընամք թէ ապա ուրեմն անգործ ձեռք և անաշխատ կեանք՝ մարդոյն չքաւորութեան բուն նախապատճառներն են։ Ասիոյ արեւելեան աշխարհ ուր մեք կը բնակիմք, երկրի բնական հարըստութեան ամենաճոխ ծածկեալ գանձարան մի է։ Մեր լայնածաւալ արգաւանդ դաշտեր, որ ամէն սերմերու և տնկագործութեան ընդունակ են. և եթէ մշակուին՝ իրենց բարեբերութեան և առատութեան արդիւնք աշխարհին բաւ է։ Մեր լեռներ ու հովիտներ եթէ ապահովին, արդեօք Զվիցերիոյ չափ կովեր ու եզներ, անթիւ անհամար ոչխարաց հօտեր չե՞ն դարմանուիր։ Հապա մեր ինքնաբոյս անմշակ անտառներ. մեր բազմագանձ հանքեր, որ այնպէս անկրկիտ կոյս մնացեր են հողին տակ, անգործ և ապարդիւն։

Ինչպէս գրեցի ի վեր, յիշէ, Որդեակ իմ, աստի յայտնի է, որ երբ աշխատութիւնը չի միանար բնական հարստութեան հետը, հարստութիւնն իբրեւ ծածկեալ գանձ կը մնայ հողին ծոցը. և մարդիկ անհաց, անգանձ, անգիտաբար կը շրջին ոտքի տակ թաղուած գանձերու վերայ միշտ աղքատ եւ կարօտած։

Ուրեմն մեր աղքատութեան աղբիւրի մի ակն՝ մեր անաշխատ ձեռք և թմրած ոգւոյն ծուլութիւնն է։ Մի մարդ, մի ժողովուրդ, մի աշխարհ, որ զինքն աշխատութեան չի նուիրեր, նա միշտ

հացի կարօտ կը մնայ. վասն զի աշխարհիս վերայ հացն ու գանձ՝ միայն աշխատող ազգին ու ժողովուրդին բաժինն են, և սորա ճշմարիտ ապացոյց՝ Եւրոպիոյ ժողովուրդն է։

Բայց ի՞նչ պէտք է, և ի՞նչ է զօրաւոր դարման, որ անաշխատութեան մէջ ափշած ու թըմրած ժողովուրդին միտքն ու հոգին մեռելութենէն հանէ ու մղէ դէպ ի գործունէութեան կեանք։ Այն պէտք է, ինչ որ պէտք եղաւ արևմտեան ազգերուն. այսինքն լոյս, գիտութիւն։ Լոյսն ու գիտութիւն՝ մեր գործող զգայարանքներ և աշխատութեան կեանքը կուղղեն. և մեր յառաջդիմութեան քայլերուն ճամբայ կը բանան և կապահովեն մեր արդիւնք և հարստութիւն։ Եւ երբ արևելեան ժողովուրդներ զուրկ են այս առաջնորդող լուսէն և մղիչ զօրութենէն, կը մնան ուր որ են, միշտ կարօտ, բեղմնաւոր երկրի մէջ. վասն զի հեղգամիտ եղան. աշխատութիւն չսիրեցին, ուսումն ատեցին, հանճարն անպատուեցին, գրասէրն անօթի մեռաւ, արուեստաւորն առանց քաջալերութեան մնաց. եթէ կային յառաջադիմող ոտք՝ նոցա քայլերուն առաջ մեծամեծ խոչընդոտներ ելաւ. մեր ընկերական կեանք դարձաւ մի անշարժ դիակ. տեսանք յառաջադէմ աշխարհ և իւր անթիւ գործունէութեան օրինակներ մեր աչքին առաջ կեցած են, մեր միտք ու հոգին տակաւին չնորոգեցաւ. մնացինք այնպէս հնութեան ու հեղգութեան մէջ։ Մեք մտաւոր մարդ ծնանք, այլ մեր ոտքի տակ աշխատող չըքոտի մրջիւնին ժիր գործունէութիւն չտեսանք։

Մեծն Սողոմոն իւր խրատով աշխարհիս վատ ծոյլերն կը յղէ դէպ ի մրջիւնին բոյն։

Եւ դու, Որդեակ իմ, երբ մրջիւնի բունէն կանցնիս՝ կաց պահ մի ու զննէ, տես ու զարմացիր թէ քանի՞ աշխոյժ է այդ նկուն կենդանին. իւր բունէն մինչև քառասուն քայլ աւելի ուղղագիծ ճամբայ կը բանայ, կարաւան կարաւան անդադար կերթայ կուգայ. միշտ մի հատիկ պարէնով կը բեռնաւորի, կը բերէ կամբարէ իւր բոյնը. եթէ պատահմամբ կոխես ու ճմլես զինք ի գետին, եթէ սայլին անիւն իւր ճամբու վրայէն անցնի, հազարներով ջախջախուին, նա տակաւին աշխատութենէն չի կասիր և երբէք չի թողուր իւր բացած արիւնոտ ուղեգիծն. այլ դիակներու վրայ կը կոխէ ու կանցնի իբրև աշխատութեան աննկուն չահատակ։

Մրջիւն՝ մարդ չէ, բայց կը նախատեսէ, յամարան կը ժողովէ կամբարէ իւր պաշարը, և ի ձըմերան կը վայելէ. ազատ մնալով ի սովէն։ Մարդ մրջիւն չէ, նախատեսող միտք ունի. և երբ չի նախատեսեր, անգործ կեանք կը վարէ՝ նորա ձըմեռն անշուշտ սովամահն է։

Թողունք մրջիւնին բոյն, երթանք դէպ ի մեղուն. դիտէ ու տես թէ որչա՞փ գործասէր է. երամ երամ կապելով կերթան ծաղկաւէտ հովիտներ կը շրջին, մեղրանիւթ կը ժողովեն և կուդան փեթակին մէջ կը գործեն, որոց արդիւնք թագաւորաց սեղան կը զարդարէ. և մեղրամոմն Աստուծոյ սեղանին վրայ կը վառուի։

Հապա չտեսնա՞նք մեր պատերու սարդի գոր-

ծունէութիւն , որուն համար կասեն թէ կտաւագործութեան արուեստին հեղինակ լինելով՝ որինակ տուեր է մարդոյն · տես ի՞նչպէս անդուլ կը ճգնի իւր աշխատութեան մէջ , անդադար կը մանէ կը հիւսէ իւր որսական ցանցը պատրաստելու համար ։ Եւ ի՞նչ է իւր նպատակը , գիտե՞ս , միայն ճանճիկ մի որսալ և իւր կեանք պահել ։

Թող մտածեն մտաւոր մարդիկ և մեր աշխարհի ծոյլեր . եթէ սարդին համար ճանճիկ մի պէտք է , ո՛վ չի գիտեր թէ իրենց համար եւս հաց պէտք է ։ Զի մարդոյն կեանքը պահպանող հացն է , մարդըն առանց հացի կը չքանայ ։ Մարդոյն ընկերական կեանք աշխատութեան զբաղումով կապրի և կը յարատեւէ ։

« Եթէ կայ աշխարհիս երկրագնդին վերայ ծանրագոյն և անտանելի բեռն մի , այդ ծոյլերուն կեանքն է » . հարցուցին իմաստասէրի մի և նա այսպէս պատասխանեց ։

Արդ ինչպէս տեսանք , սիրելիդ իմ Սամուէլ , որ հարստութեան ծնող աշխատութիւնն է . ուղիղ կը հետեւի , որ աղքատութեան ծնող ծուլութիւն և անգործ կեանքն է · իսկ երկոցունց մեծ առաջնորդ , միոյն՝ գիտութիւն և լոյսն է , իսկ միւսին՝ տգիտութիւն և կուրութիւն ։ Վասն զի մարդոյն թշուառութեան բուն աղխտաբեր արմատը՝ մտաւոր կուրութենէն կսկսի և կաճի ։

Կը յիշես դու , Եւրոպիոյ գիտնոց կաճառէն յառաջ , մեր իմաստասէր Եղիշէն մարդոյ կոյր կեանքի նկարագիրը ճշդութեամբ կը հանէ , երբ հազար երեք հարիւր տարի յառաջ կը տեսնայ նա Հայոց աշխարհի թշուառութիւն և անկատար

կեանք , այսպէս կուտայ իւր վճիռը , թէ « Կոյր զրկի ի ճառագայթից արեգական , և տգիտու-թիւն զրկի ի կատարեալ կենաց » ։

Այո՛ , կուրութիւն կեանք չունի . նա պէտք է միշտ խարխափի աշխարհիս հրապարակին վերայ և մերթ եւս իւր գլուխը պատէ ի պատ զարնե-լով ջախջախուի ։

Այլ եւս համառօտենք այս դասը , աշխատա-սէր և լուսասէր Որդեակ իմ , եթէ կը բաղձանք որ աղքատութիւն և կուրութիւն մեր աշխարհէն բարձուին, թշուառութեան աղբիւրի ակներ խըց-ուին , և հարստութեան ու երջանկութեան ակ-ներ բացուին , աշխատութիւն սիրենք ու պատ-ուենք , հեղգամտութիւն և ծոյլ կեանք ատենք ու հալածենք մեր անձնէն և մեր ընտանեկան սրահէն ։

Իսկ դու , իմ ջանասէր Որդեակ , որ մեր հայ-րենեաց մի պանդուխտ զաւակն ես , երբ կը յա-ջողի քեզ դառնալ քո հայրենի երկիրը , գործա-սիրութիւն և աշխատութիւն քարոզէ . ժրագործ եղիր , կեանքդ բեղմնաւորէ և բարի օրինակ հան-դիսացիր քո հասակակից պատանիներուն առաջ ։ Թող ի բաց ոսկին ու գանձ , տար իմ այս աշխատա-սիրութեան դասեր . տար աւանդէ մեր հայրենե-եաց անուս , անդպրոց մանուկներուն . ասա նո-ցա , թէ ձեր հայրեր պանդխտութիւն սիրեցին , օտարութեան մէջ մաշուեցան ու մեռան . դուք ձեր հայրենի քաղցր ծոցէն ու գրկէն , հողէն ու ջրէն բնաւ մի հեռանաք ։ Ասա թող աշխատին , գործասէր լինին և իրենց դառն քրտինք հայրենի

հողին վերայ թափեն ։ Այն հողն ու ջուր , զոր օրհներ է Աստուած , շատ հաց ու հարստութիւն կը տայ իրենց ։ Ցիշէ դու և յուշ բեր նոցա Սողոմոնի օգտակար խրատ , թէ « Որ գործէ զերկիր , լցցի հացիւ . և որ երթայ զհետ դատարկութեան , լցցի աղքատութեամբ » ։

ԴԱՍ Է.

ՈՒՂԻՂ ՏՆՏԵՍՈՒԹԻՒՆ ԿԵՆԱՑ

ՀԱՑ ԵՒ ԲԱՆ

> Մարդիկ կան , որ միայն հացով կապրին . մարդիկ կան , որ կը հրեշտականան անհաց ապրիլ կուզեն . երկու դասն եւս միապէս կը խոտորին ուղղութենէն ։ Արդար ու անախս մարդն այն է , որ հացով եւ Աստուծոյ բանիւ միանգամայն կապրի աշխարհիս վերայ ։

ՈՒՂԻՂ տնտեսութիւն՝ մեր նիւթական և բարոյական կեանքին մէջ այն իմաստուն և խոհական տնտեսող ձեռքն է , որ գիտէ հացիւ ու բանիւ միանգամայն իւր կեանքի պէտքեր հոգալ , և Քր-

րիստոսի խօսքին համեմատ « Կայսերին՝ կայսեր տալ. և Աստուծոյն՝ Աստուծոյ։ »

Այս անատեսող ձեռք՝ պէտք է արդարութեան ու չափաւորութեան մէջ պահել. զի եթէ խիստ ընդարձակես զայն՝ չռայլ ու զեխ կը լինիս. և եթէ սաստիկ կծկես աղահ ու ժլատ կը լինիս. եթէ միայն քո անձին տաս և ընկերին մոռնաս, զրկող կը լինիս. եթէ կայսերին տաս և Աստուծոյն մոռանաս՝ ապերախտ կը լինիս. եթէ միայն նիւթական կեանքիդ համար հացի պէտքեր հոգաս և մոռանաս Աստուծոյ բան և բարոյական պէտքեր, դու յայնժամ թերահաւատ և նիւթապաշտ կը լինիս. կարծելով թէ մարդոյն կեանք սոսկ հացով կարող է ապրիլ։ Եւ կապրի, այո՛, եթէ մարդ յանձըն առնու հաւասարիլ անասնոց և միայն խոտով ապրիլ։

Գիտենք, թէ հաց մեր մարմնոյ սնունդ և աճումն է, բայց հոգին եւս իւր սնունդ և աճումն ունի, և այդ՝ Աստուծոյ բանն է։ Ուստի արդար անատեսող ձեռք և միտք պէտք է, որ նախ երկու ծայրայեղ կեանքէն զգուշանայ, ոչ առաւելու և ոչ նուազի. միանգամայն ոչ հացը թողու և ոչ Աստուծոյ բանը։ Այլ իւր կենաց այդ երկու մեծ ու կենսական պէտքեր առանց զրկանաց արդար բաժինով հոգայ. գիտելով նա և թէ մեր կեանքին բուն կենդանարար մասն հոգին է. զի ասաց Քըրիստոս, « Հոգին է կենդանարար. մարմին ինչ ոչ օգնէ։ »

Սամուէլ որդեակ իմ, եթէ դու հաց և բան միանգամայն կը սիրես, մտադիր լեր այս դասը,

որպէս զի կարենաս ուղիղ տնտեսութեամբ կառավարել քո կեանքը։ Վասն զի առանց ուղիղ տընտեսութեան մարդոյն կեանքը իւր չափաւորութենէն կը խանգարի. գանձը՝ գանձարանէն կ'սպառի, և ցորեանը՝ շտեմարանէն։ Սորա հետ և ի միասին կ'սպառի բանն հոգիէն, կրօն և հաւատ սրտէն։ Բայց խօսիմ նախ հացի և նիւթական կեանքի տընտեսութեան վերայ. վասն զի մարդիկ հացն աւելի կը հասկնան, բանին և հոգւոյ կեանքը իբրև վերացական գաղափար համարելով կը դժկամակին ըմբռնել զայն։ Բայց անհնարին է հացն ու բան որոշել իրարմէ։ Սոքա այնչափ սերտ կապակցութիւն ունին իրարու հետ՝ ինչպէս հոգին մարմնոյն հետ։

Խոհական Որդեակ իմ, ինչպէս ուսար դու նախորդ դասիդ մէջ, թէ բուն հարստութեան աղբիւր մարդոյն գործունեայ աշխատութիւնն է. այսպէս նաև հարստութեան գանձարանին հսկող պահապանն՝ արթուն տնտեսութիւնն է։ Մարդիկ աշխարհիս վերայ մէն մի իւր կարգին և վիճակին մէջ առանձին առանձին տնտեսապետ են, և ամէն մէկ հաշիւ ու համար, պարտք և իրաւունք ունին։ Թագաւոր՝ իւր աշխարհին տնտեսապետն է. իշխան՝ ժողովուրդին. հարուստն՝ իւր կալուածոց, աղքատն՝ իւր տնակին. քաղաքացին՝ իւր արհեստին և շահավաճառութեան. գիւղացին՝ իւր հողագործութեան. և իւրաքանչիւր գերդաստան ու ընտանիք՝ առ տնին տնտեսութեան։

Երկրի մի ընդհանուր տնտեսութեան վիճակն ե՞րբ կը խանգարի, գիտե՛ս, երբ այդ կարգի մար-

դոց դասեր մեծ և փոքր առ հասարակ կը խոստորին ուղիղ տնտեսութեան և պարտուց ու իրաւանց հաւասար չափէն ։

Այլ պէտք է նկատեմք, որ այս խոստորումն միշտ բարձրագոյն աստիճանէն կ'սկսի, և կերթայ կը հասնի մինչեւ ի ստորին աստիճանը. այսինքն թագաւորի պալատէն մինչեւ յետին գիւղացւոյն տունը։ Այս տեսութիւն շատ ճշմարիտ է, և շատ յայտնի է մեզ, զի դորա բազում օրինակներ կը տեսնամք աշխարհի մէջ և մեր աչքին առաջ։

Այսչափ միայն յիշելով շատ կը համարիմ ու կանգնիմ. միտքս այն չ'է որ խօսիմ մեր երկրի քաղաքային տնտեսութեան վերայ. և թէ խօսիմ եւս՝ ով պիտի լսէ։ Այլ միայն խօսիլ կուզեմ իւրաքանչիւր մարդոց կեանքին և տանին ընտանեկան տնտեսութեան վերայ, որ իմ պաշտօնին և չափաւորութեանս պարտիքն է, լինելով անարժան տնտես Աստուծոյ եկեղեցւոյն ։

Ցիշէ, Որդեակ իմ, ԴՐԱԽՏԻ ԸՆՏԱՆԻՔ կոչուած աշխատութեանս մէջ այս պարտիքը փոքր ի շատէ վճարած եմ. բայց դարձեալ անձանձրոյթ կը կրկնեմ այս դասիդ մէջ զայն, որպէս զի Հայոց անտնտես ժողովուրդ, առաւել քաղաքացիք և մայրաքաղաքացիք, գէթ մեր գրելով և նոցա կարդալով խելաբերին. թէեւ ժամանակն նեղելով կը խրատէ զիրենք. վասն զի նորա ձայն և խիստ խըրատ շատ կրթիչ ու զօրաւոր է քան զմեր գիրն ու քարոզ ։

Բայց մարդիկ զարմանալի են. անցեալը շուտ կը մոռնան, և ժամանակն միշտ փոփոխական լինե-

լով՝ բազում անգամ և շատ մարդոց համար տըն-տեսութեան և նախատեսութեան վարժապետ չը լինիր . այլ մանաւանդ երբ յանկարծ երկրին կամ առանձին այս և այն մարդոյն համար բախտ բերելով կ՚ընդարձակէ յաջողութիւն, գիտես թէ յայնժամ առաւել շռայլութեան և զեխութեան դասեր կուսուցանէ ։ Մեք մեր ժամանակի և կեանքի մէջ դորա փորձ և ապացոյց տեսանք, որ այդ անստոյգ խաբող ժամանակ քանի տարի շարունակ այդ յոռի ու կարճամիտ դասեր սորվեցոյց Ասիական և առաւել Պօլսոյ ժողովուրդին ։

Խրատ կուտամ քեզ, Որդեակ իմ, ժամանակի բարեկամութեան վերայ երբէք մի վստահիր . նա միշտ խաբուսիկ է, երկու երես ունի, այսօր կը խնդայ և վաղը կը խոժոռի ։ Միշտ յուշիդ պահէ Սողոմոնին խրատ . « Ժամանակ լալոյ և ժամանակ ծիծաղելոյ ։ » Մինչ գանձարանդ գանձով, շտեմարանդ ցորենով լի են, մինչ շահավաճառութիւնդ յաջող է և դու առատ սեղանին վերայ նստած կ՚ուտես, կը խմես եւ կուրախանաս անկասկած . ահաւասիկ այս է քո ծիծաղելոյ եւ բախտի ժամանակ ։

Իսկ երբ բախտին անվստահ բարեկամութիւն յանկարծ իւր երեսը կը դարձնէ քեզմէ, շտեմարանդ եւ գանձատունդ կը դատարկանան, բազմաճոխ սեղանդ կը լարձուի, անդէն եւ մտերիմ բարեկամներդ կը հեռանան, որ քո խրախճանակիցներն էին . դու յայնժամ կ՚ափշիս ու կը մնաս, թէ ո՞նչպէս պատահեցաւ քեզ այս ։ Ահաւասիկ այս եւս քո լալոյ ու դժբախտութեան ժամանակն է ։

Եւ ես պատմեմ քեզ, թէ ի՞նչպէս կը պատահի եւ ո՛րչափ են աշխարհիս եւ մարդոց կեանքի պատահարներ, մանաւանդ մեր ժամանակին եւ մեր բընակած աշխարհին։

Հարուստ ու մայրաքաղաքիս մէջ հռչակուած ճոխ գերդաստանի մի հայր կը ճանաչեմ ես. մի օր տեսի զինքն, որ հոգւոց հանելով կը խօսակցէր իւր բարեկամին հետ, եւ ես լաւին ունկն կը դնէի։ Նկատեցի նորա երեսը զի զուարթ եւ ուրախ չ՚էր, ինչպէս յերեկն եւ յեռանդն, այլ թախծագին դիմօք նստեր էր, կը խորհէր ծանր հոգածութեամբ։

Իւր խօսակից բարեկամ հարցուց դորա պատճառը. Նա զարմանալով պատասխանեց նմա, մի՞թէ դու չը գիտե՞ս, միթէ իմ պատահարս քեզ չը պատահեցա՞ւ։ Ո՛չ. ասաց բարեկամն, չը գիտեմ։ Ուրեմն դու միայն կաս յԵրուսաղէմ եւայլն.. ըսկսեց ապա այլաբան ոճով մի պատմել։

Ես, ասաց մի պողպատէ գանձու պահարան ունէի. այնչափ կուռ զրահաւորեալ էր, որ ամէն կերպ ճարտար գողութեանց դէմ կարող էր մըրցիլ. որուն մէջ իմ բոլոր հարստութեանս գանձը ապահովուած էր ու ես բնաւին անկասկած էի։ Մի օր բացի այդ իմ երկաթակուռ գանձարանս, ասացի թէ փոքր ինչ զբօսնում եւ խաղամ գանձերուս հետ։ Ո՜հ, ո՜հ, ի՞նչ, առանց բանալիի, առանց ո եւ իցէ ձեռքի ճարտարութեան՝ գանձի պահարանս փակուած տեղ ինքնին պարպուած էր։ Թուեցի կրկին եւ կրկին, տեսայ քանակութիւնն՝ նոյնն էր։ Բայց ի՞նչ օգուտ զօրութիւն սպառած

էր , ոչինչ արժէք չունէին ոսկիներս , գիտես թէ ամբողջ ժանտաջուրի մէջ թաթախուելով՝ հարիւրէն տասն հազիւ իբր թէ ոսկւոյ մասն մնացեր էր ։ Այս մնացորդին վերայ գուրգուրալով կը կասկածիմ գուցէ այն եւս առնի տանէ նոյն ոսկեհան ժանտաջուրն ։

Ես ի սկզբանն իբրեւ ապուշ կը լսէի այս պատիպատ պատմութիւնն . հուսկ ուրեմն հասկցայ այդ գանձատէր մեծատունին միտքը ։ Բայց ես մտքիս մէջ դատեցի զինքն յիշելով Եզովբոսի իմաստուն առակը , թէ « Դու մսագործ էիր , քեզ ի՞նչ պէտք է պայտառութիւն » ։ Որովհետեւ այդ անձն՝ հայրենի արուեստով վաճառական էր , բայց չահու ցանկութիւն հրապուրեր էր զինքն սեղանաւորաց նման տոկոս առնելով դիւրաշահութեամբ եւս հարըստանալ ։

Այս փորձառու պատմութենէն խրատ առ , Որդեակ իմ , որ առաւել շահու ցանկութեամբ արուեստափոխ չը լինիս ։ Գիտցիր նաեւ , որ ամէն ժամանակն՝ իւր ժանտաջուրն ունի . եւ այնչափ ճարտարաձեռն գող է ժամանակ , որ գանձարանդ առանց բանալւոյ կը կողոպտէ ։ Անհոգ անկասկած մի լինիր , այլ միշտ վախցիր դու ժամանակի դըժպատեհ բերմունքէն , ինչ որ այսօր է , վաղը նոյն չ՛է . « Շատ է աւուր չարն իւր » , ասաց Յիսուս ։

Զգայթակղիս , Որդեակ իմ , թէ ես Աւետարանի պատուէրին դէմ՝ հակառակ կուսուցանեմ քեզ , այն է , թէ « Մի հոգայք վասն վաղուին , վաղիւն վասն իւր հոգասցէ » . եւյլն ։ Բացատրեմ քեզ Աւետարանին միտքը , որ ուզիղ մտքով հաս-

կընաս նորա հոգին և իմաստը · և դու այնպէս չը դատես ինչպէս իմաստակներ կը դատեն, զոր ես լսեցի ու յոգիս վշտացայ · որպէս թէ Աւետարան իւր այդ պատուէրով կարգելու մարդոյն՝ ապագայի հոգն ու մտածմունք ։

Ո՛չ, այդպէս չէ, բարեմիտ Որդեակ իմ · Յիսուս իւր հաւատացելոց երբ այս աշխարհէն յետոյ՝ երկնից արքայութիւն խոստացաւ, նա կամեցաւ որ իւր հաւատացող ծառայներ հեթանոսաբար բազմահոգ նիւթապաշտ չը լինին, միայն իրենց յոյսն աշխարհի վայելից վրայ դնելով՝ այն անձնապաշտ մեծատան պէս որ կասէր · « Անձն իմ, ունիս բազում բարութիւն ամբարեալ ամաց բազմաց · կե՛ր ա՛րբ և ուրախ լեր » ։

Այս յանձնապաստան ոգիէն յայտնի է թէ խիստ անիրաւ տնտես մի էր նա, որ միայն իւր անձին համար գանձեր էր, և իւր մեծութեան մէջ Աստուծով չէր պարծեր ։ Նա չունէր այն երկիւղած հաւատը, թէ ամեն բարիքներ Աստուծոյ ձեռքէն կընդունի մարդն ։ Բարերար Աստուած, որում շատ պարգեւէ, կը կամի որ մարդն արդար տընտեսութեամբ մատակարարէ զայն · գէթ իւր աւելորդ ընչից կարօտ ընկերին բաժին հանելով ։

Քաջ ի միտ առե՞ր դու թէ՝ ոչ Աւետարան եւ ոչ Սուրբ գրոց ուրիշ բան կը պատուիրեն որ մարդ չնախատեսէ · Վասն զի մտածող մարդոյն ի բընութենէ բնական է նախատեսութեան հոգը · թող բանաւոր մարդն, ապաքէն տեսար դու աշխատութեան դասիդ մէջ մրջիւնին և մեղուին օրինակը ։ Եթէ այդ չքոտի կենդանիներ այդչափ նա-

խանհոգակ են իրենց դոյզն պարենի համար, անչուշտ մարդ քան զմրջիւն մեծ է, նա առաւել պարտաւոր է որ նախատեսէ և հոգայ իւր կեանքի պէտքեր։

Բայց դարձեալ նկատել արժան է որ երկու ծայրայեղ անչափաւորութենէն հեռի մնայ մարդն, ոչ այնչափ նախատեսութեան խորերուն մէջ սուզանի, որով ագահութեան և թերահաւատ հոգերով խեղդուի. և ոչ այնչափ անհոգ աննախատես լինի, որ նոյնպէս շռայլութեան ու զեխութեան հեղեղներով գլորի։ Ուստի մեծ իմաստութեան չափ ու կշիռ պէտք է ուղիղ տնտեսութեան մէջ այդ միջին ճանապարհ գտնել, ոչ ի ձախ խոտորիլ և ոչ ի յաջ։

Այո, աշխարհ, ժողովուրդ, եկեղեցի, ընտանիք. և նոյն իսկ մարդ իւր առանձին կեանքը տնտեսելու համար՝ իմաստուն խոհականութիւն պէտք է, գիր ու հաշիւ պէտք է, ուղիղ ճշդութիւն պէտք է. և այս ամենուն հետ արդար խղճմտանք և Աստուծոյ բան պէտք է, որ գիտնայ մարդ ուղիղ բաժանել թէ կայսերին և թէ Աստուծոյ բաժին։

Այլ որովհետև այս աշխարհիս վերայ մարդոց կարգ, վիճակ ու կեանք շատ զանազան են իրարմէ, սորա համար անձնիւր մարդ առանձին առանձին տնտեսութեան պարտիքներ ունի՝ առաւել կամ նուազ։ Աշխարհիս իշխաններ և մեծատունները փառասէր չենք համարիր, եթէ նոքա իրենց համբաւոյն, անուան, և ճոխութեան համեմատ վայելուչ պերճութեամբ կեանք վարեն։ Նոքա

մեծ գրկանք կը գործեն ընկերութեան ։ Եթէ ամենագծուծ կեանք վարելով՝ խիստ ժլատութեամբ կծկեն իրենց ձեռքը․ և գետի նման յորդացած գանձին ճանապարհ գոցեն, որ չվազէ ժողովուրդին հրապարակը ։ Նոքա եթէ չչինեն շքեղ տուն և մեծամեծ ապարանքները, այդ ինքնին յայտնի է որ տան ճարտարապետ, շատ արհեստաւոր և գործաւոր մարդիկ վնասուելով իրենց վաստակէն՝ կը զրկուին ։ Նմանապէս եթէ նոքա թանկագին մատանիները չը դնեն իրենց մատը, եթէ ամէն օր տարազ տարազ հանդերձներով չը պճնազարդին, եթէ բազմախորտիկ սեղանով չլիանան, եթէ հրապարակի մէջ շրջելու համար չպերճանան, և թողլով այդ ճոխապանծ կեանքը՝ համարակաց անշուք ու սակաւապէտ կեանքով ապրին․ ո՞ւմ կը հասնի այս վնասը․ գիտե՞ս, բոլոր արհեստաւորաց և շահավաճառութեան այլ և այլ ճիւղերուն․ որոց բախտ և իրաւունքն էր այդ ամէն մեծածախ պէտքերը պատրաստել ու տալ․ և այս փոխանակութեան միջոցով՝ հարուստներուն կուտած աւելորդ գանձը հանել ժողովուրդին հրապարակ․ որպէս զի մէն մի իւր աշխատութեան բաժինն ընդունի ։

Եւ գիտե՞ս դու, մեր ընկերական կեանքին հաւասարակշռութիւն պահող նժարներ՝ փոխանակութեան օրէնքն է ։ Վասն զի ո՞ւր տեղէն կամ ո՞ր աղբիւրէն կը ժողովին ու կը ծովանան աշխարհիս մեծատանց և արքունական գանձեր․ այդ ինքնին մեզ շատ յայտնի է․ զի դոցա մշտահոս վտակներ՝ ժողովուրդի աշխատութեան աղբիւրի ակներէն կը վազեն ։

Իրաւունք է և մեծ իրաւունք, որ այդ գանձաւ վտակներ անդրէն իրենց ակները դառնան և այսպէս միշտ շրջան առնուն. որով թէ ժողովուրդին և թէ մեծատանց դարաստաններ ու տուներ միշտ ջրարբի լինելով՝ զուարթ ու պտղաբեր միան։

Ուստի մեծապէս կը մեղանչեն ուղիղ տնտեսութեան օրէնքին դէմ այն մեծատունք, և առանց բռնացող յափշտակութեան՝ հարստահարիչ կը համարուին նոքա, և միանգամայն յառաջդիմութեան խափանարար կը լինին, երբ ժողովուրդի վաստակոց և շահերու աղբիւրներ խցելէն յետոյ՝ արուեստներու յառաջդիմութիւն ևս կը խափանեն։ Վասն զի աշխարհիս գեղարուեստից այնչափ անհուն անհամար պէտքերը, զոր միշտ կստեղծէ արուեստագէտ հանճարներու ձեռք. դոքա իրենց ամենամեծ մասերով՝ մեծատանց վայելման համար են։

Իրաւունք ունին աշխարհիս մեծատանց որ ճոխ ու փառաւոր կեանք վարեն, միայն թէ չ՚անցնելով չափաւորութեան ու վայելչութեան սահմանէն։ Բայց թէ նոքա այդ իրաւունքը՝ միայն ճանաչեն իրաւունք, և զայն ըստ հաճոյից կատարելով՝ մոռնան ու չը յիշեն երբէք միւս բազմադիմի պարտքեր. այսինքն հացի տնտեսութիւն միայն հոգալով՝ թողուն Աստուծոյ բանը, թողուն բարեգործութեան պարտքերը, չը յիշեն երբէք ժողովուրդի աղքատներ, որբեր, հիւանդներ, անօգնական թշուառներ և իրենց դռներու առաջ ինկած վիրալից Ղազարոսներ։ Եթէ մոռնան նոքա իրենց մեծամեծ պարտականութեան գործեր, առ եկեղեցին, առ ազգն, և ազգային դպրոցներ.

եթէ ազգին յառաջդիմութեան արահետ ճամբայ մի բանալու համար՝ իրենց գանձարաններն դուռը չի բանան. եթէ հայրենեաց բարգաւաճման համար՝ հայրենասիրութեան մեծ պարտիքներ չը կատարեն. եթէ բախտ յաջողեր է նոցա մեծ պաշտօնեայ և նախարար եղեր են երկրին կառավարութեան, ինչպէս առաջինին Յովսէփ, որ յիշեց Յակոբայ տուն ու լացաւ. այլ սոքա ցյադ ուտեն հաց և չը յիշեն երբէք Հայկայ քաղցած տունը: Եթէ նոքա վերջապէս իրենց մեծութեան գանձ ու գութ փակեն առ մարդկային ընկերութեան թշուառութիւն. միայն ու միայն վայելեն Աստուծոյ տուած բարիքներ. Նստին մեծահաց սեղաններն վերայ, հագնին բեհեզն ու ծիրանին, գէթ սեղանին փշրանքներէն և պատառ մի կտաւէն չի տան աշխարհիս փողոցներու մէջ ինկած Ղազարոսներուն. որպէս զի ոգեպահիկ հացն ուտեն և այդ պատառիկ կտաւով իրենց մերկութիւն ծածկեն կամ իրենց վէրքեր պատատեն. ամէն ամէն ասեմ քեզ, Որդեակ իմ, այդպիսի մեծատունք անիրաւ են իրենց տնտեսութեան մէջ. անիրաւ են երկնից և երկրի առաջ, այսօր և յաւիտեան. որոց համար Քրիստոս իւր Աւետարանով սպառնացաւ. « Վա՜յ ձեզ մեծատանցըդ, զի ընկալայք զմխիթարութիւն ձեր: »

Այսչափ դատեցինք աշխարհիս մեծատուններ. բայց մեծապէս կանիրաւիմք, Որդեակ, եթէ արդար տնտեսութեան բեռները միայն մեծատանց վրայ բարդեմք: Սկսիմք այժմ ժողովուրդի միւս դասերուն կեանքը դատել. որոց կարգ, վիճակ և աստիճանը շատ բազմատեսակ է, և ամեն կարգի

մարդիկ և ընտանիք՝ իւրաքանչիւր իրենց ունեւորութեան չափով ուղիղ տնտեսութեան օրէնքը պահելու պարտական են ։

Ինչպէս իրաւունք տուինք մեծատանց, որ իրենց աստիճանին պատշաճող պերճութեամբ ապրին ։ Նոյն իրաւունք կուտանք ժողովրդական դասերուն, որ իրենց վիճակին ու վաստակին համեմատ չափաւոր պարկեշտութեամբ ապրին ։ Բայց երբէք իրաւունք չենք տար ժողովրդական կարգի այն դասերուն, որոց շահ ու վաստակ շատ չափաւոր է. որ նոքա ևս ցանկութեան տենչով ձգտին մեծատանց պէս ճոխագոյն կեանքով վարիլ. առ ոչինչ համարելով՝ ոչ նախատեսութեան և ոչ չափաւորութեան տնտեսող կշիռը ։ Զի թէպէտ քաղաքային օրէնք ազատութիւն կուտայ ժողովուրդին որ իւրաքանչիւր մարդիկ՝ իրենց գոյից և ընչից բացարձակ տէր լինելով՝ ազատաբար վարուին, ազատաբար տնտեսեն իրենց կեանքը ։ Այլ երանի թէ դորա համար ևս չափ ու սահման որոշէր երկրին կառավարութիւնն. որով թերևս անչափասէր ժողովուրդը օրէնքով ու սրով ճանաչէր իւր չափաւորութիւնը ։ Բայց միթէ հա՞րկ էր դորա համար օրէնք. վասն զի թէ աշխարհի և թէ առտնին տնտեսութեանն՝ այդ օրէնքը շատ բնական է մարդույն կենաց մէջ. և իւրաքանչիւր մարդոց բուն իրենց կեանքէն, գոյքէն, և գանձէն կը բղխի ։ Ոոհական ու բանաւոր տնտեսութիւնն կ'ուսուցանէ որ մարդ իւր շահերուն չափով կենցաղավարի ։

Իսկ եթէ ճոխասէր լինելով իւր չափէն ի դուրս նկրտի, աշխարհ զայն կը դատէ ու կը մեղադրէ ։

Եթէ մարդ, որ ինքն պարզ քաղաքացի մի է ու չափաւոր շահու տէր, պարզ տուն մի իրեն բաւական չի համարիր, պերճասիրութեան ցանկութիւն զինքն գրգռելով կը ձեռնարկէ իշխանի վայելուչ ապարանք մի շինել, ծանրագին կահ կարասիներով զարդարել. նոյնպէս նուաստութիւն կը համարի նա հետիոտս քալել, իշխանի կառք կը նստի, հրապարակէն կանցնի և կը ցուցամոլի աշխարհին առաջ. չարաչար կը զեղծանի նա անչափաւոր տնտեսութեան մէջ։

Սոյնպէս եթէ ռոսկական արհեստաւոր մի, որուն ձեռքն ու մատունք արհեստագործութեան մէջ բրտացեր են. մեծամտի իշխանի մատանի դընել. և իւր կին իւրեւ իշխանուհի՝ սիրամարգի պէս պճնազարդելով ելնէ ու նազելով չրջի ժողովուրդի հրապարակի մէջ, ցոյց տալով թէ և ես կարող եմ մրցիլ հարուստ տիկիններուն հետ. եւս չարաչար կը զեղծանի տնտեսութեան մէջ։

Այլ ո՛վ չի գիտեր ու չը ճանչնար, թէ այդպիսիներն այն ընտանիքներէն են, որոց հացը՝ առաւօտէն մինչեւ իրիկուն կը տեւէ. այսինքն թէ օրական աշխատութեամբ ու շահով կապրին գոքա։ Ուստի յայտ է թէ՝ այդ պճնասիրութեան անհարկի պէտքեր թէ պարտքով և թէ խաբէական միջոցներով եւս հայթայթեն, ոչինչ փոյթ չ՚ունին և չ՚են հողածեր երբէք, թէ այդպիսի անտնտես կեանքի մը ապագայն՝ ընտանեկան կեանքին կործանումն է։

Ահաւասիկ այսպէս կը զեղծանի ուղիղ տնտեսութեան օրէնք, ուպղաէր Որդեակ իմ, երբ

ժողովուրդի կարգեր կանցնին իրենց չափէն ու սահմանէն, Թողլով պարզութիւն և սակաւապէտ կեանք, չխնայելով իրենց դասն ու չարաչար աշխատութիւնն, մոռանալով Թէ մարդ քանի՞ տաժանելի քրտինքով իւր հացը կը հայթայթէ աշխարհիս վերայ։

Ազգ, ժողովուրդ, քաղաքացի, գիւղացի, տէր, ծառայ, հարուստ, աղքատ, առ հասարակ ամէն կարգի մարդիկ երբ կեանքի տնտեսութեան ուղղութենէն կը խոտորին, նոցա ճանապարհ դէպ ի կորուստ կերթայ. նոքա միշտ իւրեանց հարստութենէն կը Թափին և աղքատութիւն շուտ կը հասնի նոցա վերայ ինչպէս մի արագոտն սուրհանդակ։ Այսպէս հասաւ Բիւզանդիոնի մայրաքաղաքին վերայ. նոյն օրինակ պիտի հասնի բոլոր գաւառացի ժողովրդոց վերայ, եթէ անցեալ փորձերէն և Բիւզանդացւոց տնաւեր օրինակէն ուշարերելով չխրատուին։

Է՛, սիրելիդ իմ Սամուէլ, քաղ ի միտ առ՞ր տնտեսութեան այս դասն, դու որ դեռ ուսանող ես և տակաւին տնտեսական կեանքին մէջ չի մըտար։ Բայց քո որդիական մեծ պարտիքն է, գիտնալ ու երախտագէտ լինել. Թէ ուսմանդ ու դաստիարակութեանդ համար որչա՞փ անխնայ ծախսեր արած եմ. այս մասին մէջ՝ տնտեսութեան հաշիւն իմ չափէն անցուցի, այն տպագային յուսով, յորում կեանքիդ պտղաբեր արդիւնքը բազմապատիկ պիտի քաղեմ։

Ուսիր, Որդեակ իմ, ուսիր այժմէն, որ այն ապագային մէջ, յորում դուցէ ես ի գերեզման

իջած լինիմ դու ողջ մնալով, բարւոք տնտեսես քո կեանք և հայրենի ընտանիք։ Ես հարուստ վաճառաշահ քաղաքացի չեմ, որ բազում գանձ թողում քեզ ժառանգութիւն։ Մի պանդուխտ գիւղացի հայր եմ ես, և քո ժառանգութիւն՝ մեր գեղջի հողն ու դաշտն է։ Ես հող միայն կը թողում քեզ, հող, որ հազար անգամ ոսկեգանձէն անըսպառ անկողոպուտ գանձ է. զոր ես քո պապէն ժառանգեցի, և այդ անգին աւանդ ողջ ամբողջ պահեր եմ մինչեւ ցայսօր։ Եօթն անգամ ի պանդըխտութիւն ելայ. և չուզեցի բնաւ որ թիզ մի գետին վաճառեմ, մինչ անձկութիւն զիս կստիպէր և պարտատէարք զիս ի բանտ կը վարէին։ Այլ միշտ աշխատեցայ ամէն բան զոհել ու հողային կալուածներս պահել։

Ուխտիւ զքեզ պարտական կը կացուցանեմ, Որդեակ, որ հօրդ օրինակին հետեւիս, բոլոր կեանքովդ ջանացիր գիւղական տնտեսութեան մէջ յառաջադիմել։ Ես քո միտք այս դասերովս մշակեցի, որպէս զի դու եւս քո հողերդ ու դաշտերդ բարւոք մշակես։ Տես դու յայնժամ այն մեր արգաւանդ հողերն որչա՜փ առատ խոտ ու ցորեան պիտի տան քեզ։

Եթէ ողջ մնամ ու հետ քեզ դէպ ի հայրենիքը դառնամ, վա՜յ, ո՜րքան պիտի հրճուի հոգիս, երբ տեսնամ քո յառաջդիմութիւն գիւղական տնտեսութեան մէջ. որով դու բարի օրինակ պիտի լինիս այն խեղճ գիւղացւոց. որ հողագործութեան արհեստին մէջ դեռ մանուկ մնացեր են։ Միթէ իրաւո՞ւնք ունինք մեղադրել զիրենք, երբ ուսումն

չունին։ Իմ և քո սեպուհ պարտքն է գեղացի մանուկները զարգացնել և կարեւոր կրթութիւն տալ։ Փորձով կը տեսնաս դու թէ ի՞նչպէս մանկակիցներդ շուտով կը յառաջադիմեն։ Զգիտե՞ս դու թէ գիւղական դաշտի ազատ մանուկներ քանի՞ աշխոյժ և կորովամիտ են։

Վերջին բան, վերջին մի քանի խրատ եւս աւանդեմ քեզ, Որդեակ, և այսպէս աւարտեմ այս կրթական դասդ, որ աշխարհիս վերայ կեանքդ ուղղավարող ուղիղ տնտեսութեան ղեկն է։ Այս ղեկն՝ քո հերկագործութեան մաճին պէս ուղիղ բռնէ, և մի թողուր երբէք որ խոտորի. զի այդ է միայն որ կեանքիդ բոլոր ակօսներն ուղղութեամբ կը վարէ. և մինչեւ ի գերեզման քո հաց և հարստութիւն չի պակսիր։ Զգո՜յշ, զգո՜յշ, Աստուծոյ բան չարհամարհես և միայն հացով ապրիս դու. յայնժամ կը մոռնաս մարդկութեան շնորհն ու պատիւ, անասնոց կը հաւասարիս. կապկրատիս նա և նախախնամող երկնից Հօր դէմ. երբ նորա հացն ուտես և զայն չօրհնես։ Սոսկ բերանոյ օրհնութիւն բաւական չէ. այլ և պարտական ես արդեամբք փառաւորել զայն։ Երբ այգիդ կը կթես՝ ճռաքաղ մի առներ. երբ արտերդ կը հընձես՝ թափած ու մնացորդ հասկեր թո՛ղ, որ այրիներ, որբեր և աղքատներ ժողովեն զայն։ Այսպէս կը պատուիրէ Աստուծոյ օրինաց Սուրբ գիրք։ Ամէն արմտիքէն բաժին ու տասանորդ տուր Աստուծոյ. « Պատուեա զՏէր ի քոյոց արդար վաստակոց, և հան նմա պտուղ ի քոց արդարութեան արմտեաց։ Չի լցցին շտեմարանք քո ցորենով և

հնձանք գինեաւ քով՝ առաւել եւս բղխեսցին ։ »
Ագահ կայենի նման անուղիղ մի բաժաներ. այլ արդար Աբելի պէս պտուղդ հաճոյապէս Նուիրէ Աստուծոյ ։

Այս է աւասիկ հացին ու բանին ուղիղ տնտեսութիւն, և ես կ՚օրհնեմ զքեզ, Որդեակ իմ, որ բոլոր կեանքիդ մէջ հացն առանց Աստուծոյ բանին չ՚ուտես. այլ հացն ու բան ի միասին խառնելով կեր, որպէս զի կեանքդ կատարեալ լինի. և դու թէ առ Աստուած և թէ առ մարդիկ պարտիքներդ կատարելով՝ իբրեւ արդար ու հաւատարիմ տնտես ապրիս աշխարհիս վերայ ։ Յիշէ Աւետարանին առակը, քեզ յանձնուած քանքարը շահեցուր. զի Տիրոջ առջեւ պատասխան ունիս տալ, եթէ անհոգութեան վարշամակին մէջ ծրարելով անշահ պահես զայն ։ Իսկ եթէ տոկոսով հանդերձ հատուցանես, Քրիստոս զքեզ կը գովէ. «Ազնի՛ւ ծառայ բարի և հաւատարիմ, որովհետեւ ի սակաւուդ հաւատարիմ եղեր, ի վերայ բազմաց կացուցից զքեզ. մուտ յուրախութիւն Տեառն քո ։»

ԴԱՍ Ը.

ԻՆՔՆԱՇԽԱՏ ԺՈՂՈՎՐԴՈՒԹԻՒՆ

Ինքնաշխատութիւն՝ մարդոյն բնական պարտիք եւ արդար քրտինքն է, իւր կեանք պահող ամենէն առաւել պտղաբեր յոյժ է։ Անիրաւ է մարդ, թէ ուրիշի քրտանց ու ձեռաց ճաշին ապաւէ. «Զվաստակս ձեռաց քոց կերիցես. երանի՛ է քեզ եւ բարի եղիցի» կը խրատէ Դաւիթ։

ՍԻՐԵԼԻԴ իմ, Սամուէլ, մարդոյն ընդհանուր աշխատութեան դասն ուսար, և նոյն աշխատութեան արդիւնքն ուղիղ տնտեսելու դասն ուսար. այժմ եկաւ կարգն որ ժողովուրդին ինքնաշխատութեան դասն սկսիմ քեզ. ուշի ուշով միտ դիր դու. վասն զի այս ամենակարեւոր դասն է, աշխարհիս այլ և այլ ժողովրդոց յառաջդիմութեան, և բարգաւաճման՝ միակ պայմանն ու ճանապարհն։

Քաջ ի միտ առ, որդեակ իմ, և ես թուեմ քեզ թէ՝ ինչ են ժողովրդոց ինքնաշխատութեան պարտիքներ, զորս նա պէտք է իւր բոլոր կենաց մէջ աշխատելով, տքնելով կատարել ջանայ։

Աշխարհիս վրայ ո և իցէ մի ազգ և ժողովուրդ,

իւր կեանք պահող, տնտեսող ու բարուոքող քըրտ-նաջան մշակն է, իւր արտ վարող մաճակալն է, իւր սերմ ցանող ու հնձող ինքնավարձ աշխատաւորն է, իւր դրախտն ու դարաստանն անկագործող պարտիզպանն է. իւր տուն շինող ճարտարապետն է։ Իւր ընտանեկան կեանքին պէտքերն հոգացող հայր ու տնտեսն է, իւր հաց ու սեղան պատրաստող մատակարար ձեռքն է, իւր արուեստ հնարող հանճարին աղբիւրն է, իւր գործարանին մեքենաները դարձնող մղիչ շոգին է, իւր անձին մերկութիւնը պատսպարելու կտաւագործն է, իւր ամէն շահավաճառութեան վաճառականն և խանութպանն է, իւր դպրոցներ շինող ու կարգադրող՝ իւր ընկերական հանգանակութիւնն է, իւր մանուկներ կրթող դաստիարակն է, իւր ներկային մէջ գործող ձեռքն՝ և ապագային մէջ նախատեսող աչքն է. վերջապէս ժողովուրդին ինքնաշխատութիւն ամենայն ինչ է, այս աշխարհիս վրայ իւր առանձին յառաջդիմութեան համար։

Պէտք է խելամուտ ու ճանչնայ ժողովուրդ թէ՝ իւր կեանքն արդիւնաւորողն՝ միմիայն իւր ինքնաշխատութեան ձեռքն է. և գիտէ՞, որչա՞փ զօրաւոր և որչա՞փ շահաբեր է։ Մի ազգ և ժողովուրդ՝ եթէ իւր կեանք և բաղդ ուրիշէ կ'ակնկալէ, շատ բնական և յայտնի է թէ՝ իբրև երազայոյս պահ մի գիշերուան ծանր քունին մէջ կը խայտայ և առաւօտ ոչ ինչ կը գտնէ։

Մշակ ժողովուրդին անժխտելի ու բնական պարտիքն է, որ իւր հացն ինքնին հոգայ, իւր

արտն իրեն քաղէ․ առաջ թէ ոչ՝ արտն առանց քաղելու կը մնայ, կը կծղի ու կը թօթափին ցորենահատներ, եթէ նա դրացւոյն կամ բարեկամին սպասէ։ Այս ճշմարտութիւն իմ կեանքիս մէջ փորձով ճանչցած եմ․ դու որ դեռ անփորձ ես, ուշ դիր․ ես մի հնոց առակով պատմեմ քեզ։

Արտուտ թռչունն՝ որ թերեւս արտ ունելէն առեր է այս յարմար անունն, իւր բոյն հասկաւոր արտի մի մէջ դնելով՝ ձագեր հաներ է։ Նախատես ձագամայրն միշտ կ'ապսպրէ իւր ձագերուն, որ միտ դնեն արտին տիրոջ, թէ ինչ կը խօսի․ երբ նա իւր տղուն հետ կուգայ տեսնել թէ՝ արտին հնձելու ժամանակն հասեր է։ Առաջին անգամ կը լսեն ձագեր և կը պատմեն իրենց մօրն, թէ՝ հայրն իւր տղուն կ'ասէր, Որդեակ, արտը հասնելու մօտ է․ գնա խօսիր մեր դրացիներուն թող մեզի յօգն գան, արտն ի միասին քաղեմք։ Արտուտն կը պատասխանէ, դեռ անհոգ կեցէք․ քանի որ արտին տէրը՝ դրացիներուն օգնութեան կ'սպասէ, այս արտը չը քաղուիր։ Երկրորդ անգամ մօտիկ տալով ձագերն՝ այս կը պատմեն թէ՝ գեղացին իւր տղուն կ'ասէր, դրացիներ չ'եկան, գոնէ բարեկամներ հրաւիրէ։ Խելացի արտուտն դարձեալ նոյնն կը կրկնէ, հանգիստ եղիք, ձագերս, երբ գործը բարեկամներուն մնացեր է, յաւիտեան չը քաղուիր արտը։ Երրորդ անգամ կը պատմեն ձագերն, թէ՝ արտին տէրն՝ վա՜շ, վա՜շ անելով իւր տղուն կ'ասէր․ որդեակ իմ առ դու քո մանգաղ և ես․ մենք մեր արտը քաղենք․ այլ եւս դրացեաց, բարեկամաց սպասելն ընդու-

նոյն է։ Աւշաղեր ձագերն երբ այս վերջին խօսք կը պատմեն իրենց մօր, մայրն կը պատասխանէ։ Այժմ ստոյգ կը հաւատամ, թէ՝ արտը պիտի քաղուի․ պէտք է զձեզ տեղափոխեմ։

Այս կրթիչ առակի օրինակէն արդեօք պիտի հասկանայ ու խելաբերի՞ իւրաքանչիւր առանձին մարդ և ժողովուրդ, թէ՝ աշխարհիս դրացիներ և բարեկամներ եւս իրենց արտեր ունին քաղելու։

Եթէ այս այսպէս է, ինչպէս որ է ճշմարիտ․ ուրեմն թող ժողովուրդ իւր յոյս միայն իւր ինքնաշխատութեան վրայ դնէ։ Եթէ իւր կեանք պահելու համար հաց հարկաւոր է, թող առնէ մանգաղ և երթայ իւր արտը քաղէ։ Եթէ ջուր պէտք է իւր չորցած արտը ոռոգելու համար, թող խըցուած աղբիւրներու ակերն բանայ, վտակներու լցուած առուները հորդէ։ Եթէ հանդերձի և այլ զանազան պէտքերու համար կտաւ կարեւոր է, թող բամբակ ցանէ, կտաւ գործէ։ Իսկ եթէ փափկութեան պերճանք սիրելով՝ կերպաս կը ցանկայ, թող շերամագործութեան արուեստին հետեւելով՝ յառաջ տանի զայն։

Եթէ նախանձելով Եւրոպական ազգաց գեղեցիկ օրինակին՝ գիտեր և արուեստներ հանճարել կ՚ուզէ․ թող նախ դպրոց երթայ, գիտութիւն սովրի, ինքնաշխատութեան մէջ տքնի, ինչպէս նոքա։

Իսկ եթէ, կ՚ասէ, ես ի՞նչպէս ինքնաշարժ ինքնաշխատ լինիմ և յառաջ երթամ...... ։

Դորա դարման և ճարն ի՞նչ է, գիտե՞ս․ դըպրո՛ցն է, դպրո՛ց, և անյուսահատ ինքնաշխատու-

թիւն․ ուրիշ ոչինչ։ Ես կը տեսնամ զքեզ, այդ քո
վիճակին նկարագիրը՝ շատ ճշգրիտ է։ Բայց դու
պէտք է անվկանդ մնաս ոգւոյդ մէջ․ առանց եր-
բէք լքանելոյ շարունակես ինքնաշխատութիւնդ,
գիտնալով որ յառաջադիմութեան ուղին՝ ինքնա-
նուէր շահատակութեամբ կը բացուի։ Ես գիտեմ
որ խոչեր ու խութեր կան քո ճամբուն վերայ․ մի՛
սպասեր որ ամբողջ փոխուին դոքա և դիւրանան
քայլերդ։ Մի՛ սպասեր դու, ինչպէս այն ապուշ
ու բթամիտ ճամբորդն, որ գետափին մօտ կե-
ցած կ՚սպասէր մինչեւ անցնի գարուն, անցնի ա-
մառն, աշուն գայ, ցամքի գետի ջուրը և ինքն
անթաց ոտքով անցնի։

Ժողովուրդ, դու ինքնին գիտես, մեր աշխարհ
յորդ անձրեւներ և ձիւներ շատ ունի․ մեր գե-
տերու ջուրեր ով գիտէ երբ կը ցամքին․ ուրեմն
սրունքդ բաց, անվախ մտիր ի գետն, մինչեւ
պարանոցդ ջրաթաղ եղիր և անցիր ի միւս կողմն։

Իսկ եթէ կ՚ուզես գետերու յորդ ջուրերէն,
աշխարհիս ծովերէն անկասկած անցնիլ, քաջ ու-
սիր լողալու արուեստն․ և ո՞ւր տեղ, այդ եւս
դպրոցի լճին մէջ․ թղթով, գրով, և ինքնաշխատ
կրթութեամբ։

Թերեւս դու այնպէս կը կարծես որ, արեւմըտ-
եան ժողովուրդին յառաջդիմութեան քայլերուն
դէմ ծովեր ու գետեր չ՚ելան։ Ո՛չ, դու կարդա
այդ ժողովուրդի պատմութիւն և պիտի ապշիս ու
զարմանաս, որ նա ջրոյ և ծովու հոսանքներէն
անցաւ, մինչեւ ի գլուխ տարաւ յառաջդիմութեան
և գիտութեան յաղթանակ։ Դու մի՛ վհատիր երբ

կը տեսնաս որ ուղիներդ դժուարին առապարներ են. այդ ամէն ինքնաշխատութեան ոտքիդ առաջ կը հարթուին և կը դիւրանան. միայն թէ դու մի՛ վատասրտիր:

Ձեռքերդ ծոցէդ հան, մի անգամ ինքնաշխատութեան սկսէ. ի զուր է, յուսատեքէ օգնութիւն մի՛ սպասեր, մինչ փորձով չը տեսա՞ր թէ՝ աշխարհիս վրայ քեզ ոչ ոք օգնական կայ, ուստի ի բերան ա՛ռ Դաւիթին այն բան և աչերդ դէպ երկնից բարձրութեան դարձնելով աղօթէ «Համբարձի զաչս իմ ի լերինս. ուստի եկեսցէ ինձ օգնութիւն:» Ասա դու. «Օգնութիւն ինձ ի Տեառնէ եկեսցէ, որ արար զերկինս և զերկիր:» Մի մոռնար, կարդա նաև Դաւիթին միւս խրատ. «Մի յուսայք յիշխանս որդիս մարդկան. զի ոչ գոյ փրկութիւն ի նոսա:» Եւ թէ. «Երանի ազգի որոյ Տէր Աստուած Յակոբայ օգնական է նմա և յոյս նորա ի Տէր Աստուած է:»

Ուրեմն յոյսերդ յԱստուած և ի քեզ ժողովէ, վհատեալ ժողովուրդ, և գոնէ գիտցիր այսուհետեւ թէ՝ դու ինքնդ ես միայն քեզ օգնական:

Այո՛, քո ձեռքն է քեզ օգնական, երբ գործես, արուեստահնար լինիս: Քո աչքն է քեզ օգնական, երբ նայելով շուրջդ՝ հեռատես լինիս, ներկայէդ քո ապագայն չափես ու տեսնաս: Քո միտքն է քեզ օգնական, եթէ զայն լուսաւորես և թողուս ազատութեան մտաւոր ու կամաւոր կուրութիւնդ: Քո դպրոցներն են քեզ օգնական, եթէ մանուկներդ կրթես գիտութեամբ: Քո հայրենի հողն է քեզ օգնական, երբ դու զայն ար-

հեստիւ մշակելով բեղմնաւորես ։ Քո բազմաբօտ լեռներ և հովասուն հովիտներն են քեզ օգնական , եթէ խաշնադարման լինիս և յիշես դու նահապետներուդ հովուական կեանք ։ Քո այգետունկ որթերդ և պարտիզիդ ծառերն են քեզ օգնական , եթէ քաջ մշակելով գինւով ու պտղով լնուս վաճառանոց ։ Քո տնտեսական ճարտարամտութիւնն է քեզ օգնական , որ դաշտին մէջ հող սիրես , և քաղաքին մէջ առուետ և վաճառականութիւն ։ Քո հայրենեաց միութեան սէրն է քեզ օգնական , եթէ իբրեւ մայր գիրկդ բանաս , պանդուխտ ու պաղթական որդիներդ անդրէն ժողովես և չը թողուս որ այլ եւս գրկէդ հեռանան ։ Քո հայրենի Կրօն , Հաւատ ու Եկեղեցին են քեզ օգնական , թէ չմեղկանաս ի կրօն , չլինիս հաւատաքըրքիր · այլ պինդ պահես հայրենի կրօնիդ սուրբ աւանդ , զոր արիւնով ու մահով քո նախնիք քեզ անկորուստ աւանդեցին ։ Վերջապէս քո ընկերսիրութեան և միայօդ հոգին է քեզ օգնական . եթէ զայն ուխտիւ պահես , և ի բաց մերժես երկպառակութեան ոգին , որ աւերիչ քանդիչ է ազգին ու հայրենեաց ։

Է՛ , անձկալիդ իմ Սամուէլ , պահ մի զքեզ թողի , խօսքիս դէմը առ ժողովուրդն ուղղեցի և դու մտ գրիր · աշխատութեանս աւա՛ղ կը կարդամ, որչա՞փ այսպիսի օգետու յորդորներ , խօսքեր գրեր ու գրեր եմ հայ ժողովուրդին համար ։ Նա միշտ մտադիւր լսեց ու կարդաց , բայց դեռ կը տատամսի , վարանամիտ կը լինի . չհամոզուեցաւ թէ՝ իւր հաց , իւր կեանք ու բարեկեցու-

թիւն, իւր փառք և յառաջդիմութիւն՝ միմիայն իւր ինքնաշխատ ձեռքով, ոտքով ու մտքով կը լինի. իւր ճակատին քրտանց վաստակով կը լինի, իւր առանձին խելքով ու խորհրդով կը լինի։ Ընդունայն է օտարի ձեռքէն ու սեղանէն հաց սպասել։ Ինքնաշխատութեան յաջող ժամանակն միշտ ներկայն է. ինքնաշխատ մշակ ներկային մէջ լիաբուռն կը ցանէ, որ նա ապագային մէջ առատապէս հնձէ։

Թո՛յլ տուր այժմէն ողբամ, Որդեակ իմ, թէ Հայ ժողովուրդ սրտի մտօք այս դասեր չլսէ, ժամանակն աշխարհիս մեծ վարժապետն է, դժպհի դաւազանով պիտի լսել տայ իրեն, և նա յայնժամ իբրեւ դպրոցի ըթամիտ մանուկ պիտի նստի ու լայ, հեկեկալով ու կոծով սերտէ այս դասերը։

Իսկ դու, սրամիտ Որդեակ իմ, ականջդ բաց, առանց դաւազանի լսէ իմ դասերս. յիշէ որ զքեզ երբէք ոտնապիրկ գանով չխրատեցի։ Յիշէ թէ ես իմ հայրական պարտքս լիովին կատարեցի. թէ հացով, թէ ուսմունքով միապէս ու հաւասար անկարօտ կեանքդ զարգացուցի։ Այսուհետեւ զքեզ ազատ կը թողում, որպէս զի դու ինքնին քո ինքնաշխատ ոտքով յառաջադիմես դէպի լաւագոյն ապագայն, որչափ մտքիդ կորով և յարատեւող ջանքդ քեզ ասպարէզ կու տան։

Դու մինչ մանուկ էիր, իմ ծնողական պարտիքս էր որ ձեռքէդ բռնելով օգնէի տկար քայլափոխութեանդ։ Այժմ ջիլերդ ու սրունքներդ զօրացան, ուժաւոր կորիճ մի դարձար. այլ եւս ազատաքայլ կը թողում զքեզ։ Ես բնաւ չկամիմ

նմանիլ այն կարճամիտ հայրերուն, որք մինչեւ ցմահ խնամակալ լինել կուզեն իրենց արբուն հասակ որդիքներուն. և այս յոռեգոյն դաստիարակութեամբ տիրապետ կը լինին, կը ջլատեն ու կը ճնշեն նոցա գործնէութեան ոգին. և յետոյ կը դառնան գանգատ կը բառնան թէ՝ մեր զաւակներ անգործ անպիտան են:

Սորհելոյ և գործելոյ ինքնաշխատութեան ազատ իրաւունք կուտամ քեզ, բայց երբէք չեմ կամիր որ դու այդ ազատութեան մէջ զեղծանիս, յանձնապաստան լինիս, անխորհուրդ վարուիս և բարձրութենէդ գահավիժիս ի վայր. այլ այժմէն խրատ կուանդեմ քեզ. որ ինքնաշխատ գործերուդ մէջ յարգես ու պատուես ծերերուն խոհական խրատ և խորհուրդ, վասն զի նոքա կեանքի փորձառութեան դասերը քաջ սորված են. մինչդեռ դու անփորձ և խակ ես, միայն խօսքով ու գրով գիտես:

Գնա՛, զօրացիր, Որդեակ իմ, գիւղական կենաց ինքնաշխատ արդար մշակութեանդ մէջ ձեռքովդ ցանէ, ձեռքովդ հնձէ, հացդ ու սեղանդ ձեռքովդ պատրաստէ. նստիր, քրտանցդ իրաւունքովդ կեր քո ձեռաց վաստակ. այս թող լինի միշտ քո բարեվայել կեանք. քանի որ կենդանի եմ, տեսնամ քո աշխատութեան յառաջդիմութիւնն, և հրճուի հոգիս: Ես մրցանակ կուտամ քեզ միայն հայրական օրհնութիւնս և աշխարհէն ոչինչ բան մի՛ սպասեր. ծանիր, որ քո ճշմարիտ մրցանակն՝ ինքնաշխատութեանդ արդեանցդ, քո ձեռահիւս պսակն է. և այն բաւ է քեզ:

ԴԱՍ Թ․

ՀԱՆՃԱՐ ԵՒ ԸՆԿԵՐԱԿԱՆ ԶՕՐՈՒԹԻՒՆ

Ինքնաշխատութիւն, հանճար եւ ընկերական զօրութիւն, այս երեք հզօր միացեալ դաշնակիցներ․ աշխարհիս կեանքը յեղաշրջելով յառաջդիմութեան հրաշքներ գործեցին, եւ նոյն իսկ մարդն ինքնին կասկածի կը զարմանայ թէ ի՞նչ է գործող արդեօք։

ՆԱԽՈՐԴ ինքնաշխատութեան դասով ուսար, Որդեակ իմ, թէ աշխարհիս վերայ ժրագործ մարդոյն ձեռք իւր ինքնաշխատ զօրութեամբ կարող է յառաջադիմել առանձին մարդկային ընկերութեան մէջ։ Իսկ այս դասին մէջ պիտի ուսանիս թէ ի՞նչ է զօրութիւն ընկերական միութեան, որոյ առաջ աշխարհիս դժուարութիւններ կը դիւրանան. և ինչ որ մի մարդոյն ձեռք կարող չէ գործել, ընկերական հոգին միութեամբ կը մեծագործէ, վասն զի մարդոյն ինքնաջան զօրութիւն՝ եթէ ընկերական միութեան ուժին հետ չմիանայ, եթէ առանց հաղորդող տարածութեան՝ իւր զօրութեան արգասիք միայն իւր մէջն ամփոփելով

պահէ , յայնժամ այդ առանձնական զօրութեան սերմ ոչ կանի , ոչ բեղմնաւորելով կը բազմապատկի . այլ կը մնայ նոյնչափ , որչափ մի անհատ մարդ իւր ինքնաշխատութեամբ ձեռք բերեր է ։

Սորա համար մի պարզ ու համոզիչ օրինակ տամ քեզ ։ Եթէ շոգւոյն մեծ զօրութիւն գտնող հեղինակն՝ այդ աշխարհաշէն գիւտ իւր մտքին և տան մէջ թաղուցանէր ու չհանէր զայն ընկերութեան հրապարակն , ի՞նչ արդիւնք կընծայէր աշխարհին , ոչինչ ։ Ինքնաշխատ հեղինակն իւր հանճարած գիւտին հետ կը մեռնէր , և շոգին իւր մաշած ուղեղին հետ կը ցնդէր գերեզմանին մէջ . և այսպէս հանճարն և գիւտ ի միասին կը կորսուէր ։

Այս մի օրինակ քեզ բաւական է . դու ինքնին իմաստասիրէ և կիմանաս . թէ մարդոյն ինքնաջան զօրութեան հետ՝ պէտք է միանայ ընկերական միութեան զօրութիւն . ապա թէ ոչ՝ հանճարին սերմն ապարդիւն կը մնայ , կամ շատ շատ՝ իւր սերմնադիւտ մշակին միայն առօրեայ հաց կը հայթայթէ ։

Մի մարդ , մի զօրութիւն , մի հանճար թող որչափ կուզէ ինքնաշխատ լինի , մեր ընկերական աշխարհ չի շիներ ։ Դու տեսե՞ր ես , որ մի մարդ՝ մի քաղաք կամ մի գիւղ շինէ . կամ մի թագաւոր ինքն առանձին մի տէրութիւն կազմէ առանց ժողովուրդին ։

Եւ , Որդեակ իմ , երթանք հետ քեզ ի պարտէզ , ես ցոյց տամ քեզ բնական օրինակները ։ Տես դու այդ ձեռատունկ ծառեր , երկիրը փորէ ,

արմատներ դիտէ . դէպ ի վեր նայիր , դէպ յարև բարձրացած անեցուն ճիւղեր դիտէ · կա՞յ մի ծառ , որ մի արմատով և մի ճիւղով աճի ու պտղաբերէ ։ Երթանք ի դաշտ , որ քեզ աւելի շատ բնական է , և դու տեսեր ես ու գիտես · թէ մի մշակ մի եզնով կամ մի լծով կարո՞ղ է գութան լծել և գետին վարել , մանաւանդ երբ կորդացած լինի · կամ սերմնացան , որ մի հատիկ ցորենով մի ամբողջ արտ ցանէ ։

Շատ ճշմարիտ են հիներուն առածը , թէ մի ծաղիկ գարուն չի բերեր · մի մեղուն մեղր չի շիներ · և ոչ իսկ պուտ մի ջուր՝ ջրաղացի ծանր քարը կը դարձնէ · մի կաթիլ անձրեւ՝ մի աղբիւր և մի վտակ , գետեր չեն կազմեր ։

Այդ ամենուն պատճառ մի հետազօտեր , ինքնին յայտնի է · երբ փոքրիկ զօրութիւն մի՝ մարդոյն մէջ կը մնայ առանձին առանց ընկերական մեծ զօրութեան , թէ հանճարով և թէ բազկով հուժկու մարդն ապիկար կը դառնայ · նա մի խելքով և ուժով ոչինչ կարէ գործել աշխարհիս վերայ · խեղճ ինքնաշխատ մարդ կը վարանի ինքնին , կը շիջանի նաեւ հանճարին լոյս առանց իւր շուրջը լուսաւորելու ։

Այո՛ , հանճարին զօրութիւն՝ գաղափարի աղբիւրն է · որ կը բղխի մարդոյն մտաւորական ակնէն . եթէ ջրոց վտակներու պէս վազելով չը ծաւալի ընկերութեան հրապարակը , կամ նախանձոտ հանճարը ջանայ իւր ջրով միայն իւր պարտէզ ջըրել , և չիմանայ թէ հանճարին փոքրիկ աղբիւր քանի վազէ ու տարածի՝ գետի պէս կ'առատանայ ·

պահէ, յայնժամ այդ առանձնական զօրութեան
սերմ ոչ կաճի, ոչ բեղմնաւորելով կը բազմապա-
կի. այլ կը մնայ նոյնչափ, որչափ մի անհատ
մարդ իւր ինքնաշխատութեամբ ձեռք բերեր է։

Սորա համար մի պարզ ու համոզիչ օրինակ
տամ քեզ։ Եթէ շոգւոյն մեծ զօրութիւն գտնող
հեղինակն՝ այդ աշխարհաշէն գիւտ իւր մտքին և
տան մէջ թագուցանէր ու չհանէր զայն ընկերու-
թեան հրապարակն, ի՞նչ արդիւնք կընծայէր աշ-
խարհին, ոչինչ։ Ինքնաշխատ հեղինակն իւր հան-
ճարած գիւտին հետ կը մեռնէր, և շոգին իւր
մաշած ուղեղին հետ կը ցնդէր գերեզմանին մէջ.
և այսպէս հանճարն և գիւտ ի միասին կը կոր-
սուէր։

Այս մի օրինակ քեզ բաւական է. դու ինքնին
իմաստասիրէ և կիմանաս. թէ մարդոյն ինքնաջան
զօրութեան հետ՝ պէտք է միանայ ընկերական
միութեան զօրութիւն. ապա թէ ոչ՝ հանճարին
սերմն ապարդիւն կը մնայ, կամ շատ շատ՝ իւր
սերմնագիւտ մշակին միայն առօրեայ հաց կը հայ-
թայթէ։

Մի մարդ, մի զօրութիւն, մի հանճար թող
որչափ կուզէ ինքնաշխատ լինի, մեր ընկերական
աշխա՛րհ չի շիներ։ Դու տեսե՞ր ես, որ մի մարդ՝
մի քա՛ղաք կամ մի գիւղ շինէ. կամ մի թագաւոր
ինքն առանձին մի տէրութիւն կազմէ առանց ժո-
ղովուրդին։

Եւ, Որդեակ իմ, երթանք հետ քեզ ի պար-
տէզ, ես ցոյց տամ քեզ բնական օրինակները։
Տես դու այդ ձեռատունկ ծառեր, երկիրը փորէ,

արմատներ դիտէ . դէպ ի վեր նայիր , դէպ յարև բարձրացած աճեցուն ճիւղեր դիտէ . կա՞յ մի ծառ , որ մի արմատով և մի ճիւղով աճի ու պտղաբերէ ։ Երթանք ի դաշտ , որ քեզ աւելի շատ բնական է , և դու տեսեր ես ու գիտես . թէ մի մշակ մի եզնով կամ մի լծով կարո՞ղ է գութան լծել և գետին վարել , մանաւանդ երբ կորդացած լինի . կամ սերմնացան , որ մի հատիկ ցորենով մի ամբողջ արտ ցանէ ։

Շատ ճշմարիտ են հիներուն առածը , թէ մի ծաղիկ գարուն չի բերեր . մի մեղուն մեղր չի շիներ . և ոչ իսկ պուտ մի ջուր՝ ջրաղացի ծանր քարը կը դարձնէ . մի կաթիլ անձրև՝ մի աղբիւր և մի վտակ , գետեր չեն կազմեր ։

Այդ ամենուն պատճառ մի հետազօտեր , ինքնին յայտնի է . երբ փոքրիկ զօրութիւն մի՝ մարդոյն մէջ կը մնայ առանձին առանց ընկերական մեծ զօրութեան , թէ հանճարով և թէ բազկով հուժկու մարդն ապիկար կը դառնայ . նա մի խելքով և ուժով ոչինչ կարէ գործել աշխարհիս վերայ . խեղճ ինքնաշխատ մարդ կը վարանի ինքնին , կը շիջանի նաև հանճարին լոյս առանց իւր շուրջը լուսաւորելու ։

Այո՛ , հանճարին զօրութիւն՝ գաղափարի աղբիւրն է . որ կը բղխի մարդոյն մտաւորական ակնէն . եթէ ջրոց վտակներու պէս վազելով չը ծաւալի ընկերութեան հրապարակը , կամ նախանձոտ հանճարը ջանայ իւր ջրով միայն իւր պարտէզ ջրել , և չիմանայ թէ հանճարին փոքրիկ աղբիւր քանի վազէ ու տարածի՝ գետի պէս կ՚առատանայ .

թէ թումբ կանգնես իւր դիմաց և արգիլես՝ անդէն իւր տեղը կը ցամաքի և կը չըքանայ ։

Աշխարհիս բոլոր գիւտերու ինքնաշխատ գրիչ հեղինակներն իրենց նորանոր գիւտեր միշտ փոխ տուին ընկերութեան . և տես դու թէ ի՞նչ գործեց ընկերական զօրութիւն ։ Հանճարներէն մի փոքրիկ աղբերակ կամ լուսոյ նշոյլ մի առնելով այնչափ ծաւալեց և ընդարձակեց, մինչեւ բովանդակ. աշխարհ ողողեց ջրով ու լուսով, և այսպէս առաւել եւս պայծառ պսակեց հանճարին արդիւնքը և փառաւորեց զայն ։

Եթէ հանճարին սերման գիւտը նմանցնեմք մանանեխի հատիկին, որչա՞փ կը յարմարի Աւետարանի այն առակին, զոր Քրիստոս իբրեւ օրինակ բերաւ, այսպէս ասելով . Մանանեխի հատիկն ամէն սերմերէն փոքրագոյն է, և երբ ցանես զայն՝ կը բուսնի և աճելով մեծ ծառ կը դառնայ, մինչեւ կուգան թռչուններ և նորա ոստերուն վերայ կը հանգչին ։

Այսպէս նաեւ եթէ հանճարին հատիկն առանձին միայն իւր ինքնաշխատ մշակին պարտէզը՝ ոչինչ առաւելութիւն չունի ։ Բայց երբ ընկերութեան դարաստանին մէջ ցանուի, անդէն վազվաղակի կը բուսնի և աճելով ահագին մեծ ծառ մի կը դառնայ . իւր ճիւղեր բոլոր աշխարհի վերայ կը սփռէ, և իւր անհուն առատ պտուղները կը վայելէ մարդկային ազգ ։

Խօսիմ ու պատմեմ քեզ, Որդեակ, թէ հանճարին փոքրիկ զօրութիւն՝ ընկերական ամենամեծ զօրութեան հետ միանալով ի՞նչ գործեց և ի՞նչ

արդիւնք ճրտադրեց արեւմտեան աշխարհին մէջ, ուր արեւելեան անգէտ ժողովրդոց համար կը թըուին թէ այդ գործերը գերմարդկային հրաշքներ են։ Ընկերական միացեալ զօրութիւնը՝ շոգւոյն և մեքենային ոյժը՝ իւր զօրութեան հետ միացնելով՝ ծովն ու ցամաք հնազանդեցուց իւր ոտքին առաջ։

Դու կարծե՞ս թուել թէ այսօր ո՞րչափ անթիւ, անհամար շոգենաւներ կան ու կը շրջին աշխարհիս ծովերուն վրայ։ Ծովամայր Ովկիանոսին տարածութիւն, զոր երբեմն մարդիկ անծիր և անսահման կը կարծէին, շոգին ու մեքենայն զայն մի քանի աւուր մէջ կը չափեն։ Խեղճ Քօլոմպոս այն ինչ տարիներով կը դեգերէր նոր աշխարհ գտնելու համար. այսօր Լօնտոնէն մինչեւ յԱմերիկա տասն աւուր մէջ կը չափեն։ Ծովու մեծ կէտ վիթխարի Լեւիաթան զարմացաւ, երբ տեսաւ որ քան զինքն մեծագոյն հազարաւոր փայտակերտ, մարդաշէն Լեւիաթաններ ծովու թագաւորութեան տիրելով՝ ազատաբար կը լողան. իւր գլուխ և տուտ քաշեց ու սոսկալով մտաւ ծովու խորութեան մէջ ծածկեցաւ։

Ցովբ կ՚ասէ թէ այդ մեծ ծովային վիշապը՝ մեծագործ Արարիչ հրեշտակներու համար ստեղծեց, որ զբօսնուն և խաղան նորա հետ։ Թող այժմ այդ զբօսասէր հրեշտակներ մարդոց հնարած Լեւիաթաններուն հետ խաղան, ու ճանչնան թէ աշխարհիս որդիքներ քան զիրենք աւելի իմաստուն և հնարագէտ են. որպէս վկայեց Յիսուս։

Գիտե՞ս և չկարծես դու թէ շոգենաւուց գիւտը միայն մարդկային չահավաճառութեան չահաւ-

բեր եղաւ , այլ և դորա հետ ապահովեց նաեւ մարդային ծովագնացութեան կեանքը . այն ինչ սատի գրեթէ մինչեւ վաթսուն տարի յառաջ նաւապետ , նաւաստին , ուղեւոր առ հասարակ ծովալեկոծ ահեղ փոթորիկներուն պատահելով՝ շատ անգամ կուր կը լինէին ծովուն ու ձկներուն , խորանդունդին մէջ ջրաթաղ լինելով , անհող և անգերեզման ։

Մարդ երբ իւր հանճարով և ընկերական զօրութեամբ ծովու հոսանուտ կոհակներու վերայ յաղթանակեց , դարձաւ դէպ ի ցամաք . ասաց թէ կարո՞ղ եմ արդեօք սարն ու ձոր հարթել հաւասարել այնպէս , ինչպէս ծովուն մակերեւոյթ ։

Այո՛ , մարդն Աստուած չէր , բայց՝ Ասաց և եղեւ ։ Իւր հանճարով և ընկերական ուժով այդ ամէն գործեց , հողին վերայ երկաթէ ուղիները յարդարեց , հնարիչ ճարտարագէտի մի ձեռք չոգեկառք շինեց . ընկերութեան զօրաւոր ձեռք հազարաւոր կառախումբեր նորա ետեւն կապեց ու շարեց ։ Մարդիկ այն օրէն գիտես թէ թռչնոց թեւ առին . աշխարհէ յաշխարհ , քաղաքէ ի քաղաք թռչելով՝ անդադար կերթան կուգան ։

Թէ կարծես ի համար բեր և հաշուէ , այդ երկու միացեալ զօրութիւնք , շոգին ու մեքենայն , Ի՞նչ մեծ արդիւնք ընծայեցին աշխարհի ։ Եթէ այսօր Ասիացին , Եւրոպացին , Ամերիկացին , Չինացին , Ճաբոնցին և Հնդկացին զիրար կարող են տեսնել ու ճանչնալ . այդ շնորհ հանճարին և ընկերական զօրութեանն է , որ մին շոգենաւ և շոգեկառք հնարեց , և միւսն իբրեւ զօրավիգ՝ ձե-

ռըն տալով ի գործ դրաւ ։ Եւ այսպէս աշխարհ առ աշխարհ , ժողովուրդ առ ժողովուրդ ի բրեւ մի քաղաքացի և դրացի կապեց ։

Ո՛վ գիտէ , թերեւս ապագայ աշխարհին մէջ մեր բնակավայր հողագունդն ամբողջ այնպէս լինի , ինչպէս մի քաղաք , զանազան ազգեր և լեզուներ միանան , մի ազգ , մի ժողովուրդ կազմեն․ աշխարհս դէպ ի իւր նախնական վիճակ դառնայ և երթայ հասնի միազգութեան նախադար․ երբ մարդիկ մի երկիր , մի լեզու ունէին , ինչպէս կը պատմէ Մովսէս․ « Եւ էր երկիր մի և լեզու մի » ։

Թողունք հաղորդակցութեան դիւրութիւնը․ թողունք շահավաճառութեան ամենամեծ արդիւնք․ յորում աշխարհիս ազգեր ու ժողովուրդներ կըզբաղին ու կը պարապին մեր անյագ կեանքին անհուն պէտքերը հոգալու համար․ թողունք այն ամէն նիւթական շահաբերութեան արգասիք․ զորս մարդոյն ցանկութիւն իւր ճարտարութեան արուեստով հնարեց․ խորհինք , յառաջ բերենք ու հաշուենք բարոյական մեծ շահն ։

Վասն զի թէ շոգենաւն և թէ շոգեկառքը, այս երկու արագընթաց զօրութիւններ եթէ թեւ չի տային մարդոց ընկերային հաղորդակցութեան , հեռաւոր աշխարհաց , վայրենի և կիսավայրենի ժողովուրդներ կը մնային այնպէս իրենց հնութեան մէջ , որոց վերայ տիրեր էր տգիտութիւն , թշուառութիւն և խաւար կեանք ։ Այն օրէն երբ շոգին լոյս տարաւ նոցա , այն օրէն սկսեցին լուսաւորիլ և տակաւ տակաւ մօտենալ քաղաքակիրթ աշխարհին ։

Քաղաքակրթութիւն ուր որ ծնաւ, իւր անձուկ հորիզոնին և խանձարուրին մէջ կը մնար. Նա չէր կարող իւր լոյսը մինչև հեռաւոր և անծանօթ տեղեր տարածել, լոյս տալ ու քաղաքակրթել բարբարոս ազգերը։

Հանճարին և ընկերական ուժին զօրութիւն միայն այդ հրաշքներ չի գործեց. այլ եւս շատ և անհամար արուեստական հրաշքներ յառաջ տարաւ, և այնչափ, զոր ես չկարեմ թուել։ Արուեստից ծնունդներ այնքան բազմապատիկ են, որոց վերայ մարդոց միտք կը հիանայ, կապշի ու չի հաւատար թէ ինքնաշխատ մարդոյն հանճարն է ծներ զանոնք։

Եւրոպիոյ բիւրատեսակ արուեստից այն հսկայ մեծագործ շէնքեր, որք գիտես թէ մէն մի մեծագործ քաղաքներ և պալատներ են. այն անդուլ անդադար շոգեշարժ ահագին մեքենայից ահագին զօրութիւն, որոց միոյն ուժը՝ հազար ասեմ, երկու հազար ասեմ, մարդոց կամ ձիոց ուժին հաւասար է։ Հապա այն բիւրաւոր միլիոնաւոր գործաւորաց աշխատութիւնը, որք շոգիին զօրութեան հետ միանալով՝ անբաւ և այնչափ արդիւնք կարտադրեն և բովանդակ աշխարհիս մարդոց կեանքին համար պէտքերը կը պատրաստեն. որոց չափն ու քանակութիւն անհնարին է կշռել ու չափել։

Ցանկացայ ես, այլ բախտն ինձ չյաջողեց։ Որդեակ իմ, երանի՜ թէ քեզ մի նուազ յաջողէր երթայիր Եւրոպիոյ այն հրաշից աշխարհը, կենդանի աչօք տեսնայիր, զարմանայիր թէ ի՞նչպէս

մարդոյն հանճար և ընկերական զօրութիւն ձեռն ի ձեռն տալով՝ գիտութեամբ, ճարտարութեամբ, արուեստով մարդկային հին կեանքն, որ երբեմն ունայն և դատարկ էր, զայն լցուցեր են և լիացուցեր մինչեւ ցբերան. և աւելորդն յորդեալ գետերու և հեղեղի նման՝ աշխարհիս չորս կողմ կը վազէ ու կը տարածի, այդ անհուն շահավաճառութեան հոսանք։

Քաջ խելամտեցա՞ր, Որդեակ իմ, որ ինքնաշխատ հանճարն՝ ընկերական միութեան հսկայաքայլ ոտքով արագապէս յառաջադիմեց աշխարհիս վերայ։ Ճարտարագիտին հանճարն՝ իւր մի ոտքով միշտ կաղ կը մնար, և կարող չէր նա գէթ դանդաղ կրիային չափ ծանրաքայլ երթալ, եթէ ընկերական ուժն օժանդակելով յառաջ չը վարէր զայն։

Քաւ թէ, այսպէս դատելով՝ ես կուրանամ հանճարին իրաւունքը, և դու այնպէս չը կարծես, հանճարասէր Որդեակ իմ, այլ և կը խոստովանիմք որ մեծ մրցանակն ու փառք հանճարին կը վայելէ։ Վասն զի յառաջադիմութեան առաջին տարերք, առաջին հիմնաքարեր հանճարներ կը համարուին. իսկ չէնքն ընկերութիւն կաւարտէ. և մերթ եւս մի հանճարին պակասն՝ մի ուրիշը կը լրացնէ։ Ինչ որ հանճարը կը ծնանի ու կը ստեղծէ, ընկերութիւն դայեակ կը լինի և զայն քբրեւ մանուկ սնուցանելով կը զարգացնէ։ Հանճարը մի տաղանդ կուտայ. և ընկերութիւն զայն ի գործ կը դնէ և անհատնում շահերով կը բազմապատկէ։

Բիւր օրհնութեան և յիշատակաց արժանի

կուտթէմպէրկ՝ տքնելով տքնելով վերջապէս հանճարեց տպագրութեան գիւտը, որ առաջին անգամ շատ փոքր ու անկատար էր. եկան վերջին հանճարներ և կատարելագործեցին զայն։ Եղան նաեւ ընկերութիւնք, որք հսկայաշէն տպագրական տուներ հաստատեցին, մեծամեծ շոգեշարժ մեքենաները դրին նոցա մէջ, և այնչափ յառաջ տարան ու զարգացուցին տպագրական արուեստը, որոյ նիւթական ու բարոյական շահաբերութիւնը՝ թէ ամեն Ովկիանոսին չափ ծովացաւ աշխարհիս վերայ, հաւատա դու։

Այն երկաթէ հրաշալի Մամուլը թէ ոսկւով թէ լուսով միանգամայն փայլեցուց աշխարհ։ Թէ չը լինէր լուսափիւռ Մամուլը, ի՞նչ կը լինէին այնչափ գրագէտ հեղինակաց հանճարին երկասիրութիւնք, ոչինչ, այնպէս անլոյս անհոգի կը մնար ու կը մեռնէր ինչպէս վիժած մանուկ մի իւր մօր արգանդին մէջ։ Այո՛, եթէ Մամուլ իւր գրերով իւր թեւերով հանճարին ստեղծած գաղափարին լոյս չտարածէր իմացական աշխարհին հորիզոնին վերայ, այլ եւս լոյսն ու գաղափար ոչ կենդանի կը մնար, ոչ կ՚արդիւնաւորէր մարդկային լուսաւորութեան համար, հապա մի ափ մոխիր կը դառնար հանճարը, մարդոյն հետ կը մեռնէր և կը լցուէր գերեզմանի սափորին մէջ։

Այսպէս չեղա՞ն մեր նախնեաց հանճարէն ծընած անգիւտ ձեռագիրներ և հնութեան յիշատակարաններ։ Ո՛հ, կամ բարբարոսաց ձեռքով հրոյ ճարակ եղան. կամ իբրեւ վարձք և բարեպաշտութիւն, անգէտ մարդոց ձեռքով իբրեւ մե-

ուած դիակներ հողին մէջ թաղուեցան ։ Մեծ գովութեան և ազգի երախտագիտութեան արժանի են Մխիթարեան ուխտին գրավաստակ Հարք․ որք ինքնաշխատ ջանքով աստի և անտի մեր հին գրական մնացորդ նշխարներ ժողովելով ի լոյս ընծայեցին ։ Փտտած ու փոշոտած ձեռագիրներ, որք իբրև ճրագ գրուանի տակ դրուած վանքերու մութ խորշերուն մէջ ծածկուած մնացեր էին, անլոյս և ապարդիւն, տպագրութեան լուսով երան կենդանի ժողովուրդին մէջ մտան, և այսուհետև անմահ են ։

Եթէ մի Կուտթէմպէրկ ևս քսան դար, երեսուն դար յառաջ Մասիսին տակ ծնէր, մեր աշխարհին վէպեր, մեր քաջ դիւցազանց գործեր, թէ գրական և թէ մեր հին հարց կենդանի աւանդութիւնք, և ինչ որ մեր հայրենեաց անուն և փառքը կը պատմէր այս ներկային մէջ․ անշուշտ այդ ամէն անցեալոյն ստուերին տակ չէր մնար, և մեք այսօր մի քանի կրճատ, բևեռագիր արձանագրութեանց չէինք գիմեր․ որոց ամենագծուարին վերծանութեան համար աշխարհիս հնագիտաց ուղեղներ կը տանջուին ։

Ուրեմն խոստովանիմք, Որդեակ, թէ մի հանճար՝ իւր կապարեայ գրերով և տպագրութեան մամուլով գրական մշակներու վաստակն անմահացուցին, և սորա փոխարէն գրական հանճարներն ևս զԿուտթէմպէրկն անմահացուցին ։ Եւ այս իսկ զարմանալի է․ զի հանճարներու հոգիներն՝ իրարու անմահութիւն կը ներշնչեն, և մինն՝ միւսին գործն ու յիշատակ կը փառաւորէ ։

Մեք եւս պարտական եմք միշտ յիշել ու փառաւորել հանճարներուն յիշատակ, վասն զի նոքա եւս իրենց Տօնացոյցն ունին, և զիրենք կը տօնախմբէ քաղաքակիրթ աշխարհ։ Եւ միթէ արժանի չե՞ն նոքա. որք իրենց ինքնաշխատ կեանք գիւտերով արդիւնաւորեցին, և ոմանք եւս հացակարօտ անձնազոհ մեռան։ Այո՛, այդ հանճարոյ նահատակներ մարդ էին ու մեռան. բայց իրենց պտղաբեր կեանքին անմահ և անսպառ արդիւնքն այսօր բովանդակ աշխարհ կը վայելէ։

Քրիստոս՝ Աւետարանի քարոզութեան ինքնաշխատ մշակներ օրհնեց և ասաց. «Զի դուք երթայցէք և պտղաբեր լինիջիք և պտուղն ձեր կայցէ»։ Այո՛, խաչէն մինչեւ ցայսօր հազար ութն հարիւր այսչափ տարի է, այդ խաչակիր մշակներու պտուղն երթալով կաճի ու կը մնայ։

Միթէ կը մեղանչե՞մ կամ չափազանց կը համարիս դու, եթէ ես զհանճարներ՝ քաղաքակրթութեան առաքեալ կոչեմ։ Վասն զի եթէ հանճարներն՝ քաղաքակրթութեան սնուցիչ և դայեակ չըլինէին, քաղաքակրթութիւն իւր խանձարուրին մէջ կը մնար իբրեւ մանուկ առանց աճման։

Այլ ինչպէս գրեցի ի վեր, հանճարներն եւս մանուկ կը մնային, եթէ նոցա օժանդակ չըհասնէր ընկերական քաջալերիչ ոգին և զօրութիւն։ Ի՞նչ պիտի ընէր ինքնին այն կորովի և նկատող աչքն, որ փոքրիկ կաթսայի մի վերայ, եռացող ջուրին վերմղիչ բուռն շոգիէն չարժող ու վարող մի ահաւոր զօրութիւն գտաւ։ Միթէ կարող էր նորա չքաւոր ձեռն միթխարի մեքենաներ ձուլել կամ

ահագին չոգեկաթսաներ կազմել։ Ի՞նչ պիտի ընէր այն Թագուն ելէքդրիկ զօրութեան գտիչ. որով անքարբառ երկաթէ թելին խօսիլ տուաւ։ Միթէ նորա ձեռն բաւակա՞ն էր, որ աստի մինչեւ ի Հնդկաստան մինչեւ յԱմերիկայ երկաթէ թել ձըգէր։ Մեր լեռնցի ճարպիկ քեւրտեր այնպէս կը հաւատան թէ այդ երկաթէ թելերուն մէջ սատանայ կայ, բայց սատանան իրենք են. գիտե՞ս դու, վասն զի դոքա շատ անգամ ձողիներ կը կործանեն, հեռագրի թելերն՝ իրենց թրերով կը կտրեն, որպէս զի իրենց գողութեան լուր հաղորդելով չի յայտնէ կառավարութեան։

Այսպէս ահա, ցանկալիդ իմ Սամուէլ, հանճարն և ընկերական զօրութիւն դաշնադիր եղան, մին՝ միայն սերմ տուաւ, և միւսն զայն ցանեց և ժրագործ ձեռքով ու մեծ տնտեսական գիտութեամբ մշակեց. ամենալի բարութեամբ լցաւ, լիացաւ, բարգաւաճեցաւ արեւմտեան աշխարհ։ Այսօր իւր որդիքներ ամենառատ սեղանի վերայ նստած՝ կշտապինդ կը վայելեն հանճարին և ընկերական ձեռաց պատրաստած բարիքներ։

ԴԱՍ Ժ·

ԵՐՋԱՆԻԿ ԵՒ ԱՊԵՐՋԱՆԻԿ

ԿԵԱՆՔ ԱՇԽԱՐՀԻՍ

Երջանկութեան ծաղիկներ եւ ապերջանկութեան փուշեր մարդկութեան դարաստանին խառնաբոյսերն են․ որ կը բերեն զբարին եւ զչար։

Իսկ թէ ի՞նչ է ապա բարւոյն եւ չարին աղբիւր եւ արմատ —․ Մարդոց սիրտն է․ զոր տեսաւ Յիսուս եւ ասաց։

«Մարդ բարի՝ ի բարի գանձուց սրտի իւրոյ, բղխէ զբարի, եւ մարդ չար, ի չարէն բղխէ զչար»։

ՍԻՐԵԼԻԴ իմ Սամուէլ, աշխարհիս երջանկութեան և ապերջանկութեան դասը պիտի խօսիմ քեզ, խելամտութեամբ ուշ դիր․ դու որ ծաղկատի հասակիդ մէջ մտադիր ես աշխարհիս երջանկութեան ծաղիկները միայն քաղել և ապերջանկութեան փուշերէն ի բաց հեռանալ։

Խօսինք. ի՞նչ են երջանկութեան ծաղիկներ և ի՞նչ են ապերջանկութեան փուշեր, որք խառնաբոյս կաճին մարդկութեան ագարակին մէջ, դոքա դաշտի խոտերու նման ինքնաբոյս են, թէ մարդոյն ձեռք չը մշակէ զանոնք։

Եթէ ողջամիտ տեսութեամբ դատենք, պիտի տեսնամք որ այդ ծաղիկներու և փուշերու մշակը՝ մարդն է, իւրաքանչիւր անձն է, ընտանիքն է, ժողովուրդն է, ազգն է, աշխարհն է, տէրութիւնն է. որք առ հասարակ կաշխատին աշխարհիս ագարակին մէջ. կամ ծաղիկներ կը մշակեն և կամ փուշեր. այդ երկու բոյսերուն սերմերն՝ իրենց ազատ կամքն ու սիրտն է։

Արդ եթէ մարդոյն ձեռքն է՝ երջանկութեան և ապերջանկութեան թէ ծաղիկներու և թէ փուշերու մշակն. ուրեմն քանի որ մարդիկ կան աշխարհիս վերայ, մարդկութեան դարաստանին մէջ երջանկութեան և թշուառութեան ծաղիկներ և փուշեր յաւիտենական անհրաժեշտ օրէնքով պիտի մշակուին։ Եթէ միայն խլել ուզենք փուշերը, ոչինչ օգուտ չունի. դարձեալ անդրէն կը բուսնին. վասն զի նոցա բուն արմատը մարդն է. հարկ է որ զմարդն խլենք աշխարհէս։ Թէպէտ կան մարդիկ, որ դժնիկն ու ծաղիկ ի միասին խլել կուզեն, առանց խնայելու կանաչին և չորին, վարդին և փուշին։

Եթէ կարենանք եւս միայն փուշեր խլել և ծաղիկներ թողուլ. այսինքն թշուառութիւն բառնալ և երջանկութիւն պահել. չը գիտեմք յայնժամ թէ երջանկութեան ծաղիկներն այլ եւս կը

մեա՞ն. կամ երջանիկ կարծուած մարդ իւր երջանկութիւն կզգա՞յ առանց թշուառին վիճակը տեսնալու ։ Վերցուր աղքատ Ղազարոս մեծատան դրան առջեւէն. և ահա այլ եւս նա իւր երջանկութիւն չզգար և առ ոչինչ կը համարի իւր այնչափ հաճոյք և փափկասուն կեանք ։ Վերցուր նաեւ մեծատունն և իւր շքեղ ապարանք Ղազարոսի աչքի դիմացէն, ծածկէ նորա բեհեզն ու ծիրանին, մեծահաց սեղան և ծառայները, և ահա նա չզգար այլ եւս իւր թշուառութիւն. նա ինքնին մեծատունէն կը լինի, ուրախ և գոհ կեանք կը վարէ բարեկամ շներու հետ ։

Այո՛ կը լսենք ու կը հաւատանք, թէ մարդասէր քաղաքակրթութիւն անտերունչ անկեալ Ղազարոսներ ժողվեց աշխարհիս հրապարակէն. հիւանդանոց, դարմանոց և պատսպարան պատրաստեց նոցա համար, կոյրեր, համրեր և խուլերն անդամ գործունէութեան մէջ դրաւ. մինչդեռ մեր աշխարհի խեղանդամ թշուառներ անդարման, անպատսպար թողուած են փողոցներու մէջ ։ Մարդկութեան այդ անարգուած պատկերներ գետնասող գետնաշարչար լինելով կողկողագին ձայնով կը պաղատին, անցաւորաց կարեկցութիւն կը հայցեն ։ Եւ դու երբ Վոսփորի ծովակամուրջէն անցուդարձ կանես, կը տեսնես այդ թշուառութեան ապաժոյժ օրինակները բուն մայրաքաղաքիս մէջ, որ Եւրոպիոյ քաղաքակիրթ աշխարհին խիստ մերձաւոր դրացին է ։

Բայց միթէ թշուառութեան երեւոյթ պատկերներ նոքա՞ են միայն, որ խեղանդամ են, կայ

ու համր են, մի լումայի և հացի կարօտ են, անտուն անյարկ են, մերկ ու մուրացիկ կը շրջին փողոցներու մէջ։ Ոչ, դուք թշուառութեան փոքրիկ երեւոյթներ են. զորս մարդոյն աչք սովորած է տեսնել և այնպէս կարծել թէ դոքա միայն թշուառ են։

Թշուառութիւն աշխարհիս վերայ համատարած է. և մեր ներքին ու արտաքին կեանքին մէջ ծաւալելով տիրեր է, տեղ մի առաւել և տեղ մի նուազ. նորա պատկերին երեւոյթներ շատ բազմադիմի են. տես, Որդեակ իմ, և ես նոցա պատկերներ հանեմ քո առաջ։

Թշուառ չե՞ն նոքա, որ աչք ունին, լոյս չեն տեսնար. կամաւոր կոյր են տգիտութեան մէջ։ Թշուառ չե՞ն նոքա, որ լեզու ունին, ականջ ունին. այլ ոչ խօսել կարող են և ոչ լսել կը կամին։ Թշուառ չե՞ն այն մարդիկ, որ ոտք ունին, քալելու ճանապարհ չունին. ձեռք ունին գործել չկարեն, սիրտ, հոգի ունին, թմրած ու լքած են։ Առաւել թշուառ չե՞ն այն ժողովուրդներ, որ ընտանիք ունին, պանդխտութեան մէջ չարաչար կը մաշին. որ վերջապէս կեանք ունին կը շրնչեն և կը շրջին երկրիս վերայ, այլ կիսակենդան են. բանաւոր կեանքի և ճշմարիտ կենդանութեան պատկեր չունին։

Կան տակաւին ընդհանուր թշուառութեան այլ եւս շատ մերկատեսիլ ողորմելի պատկերներ. զորս կը թողում. և քո աչքին առաջ չեմ հաներ. որպէս զի մատաղ ոգիդ այժմէն չը վշտակրի և դու յուսահատ լինիս, տեսնալով թէ մեր կեան-

քի թշուառութեան փուշեր որչա՜փ բազմապատիկ են . որոց մէջ շրջապատուած դժբաղդ մարդ միշտ խայթոցահար լինելով՝ ամենայն վշտաբերութեամբ կը վարէ իւր կանքը ։

Եւրոպիոյ քաղաքակրթութիւն գիտութեամբ, կրթութեամբ, հին աշխարհի բարբարոս կեանքը յեղաշրջեց, և կը ջանայ մարդկային թշուառութեան փուշերը բոլորովին քաղել, արմատախիլ ընել, և մարդկութեան կեանքն՝ երջանկութեան ծաղիկներով զարդարել ։

Այլ ի՞նչ օգուտ երբ կը տեսնայ, որ անդէն կեանքին մէջ թշուառութեան նոր երեւոյթներ այլ և այլ կերպարանքով երեւան կուգան . և այդ նոր աշխարհի մարդիկ ծաղիկներու հետ փուշերն եւս կը մշակեն ։ Զարծեցող քաղաքակրթութիւնն իսկ կը զարմանայ, թէ ուստի՞ արդեօք կը ծնանին թշուառութեան նորաբոյս փուշերը . կամ մեր ընկերական երջանկութեան արտին մէջ, բարի սերմերուն հետ ո՛վ կը խառնէ ու կը ցանէ դառնահամ ու հեղձուցիչ որոմները ։

Հրեշտակներ հարցուցին, Յիսուս պատասխան տուաւ . թէ թշնամի մարդ ցաներ է զայն ։ Այո՛, չարարուեստ մարդն է որոմնացան մշակ, որ ինքնաբոյս կարատաւրէ իւր սրտէն ու բնութենէն ։ Ուրեմն մա՞րթ է բառնալ այս աշխարհէն այն մարդիկը, որ թշնամի են ընկերական երջանկութեան և կապականնեն միշտ նորա բարի սերման ագարակը ։

Այդ ցանկութիւնը հրեշտակներն եւս ցանկացան . հրաման խնդրեցին, որ երթան որոմնաբոյսերն ի բաց քաղեն ։ Բայց Նախախնամող Հօր Որ-

դին ասաց. Թող տուէք, թող առժամանակեայ մի երկուքն ի միասին աճին մինչեւ հնձոց ժամանակը :

Թէպէտ Աւետարանին առակը տիրապէս հաւատացելոց և թերահաւատից համար ցոյց կուտայ. որ այդ երկու դասն անբաժան ի միասին աճին և ապրին, թէ եկեղեցւոյ անդաստանին մէջ և թէ աշխարհիս վերայ :

Սակայն շատ բնական է իմաստամիրել այս խորհրդաւոր առակէն, թէ երկնից նախախնամութեան մի թագուն անիմանալի խորհուրդն է այս, որ նա կը կամի զի այդ երկու հակառակ բոյսեր իրարու հետ աճին ու մնան : Մի՞թէ երկիրն եւս այդ օրէնքին տակ չէ՞, դու չես տեսնար որ տեղ մի ծաղիկներ և տեղ մի փուշեր բուսած են : Երկրի բնական փուշեր հնազանդ են մարդոյն. և մարդ կարող է զանոնք արմատով քանդել և տեղը ծաղիկներ տնկել : Բայց մեր ընկերական աշխարհի փուշեր, այնչափ հին ու խորարմատ են, այնչափ խիստ ու ստահակ են որ մարդոյն բանաւորութեան և ճարտարութեան առաջ չեն հնազանդիր. ուստի դժուարին, անհնարին է թէ հին և թէ նոր փուշեր մարդկութեան անդաստանէն ի բաց խլել :

Խոնարհելով վերնախնամ Տեսչութեան առաջ, պէտք է խոստովանիմք թէ մարդոց այս խառնաբոյս ընկերական կեանքը՝ յաւիտենական օրինաց մի փակուած կնիքն է. մարդոյն ձեռք անձեռնհաս է քակել կամ եղծել զայն. երջանկութիւն պահել, թշուառութիւն վարել աշխարհէն :

Կը խօսինք և կը գրենք, Որդեակ իմ, թէ մարդոյն երջանկութեան և թշուառութեան ճըշգրիտ նկարագիրն ի՞նչ են, կամ ո՞վ է երջանիկ և ո՞վ է թշուառ աշխարհիս վերայ։

Մարդիկ կեղակարծ դատաստանով այնպէս կը համարին. ով որ հաց և դանձ ունի, ով որ համբաւով, հարստութեամբ իբրև աստղ կը փայլի ընկերական հորիզոնին վրայ, ով որ իշխան է, կը տիրէ ժողովուրդին վերայ, ով որ գահ ունի և զօրութեամբ պերճացած հրաման կուտայ աշխարհին. ահաւասիկ սոքա երջանիկ կը համարուին մարդոց դատաստանին առաջ։ Իսկ ով որ հաց չունի, իւր աստղ աղօտ է, չի փայլիր. սորա համար ևս կասեն թէ թշուառ է,

Բայց թէ մտնենք մարդկային ընկերութեան իւրաքանչիւր կարգի մարդոց սիրտ և ոգին զըննենք. պիտի տեսնամք այն մարդիկ՝ զորս ժողովուրդ երջանիկ կը կարծէ. նոքա զիրենք այնպէս չեն կարծեր, և ես ցոյց տամ քեզ մի այլաբան օրինակով։

Մեր մաքով մի սանդուղ ստեղծենք. որոյ ծայր հասնի մինչև երկինք և իւր մէջն մի աստիճաններուն վերայ աշխարհիս բոլոր մարդիկ կարգ կարգ շարուած լինին. թագաւորներէն սկսեալ մինչև յետին ստրուկ ծառայներ։ Դու պահ մի կաց այդ սանդուղին հանդէպ, դիտէ ու տես, թէ ինչպէս աշխարհիս իւրաքանչիւր մարդիկ իրենց կեանքի վիճակէն անհոգ լինելով, սանդուղի ստորին աստիճաններէն սկսեալ մինչև ցվեր, ուր դրուած են թագաւորաց գահեր. բոլորն ևս ի միասին

երջանկութիւն երջանկութիւն կաղաղակեն, և դէպ ի յայն կը ձգտին.

Թագաւոր, զոր կը համարինք թէ երջանկութեան կատարն է հասած, կասէ թէ այլ ևս երջանիկ կը լինէի, եթէ գահս ուրիշ գահէ մի վեր դնէի, Կեսար լինէի, Նաբօլէոն լինէի, ևայլն։ Գահաժառանգ կասէ. այն օր է իմ երջանիկ օր, երբ գահակալ հայրս ի գերեզման կերթայ. իւր գահն ինձ կը թողու և ես թագ կը կապեմ ու կը թագաւորեմ աշխարհիս վերայ։ Մեծ Նախարար իշխան կասէ. երանի՜ թէ արքայազուն լինէի և իմ գլուխս թագով պսակուէր. յայնժամ ես տիրապէս երջանիկ կը լինէի։

Այսպէս սանդուղի գլխէն մինչև ցվայրատափճան մարդիկ ցանկութեամբ կը ձգտին դէպ ի վերագոյն կարծուած երջանկութիւն. և միշտ դժգոհ լինելով իրենց կեանքէն ու վիճակէն ցանկութեան մէջ մաշուելով կը վախճանին և միայն կը յագենան գերեզմանի հողով։

Ի՞նչ զարմանալի խաղեր կան ու կը լինին այս երջանկութեան, դու սաս, թշուառութեան սանդուղին վերայ, յորում մարդիկ ել և էջ անելով կը մրցին և ամէն ոք դէպ ի բարձրութիւն կը ձգտի. յուսալով թէ ստոյգ երջանկութեան կայանը՝ բարձրութեան աստիճանին վերայ է։

Բայց, աւա՜ղ, հէք մարդկային ընկերութեան այս դժուարին ելևէջներու մէջ մեծագոյն մասն սանդուխի աստիճաններէն վայրահոսելով, կը թօթափին ի գետին, ամէն մարդ իւր չափով ու թափով կը ջախջախուի. և մեր աչքին առաջ կը

բացուի յայնժամ մարդոց թշուառութեան տեսարան։

Թշուառին կեանքն արդէն ինքնին ջախջախուած է իւր կարօտութեան և զրկանաց մէջ, նորա վիճակ միշտ գետնահաւասար է. նա բարձրութիւն չունի որ երկնչի կործանումէն։ Իսկ երջանիկ կործուածն, որոյ բախտն ու վիճակ բարձրագոյն աստիճանին վերայ կայացած է. մինչդեռ ինքն անկասկած է, յանկարծ սահելով կը կործանի և մեծ շառաչմամբ կը տապալի ի գետին ինչպէս մի տապարահատ մայրի ծառ։ Յայնժամ միապէս կորզան անբախտ ու բարեբախտ. մին իւր մերկ ոտքէն և միւսն իւր փարթամ գլխէն չարապէս ջախջախուելով։

Եթէ այսպէս, ապա ուրեմն այս աշխարհիս վերայ երջանկութիւն և ապերջանկութիւն զուգածին եղբայր են. մեր կենաց ճանապարհին մէջ միշտ համընթաց են. անհնարին կը թուի մեզ իրարմէ բաժանել, և մարդկային կեանք իբրև մի դրախտ մշակել այնպէս, ուր բնաւ թշուառութեան փուշեր չը բուսնին։

Այլ որովհետև մարդոյն կեանք խառնարոյս է երկրիս վերայ, քանի որ ինքն կայ, փուշն ու ծաղիկ մի և նոյն ամառէն պիտի շառաւիղէ, այլ ևս ընդունայն է ջանալ մեր այս փշալից աշխարհ ծաղկէբուրաստան դարձնել։

Կը խռովիս ու կը վախնաս, Որդեակ իմ, երբ այսպէս յուսահատ կը խօսիմ. տեսնալով որ պարտիզպան մի իւր պարտէզը մշակելով դարմանելով փուշերէն կը մաքրէ. և անբեր երկիրը՝ բարի սեր-

մերով ու տուներով կարգիւնաւորէ, միթէ մարդըն կամ մարդկութեան երկիր քան զհողն անպիտա՞ն է։

Այո՛, մարդն՝ հողին տիրապետ իշխանն է և քան զհողն բիւր անգամ գերազանց, հոգեղէն ձիրքով ու բանաւորութեամբ ճոխացած։ Բայց գիտե՞ս, մարդն ի բնէ չարին հակամէտ է. կը ճանաչէ զբարին, բայց ինքն դէպ ի չարն կը հակամիտի. վասն այսորիկ կարդարանայ Աստուած. «Թէ Միտք մարդկան ի խնամս չարին են արձանացեալ ի մանկութենէ»։ Մարդն ոչ միայն չարին հակամէտ է. այլ և չարաստեղծ ու չարահնար է, մարդըն իբրև հեղինակ իւր սրտի գործարանին մէջ կստեղծէ զչարն և կը հանէ ի դուրս, և ահա այն է թշուառաբերութեան աղբիւր որ կը վազէ մեր ընկերական դարաստանին մէջ, կը ոռուցանէ մեր ապերջանիկ կեանքի թշուառութեան փուշերը։

Քրիստոս աշխարհիս փիլիսոփայից պէս զմարդըն իւր երեսով և երեւոյթով չքննեց. նա թափանցիկ հոգի էր, մտաւ մարդոյն սիրտը, կըրկըտեց և վկայեց, որ չարութեան ու բարութեան աղբիւրը՝ մարդոյն սիրտն է, բարի սիրտն՝ զբարին կը բղխէ. և չարն՝ զչար։ Այս երկվտակ հոսանքներ կը ծաւալին մեր ընկերական երկրին վերայ. որոցմով թէ երջանկութեան ծաղիկներ և թէ թշուառութեան փուշեր ի միասին կաճին ու կը զօրանան։

Քաջ խելամտեցա՞ր, բարեկէր Որդեակ իմ. որ չըրջելով դառնալով գտանք մարդկային ընկերութեան բուն աղբերակին ակն, որ է մարդոյն սիրտ ու միտք։

Պէտք է խցել չարին ակն, որ չարութիւն չը բղխէ, պէտք է բանալ բարւոյն ակն, որ բարութիւն բղխէ։ Փոքրիկ չարեր, փոքրիկ չարութեան վտակներ կը բղխեն. եթէ առանձին միայն այնչափ կարող չեն ողողել մարդկային ընկերական աշխարհը։

Իսկ մեծագոյն չարեր՝ եւս ամենամեծ չարութեան գետեր կը յորդեն իրենց խորագոյն սրտէն. և առ հասարակ հեղեղելով կապականեն ժողովուրդին դաշտն ու դաստաստանը։ Եւ զարմանալին այս է. զի չարերը՝ չարերուն եւս չեն խնայեր, որք նոցա գործակից ու բաժանակից են. այլ զչարն ու բարին միահամուռ ջրասոյզ առնելով կը հեղձուցանեն, և մի կրակով կը վառեն երջանկութեան ծաղիկներ ու թշուառութեան փուշերը։

Մեծն Աղեքսանդր և Քսերքսէս մի մի մարդ էին, և մի մի սիրտ կը կրէին. դոցա լայնաբաց սրտէն բղխեց այն աշխարհակալութեան ջրհեղեղն. մինն Պարսկաստանէն սկսեց հասաւ մինչեւ Յունաստան և Յոնիական ծովը թափեցաւ։ Իսկ միւսըն Մակեդոնիոյ աշխարհէն սկսեց, իւր հզօր արշաւանաց հեղեղովը խեղդեց Պարսիկն ու Հնդիկըն, դարձաւ ի Բաբելոն և Պարսից ծոց թափեցաւ։

Այսպէս նաեւ ուրիշ աշխարհակալաց հպարտացող սրտերէն բղխեցին չարութեան հեղեղներ, ապականեցին մարդկութեան դրախտը։ Ոմանք այդպիսի արիւնկզակ սրտերէն կուզէին ձեռք լուանալով չքմեղս լինել աշխարհին առաջ. ուստի պարծելով կասէին. թէ մեք Աստուծոյ ձեռաց վրէժխնդիր պատուհասն եմք։

Գիտենք այդ, թէ երկնից արդարութեան մի դատաստանն է. որ մեղապարտ ժողովրդոց հատուցումն այդպէս կը տնօրինէ. զոքա անպա՞րտ կը համարին զիրենք։ Այլ գիտենք թէ աշխարհիս վերայ շատ անգամ չարերով չարեր կը պատուհասին, առ որ կը վարանի մարդոյն միտք և կարող չէ ըմբռնել Աստուծոյ արդարութեան ու դատաստանին անքննելի խորհուրդ։

Տեսա՞ր, սիրելի Որդեակ իմ, մեծասիրտ չարեր՝ մեծագոյն չարեաց աղէտներ կը բերեն աշխարհի վերայ, որոց մահաբեր շունչին առաջ կը խամրին բոլոր երջանկութեան ծաղիկներ և կը թօթափին ի վայր. և այն որ այսօր երջանիկ է, վաղը կը նստի թշուառութեան հողի վերայ։

Բայց փոքրասիրտ չարերէն եւս վախնանք ու կասկածինք, թէպէտ առանձին առանձին մտածելով զոքա մի մի փոքրիկ սիրտ և փոքրիկ ազդեւրներ կը համարուին. իսկ երբ վտակ առ վտակ գալով միանան՝ յանկարծ անհագին գետ կը կազմեն կը յորդեն երկիրը, ազգ և ժողովուրդ միանգամայն գետատար ջրահեղձ կը լինին։

Ես չեմ ասեր չարութեան բնածին սերմեր ու կաթիլներն իսպառ չքացնել մարդոյն սրտէն. յարում ելեւէջ կառնուն ինչպէս հիւլէն արեւաշողին մէջ. և մարդոյն չարամէտ սիրտը բոլորովին բարութեան աղբիւր մի դարձնել, անխառն և անմասն չարութեան շահախնդրանքներէն։

Որչա՞փ դժուարին և անհնարին է կապարի նըման երկրի վերայ ծանրացած երկրաքարշ մարդ այդչափ գերագոյն բարութեան վերանալ, և կար-

ծել թէ նա կարող է բարի լինել ինչպէս է Աստուած և Հրեշտակ։ Ցիսուս տեսաւ թէ ի՞նչ կը կրէ ներքուստ մարդոյն կեղծող ոգին, ասաց. «Չիք ոք բարի բայց միայն Աստուած»։

Մարդոյն սիրտ իբրև երկծորակ մի աղբիւր է մերթ չարութիւն կը բղխէ և մերթ բարութիւն, մերթ դառն և մերթ քաղցր։ Սորա համար մեր հոգեկիր Նարեկացին մարդոյն յարափոխ վիճակն ողբալով կասէ. «Այսօր մաքուր հոգեկիր. վաղիւն մեղի խեղազգար»։ Շատ և բաւական է, եթէ կարենայ ապիկար մարդ չարութեան ակն որչափ հնար է խցելով նուազցնել, բարութիւն բղխել և սրբել իւր սրտոն աղտաղտին կաթիլներէն։

Սոկրատի նման բարոյական իմաստասէրներ կը ջանին զօրհանապազ և թերևս կը հաստատն ու կը խօսին թէ՝ լոյս, գիտութիւն. դաստիարակութիւն, քաղաքակրթութիւն, կարող են մարդոյն սիրտը կրթելով, մշակելով, ուղղելով սրբել չարութեան ախտերէն և թշուառութիւն աշխարհէն բառնալ։

Այդ հրաշք եթէ միայն մարդոյն ձեռք արուեստաւորէ, ես չ'եմ հաւատար, Որդեակ իմ, իսկ եթէ մարդոյն դաստիարակող ձեռքին հետ Աւետարանի հոգին և ընկերսիրութեան ձեռքն ես հրաշագործէ. այո՛, կը հաւատամ յայնժամ թէ մեր ընկերական կեանք կը ծաղկազարդի; և կաղատի չարութեան և թշուառութեան փուշերէն։

Երկիւղած Որդեակ իմ, ես չ'եմ խրատեր քեզ. որ աշխարհէ կրթութեան և գիտութեան իմա-

ցական լոյս չընդունիս, այլ կը յորդորեմ զքեզ. զի քո ստացած բնական լոյսը՝ Աւետարանի լուսոյն և սիրոյն հետ խառնես, երկու լուսով շրջիս աշխարհիս վերայ. մի լուսովն՝ քո առօրեայ հացը գտնես և միւսովն՝ յաւիտենական կեանք։ Այսու դու միանգամայն ազատ կը մնաս մարմնոյդ և հոգւոյդ կորստական թշուառութենէն։

Աշխատիր, որ սրտիդ բուրաստան բարեբոյս ծաղիկներով մշակես. աշխատիր, որ փշաբոյս չը լինի սիրտդ և փշերով չը վարակի ոգիդ. գիտցիր, թէ չարարուեստ լինելով՝ փուշ մշակես, փուշն զքեզ կը վառէ. կեանքդ մոխիր կը դառնայ։ Մարդ ես դու, անշուշտ բնածին փուշեր կը բուսնին ի քեզ. միշտ ջանայ խնամով սրբել զանոնք, եթէ միանգամ խորարմատ ձգեն, գիտե՞ս. որչա՜փ դժուարին է, յետոյ արմատահան առնել։ Զգուշացիր նաեւ եկամուտ չարութեան սերմերէն, երբ չար մշակ ընկերներ զայն սերմանել ուզեն մատաղ սրտիդ մէջ։ Ընկերական կեանքիդ մէջ ոչ չարութիւն փոխ տուր և ոչ չարութիւն փոխ առ. այլ միշտ բարութիւն փոխ տուր և բարութիւն ստացիր։

Ի վերջոյ, մեծ երկիւղածութեամբ կարդա Դաւիթին սրտահան աղերս. «Սիրտ սուրբ հաստատեա յիս, Աստուած, և հոգի ուղիղ նորոգեա ի փորի իմում»։

ԴԱՍ ԺԱ·

ԲԱՐԳԱՒԱՃԱՆՔ ԵՒ ՆՈՒԱՂՈՒՄՆ ԱՇԽԱՐՀԻՍ ԱԶԳԱՑ

Ի՞նչ է նորա անունն. որոյ ամենակալ ձեռքէն աներեւոյթ կշիռ մը կայ երկընքէն երկրիս վերայ կախուած։

Նորա սուրբ անունն՝ Արդարութիւն է. որ այս աշխարհիս ազգերուն մեղք եւ արդարութիւն կը կշռէ եւ կը չափէ զհատուցումն։ Մարդիկ զայն չեն տեսնար եւ կը վարանին թէ ինչո՞ւ համար ազգեր մերթ կը բարձրանան եւ մերթ կը խոնարհին, մերթ կը բարգաւաճին եւ մերթ կը նուազին։

Դորա պատճառներ զէնք եւ զօրութիւն չեն. այլ մեղք եւ արդարութիւն։ Ուստի կասէ Սողոմոն. « Արդարութիւն զազգ բարձրացուցանէ. մեղք նուազեցուցանեն զազգս »։ Առակ ԺԴ. 11։

ՆԱԽՈՐԴ դասին մէջ քաջ խելամուեցար, Որդեակ իմ, թէ ինչ էին մարդոյն ընկերական կենաց երջանկութեան սկզբնաբուղխ աղբիւրներ։ Սորվեցար թէ բարութիւն և չարութիւն էր այն. որ

յառաջ կուգայ մարդոյն սրտէն ինչպէս ջուրի վըտակին աղբիւրի ակնէն։

Այս դասիդ մէջ պիտի սորվիս. թէ ի՞նչ են ապա այն սկզբնապատճառ աղբիւրներ. որով աշխարհիս բովանդակ ազգեր և ժողովուրդներ մերթ կը բարդաւաճին և մերթ կը նուազին, մերթ կը բարձրանան և մերթ կը խոնարհին. մերթ ազատ քաղաքացի կը լինին. և մերթ ստրկական ծառայ. մտադիւր հոգւով ուշ դիր և ես խօսիմ քեզ այդ յեղյեղուկ բախտին պատճառներ։

Երկրիս համայն ազգեր, ժողովուրդներ, իշխանութիւններ և գահեր յեղաշրջող ու փոփոխող երկու հակառակ վարիչ տարերք կան. միոյն անունն՝ արդարութիւն է. և միւսին՝ մեղք. այս երկաքանչիւրին հեղինակ և ծնող դարձեալ մարդըն է, մարդոյն սիրտն է և մարդոյն աշխարհիս վերայ վարած կեանքին արդասիքն է։

Սուրբ գիրք այդ երկու որոշակի բառերով կը հասկցնէ Իսրայէլի ժողովուրդին կեանքը, զի այդ երկու բառերուն ընդարձակ նշանակութեան տակ կը փակէ մարդոյն կենաց բովանդակ գործքեր, մեղք և արդարութիւն։

Մարդն այս աշխարհիս վերայ այդ երկու ճանապարհին վերայ կը քալէ. կամ արդարութեան և կամ մեղաց։ Ուղիղ ճանապարհ արդարութեան ճանապարհն է. մոլար ճանապարհ՝ մեղքի ճանապարհն է։ Մարդն ազատ անբռնադատ է. ինքն ազատաբար կընտրէ իւր ճանապարհ, կամ արդարութիւն գործելով՝ արդար կը լինի. կամ մեղք գործելով՝ մեղապարտ կը լինի։

Եւ ինչպէս մի մարդ, այնպէս մի ազգ, մի ժողովուրդ, մի երկիր և թագաւորութիւն, դարձեալ այդ երկու ճանապարհով կընթանան։ Եթէ արդարութիւն գործեն, դորա պտուղն է փառք, ազատութիւն, խաղաղութիւն, երջանկութիւն և բարեկեցիկ կեանք։ Իսկ եթէ մեղք և անօրէնութիւն գործեն, այդ եւս իւր մօտալուտ վախճանըն ունի. որ է, անարգանք, ստրկութիւն, սուր և պատերազմ. տառապանք աղքատութեան և չարաչար կեանք։

Ո՛վ է, որ այս հատուցումներ կուտայ ազգերուն, ո՛վ է որ կը կշռէ ու կը չափէ ազգերու մեղք և արդարութիւն և կը վճարէ փոխարէնն, ո՛վ է որ արդարագործ ազգերն օրհնելով նոցա կեանք և սերունդ բազմապատկելով բարգաւաճ կանէ երկրիս վերայ. ինչպէս կը խոստանար արդար Նահապետին. «Օրհնելով օրհնեցից զքեզ և բազմացուցանելով բազմացուցից զզաւակ քո ի վերայ երկրի»։

Իսկ ո՛վ է, որ անիրաւ, մեղաւոր ազգեր իւր օրհնութենէն կը զրկէ. նոցա կեանքն անճեռ անսերունդ կը թողու առանց բարգաւաճելու, որով կամ իսպառ կը ջնջուին և կամ կը նուազին։

Ահաւասիկ այդ ամէն չափող և տնօրինող՝ Արդարութիւնն է, նոյն ինքն Աստուած՝ որ արդարութիւն և ուղղութիւն կը սիրէ, ինչպէս կը խօսի Դաւիթ։ Նոյն արդարութիւն է, որ իւրաքանչիւր ազգերու գործոց չափով կը չափէ զիրենք։ Քրիստոս եկաւ աշխարհ այդ արդարութեան համար վկայեց և ասաց. «Որով չափով չափէք. չափեսցի ձեզ»։

Բայց արդ սկսիմ ճառել քեզ, Որդեակ իմ, թէ ի՞նչպէս կը տարածի թէ մեղք և թէ արդարութիւն մի ազգի և ժողովուրդի մէջ։ Շատ բընական է որ մեղք նախ անհատ անձիքներէն կըսկըսի և երթալով կը բազմանայ, կանցնի բոլոր ժողովուրդի դասակարգութեան մէջ․ այսինքն գլխէն մինչեւ ոտքը միահամուռ կախտանայ ժողովուրդի մարմինն․ ահաւասիկ այդ է ամբողջ ազգին և ժողովուրդին մեղք։

Իսկ երբ ընդհականակն ժողովուրդի բարոյական մարմինը գլխէն սկսեալ մինչեւ ոտք արդարութիւն կը գործեն, մեծ և փոքր առ հասարակ իւրաքանչիւր կարգի մարդ կը ճանչնայ իւր պարտիք և իրաւունք․ այդ ես ժողովուրդին և ազգին արդարութիւնն է։

Թէ մեղք և թէ արդարութիւն իրենց նկարագիրն ունին. ես նախ մեղքին տգեղ ստուերագիր հանեմ քեզ, թէ զի՞րդ մեղք իւր ամէն հանգամանօք իբրեւ համատարած ախտ երբ կը ճարակի ժողովրդոց բոլոր մարմնոյն մէջ, մահառիթ կը լինի նմա, որով կսկսի յայնժամ տակաւ տակաւ հիւծելով մեռնիլ։

Եւ ի՞նչ է այդ մահացուցիչ մեղք։ Ինչ որ ինձ յուշ կուգան, զայն թուեմ քեզ։

Երբ մի ազգի և ժողովուրդի խղճի գիտակցութեան խայթ իսպառ կը բթանայ, երբ պարտուց և իրաւանց արդարաչափ կշիռը՝ ժողովուրդի ընկերական կեանքէն կը բարձուի, երբ ազգի և աշխարհի վարիչ իշխաններ՝ արդարութեան պարտիքներ կը մոռնան, երբ դատաւորներ կանիրա-

ւեն, և օրինաց տեղ կամք և բռնութիւն կը տիրէ, երբ ժողովուրդ կը մոռնայ այն պատուէրներ և պարտիքներ զորս Քրիստոս և Պօղոս պատուիրեցին, Կայսերինը կայսեր տալ և հաստուցանել ում պարտական է ժողովուրդ և ումեք պարտական չմնալ. Երբ կ'ստահակի ժողովուրդ, երկրին և ազգին օրէնքները հնազանդութեամբ չի յարգեր, կը հեստէ և անիշխան վարիլ կուզէ, երբ ժողովուրդ իւր ընկերական շահավաճառութեան մէջ առանց արդար կշռի կը գործէ, այլ եւս իւր խիղճըն ի բաց կը թողու, և որչափ կարող է կանիրաւէ և կը նենգէ, երբ նիւթապաշտութիւն կը տիրէ ժողովուրդին մէջ, հոգին կը նուաստանայ ու կը մեղկանայ, հովիւն իւր հօտով, պաշտօնեայն իւր ժողովրդով և իշխան իւր երկրով առ հասարակ Աստուծոյ ճանապարհէն կը խոտորին, երբ ժողովուրդ ճշմարտութիւն կ'ատէ, դէպ ի լոյս երթալ չուզեր, երբ խաւարասէր լինելով խաւարագործութեան մէջ կը թափառի, երբ ազգի և երկրի կառավարութեան անձնիւր կարգեր վերիվայր լինելով կը շփոթին, ժողովուրդն իբրեւ իշխան կը լինի, մանուկ՝ ծերոյն աթոռը կը բազմի, քահանայն իբրեւ ժողովուրդ կը լինի և ժողովուրդըն իբրեւ քահանայ. տէրն իբրեւ ծառայ և ծառայն իբրեւ տէր. տիկին իբրեւ աղախին և աղախին իբրեւ տիկին, երբ անարգն իբրեւ պատուական կը յարգուի և պատուականն կանարգուի, երբ ոգէտք ու խաբեբայք կը տիրեն. ժողովուրդի հաւատարիմներ կը մերժուին։

Մի խօսքով համառօտեմ քեզ, երբ երկրի ժո-

ժողովուրդ բանաւորութեան լոյս, մարդկութեան պատիւ խպառ կը մոռնայ. թէ բնական խղճի օրէնքներ, թէ Աստուծոյ յայտնեալ օրէնքներ, թէ քաղաքային և ընկերական օրէնքներ, գլխովին կեղծանէ և կապրի նա այնպէս ինչպէս Նոյեան դարու ապիրատ ժողովուրդ, որոց համար կը վկայէ Սուրբ գիրք. «Ապականեցաւ ամենայն մարմին առաջի Տեառն»։

Իսրայէլի ժողովուրդի մարմին երբ ոտքէն մինչեւ ցգլուխ կը զեղծանէր ու կախտանայր, Եսային իբրեւ բժիշկ նորա ցաւերը շօշափելով կասէր. «Ամենայն գլուխ ի ցաւս և ամենայն սիրտ ի տրտմութիւն, յոտից մինչեւ ցգլուխ չիք ի նմա առողջութիւն, և այլն»։

Եթէ կուզես թէ երբրայական ժողովուրդին և թէ աշխարհիս այլ և այլ հին ժողովրդոց բարուց ապականութեան բոլոր նկարագիրը տեսնալ, մեծ մտադրութեամբ կարդա Սուրբ Գրոց մէջ Դատաւորաց և Թագաւորաց պատմութիւն. կարդա բոլոր մարգարէութեանց գրքեր ու բողոքները. տես ո՜րչափ կենդանի նկարագիր կը հանեն Աստուծոյ ընտրեալ Մարգարէք և կը դնեն զայն ժողովուրդի աչքին հանդէպ։

Թո՛ղ Սուրբ Գիրքը, կարդա ընդհանուր ազգաց պատմութիւնները, յորս յայտնի կերեւի նոյն ժամանակի մարդոց կեանքի հանգամանքները. և կը տեսնաս դու թէ ժողովրդոց համատարած մեղք կործաներ է աշխարհիս հին ազգեր և գահերը. ինչպէս Եգիպտոսի, Յունաստանի, հին Հռովմայ վերջին հարստութիւն, Կարքեդոնի,

Բաբիլօնի , Ասորեստանի , և այլն ։ Չմոռնանք նա և Նոր Հռովմայ Կոստանդիանոսի գահը , որ Բիւզանդիոնի գագաթան վերայ բարձրացած էր ։

Այլ եւս տակաւին աշխարհիս նոր ազգերու մեղք պիտի կործանէ այն ամէն ազգեր , որ ճըշմարիտ քաղաքակրթութեան լոյսէն խոյս կուտան · և դեռ ապրիլ կուզեն հնութեան և հին մեղքերու մէջ ։

Ճշմարիտ քաղաքակրթութիւն ասացի , որպէս զի դու կարենաս որոշել թէ աշխարհիս վերայ սուտ քաղաքակրթութեան երեւոյթներ եւս կան · որք թէպէտ ի հեռուստ այլ և այլ գոյներով շպարեալ կը տեսնուին , այլ ի ներքուստ ժողովուրդին կեանք երթալով կը վատթարեն կը զեղծանեն զեխութեան ու ծայրայեղ ազատութեան մէջ ։ Նոքա եւս թէ վաղ թէ անագան այժմեան բարգաւաճութենէն կը նուազին և կը կործանին ։ Վասն զի ցոյց կուտայ աշխարհիս փորձը թէ ամէն ծայրայեղութեանց վախճանը կործանումն և կորուստ է ։

Բայց դու , ողջամիտ Որդեակ իմ , մի գուցէ այնպէս ըմբռնես ու դատես թէ ազգ և ժողովուրդ երբ իւր վարիչներով հանդերձ միահամուռ կը մեղանչեն , զոր ի վեր անդր նկարագրեցի քեզ , յայնժամ համայն ազգ , հայրենիք , և պետութիւն կը կործանին · իբրեւ արդար և անաչառ հատուցումն բոլորն ի միասին կրելով կորստեան աղէտը , որոյ ճիշդ օրինակ կը տեսնամք Սոդոմայ և Գոմորայ ամբարիշտ ժողովրդոց վերայ ։ Արդար նախապես Աբրահամ խոնարհելով իբրեւ հող և մո-

խիր երկնից Արդարութեան առաջ կամեցաւ նորա ցասումն իջուցանել, ուստի մտերմօրէն հարցանելով կասէր. Տէր, եթէ այն քաղաքներուն մէջ քառասուն արդար գտնուի, դարձեալ պիտի կործանե՞ս. նոցա համար չը պիտի՞ խնայես մնացեալ ժողովրդոց։ Եւ այսպէս հարցանելով հարցանելով իջաւ մինչեւ հինգ արդարոց թիւ, այն եւս չը գտնուեցաւ. միայն արդար Ղովտ մի կար՝ զայն ի դուրս հանեց. և անդէն կործանեց, մոխիր դարձուց ամբարշտաց քաղաքները։

Սակայն շատ անգամ արդարութեան հատուցումն ուրիշ եղանակաւ կը տեսնամք. այսինքն ժողովուրդի կամ երկրի մի մասն կը մեղանչէ, օրինազանց կը լինի. հատուցումն ամբողջ ազգ հաւասարապէս կընդունի։ Վասն զի անցելոյն մէջ պատմութենէն դիտենք, և ներկային մէջ մեր աչքով կը տեսնամք. և ի՞նչ է այս, շատ յայտնի է աշխարհին առաջ։ Զի երկրի վարիչներ կը գործեն մեղք. երկիր և ժողովուրդ կը տուժէ և կը կործանի։ Հայրեր կուտեն ագոխ, և որդւոց ատամունքներ կառնուն. առաջնորդներ կը խոտորին և ժողովուրդ մոլորելով կը հետեւի։ Եւ այսպէս աշխարհիս մեծամեծ լեռներուն մեծակոյտ մեղքեր՝ զայրացած հեղեղներու և գետերու նման բարձրադիր լեռներէն կը թափին ժողովուրդի դաշտին վերայ, և զայն հեղեղատար առնելով՝ ամէն բարեշինութիւն կը քանդեն ու կաւերեն։ Եւ ի՞նչ կը լինի սորա վախճանը, ոչինչ, իրենք եւս կը նստին յնուհետեւ աւերակ հողաբլուրին վերայ։

Համառօտ անցայ այս կէտին վերայ, Որդեակ

իմ ; ուշիմ ես դու , կը հասկնաս թէ ինչ կը խօսիմ ։ Թողլով արդ ժողովուրդին մեղք , բաւ է որչափ ինչ խօսեցայ , սկսիմ այժմ նորա արդարութեան վերայ խօսիլ ։

Ինչպէս տեսար ի վեր թէ՝ մեղք մեծնալով տարածելով կը քանդէ աշխարհ և ժողովուրդ , և նորա վախճանը դէպ ի կորուստ կը տանի , այսպէս նա և արդարութիւն կը շինէ և կը կանգնէ ժողովուրդին տուն , քաղաք և երկիր . և ինքն հոն կը հանգչի ։ Արդարութիւն ժողովուրդը դէպ ի կորուստ չի տանիր , այլ դէպ ի գիւտ , դէպ ի փառաւորութիւն, բարձրութիւն և անմահութիւն. «Զի արդարութիւն մշտնջենաւոր և անմահ է» ։

Ու թէ ի՞նչպէս կը լինի որ երկիր մի իւր ժողովրդով , վարիչներով , իւրաքանչիւր կարգի և վիճակի մարդիկ մէն մի իւր պարտուց բաժին արդարութեամբ կը փորձէ , դու միտ դիր և ես կարճաբանեմ քեզ ։

Երբ պետական աթոռի վերայ նստող թագաւոր արդարութեամբ կը գործէ , իշխանն՝ իրաւունքով կիշխէ , դատաւորն օրէնքով կը դատի , ժողովուրդն՝ օրինաց կը հնազանդի ։ Երբ ընկերական շահավաճառութեան մէջ՝ գինւոյն հետ ջուր չի խառնէր , կամ անփորձ արծաթը փորձեալին տեղը չի ծախէր , զոր վերէն կը տեսնար Աստուած ու կը յանդիմանէր Իսրայէլի ժողովուրդը ։

Այո՛ , Արդարութիւն զազգ և ժողովուրդ կը բարձրացնէ . երբ նա ճշմարտութեամբ պաշտէ իւր տէր Աստուածը , չկեղծաւորի միայն շրթամբ պատուել զայն . և երբ նա երախտագէտ կը լինի

իւր պարգեւատու Արարչէն, և չապերախտեր ինչպէս Իսրայէլի ապաշնորհ ժողովուրդ. որոց ապերախտութիւն դատելով Աստուած՝ վկայ կը գոչէր երկինք և երկիր. ու սրտառուչ կերպով կը դանգատէր. «Ծանեաւ եզն զստացիչ իւր և էշ զմսուր Տեառն իւրոյ, և Իսրայէլ զիս ոչ ծանեաւ և ժողովուրդ իմ զիս ի միտ ոչ էառ»։

Արդարութիւն կը գործեն ու կը բարձրանան երբ քահանայն և ժողովուրդ կը կատարեն եկեղեցւոյ օրինաց պարտքերը։ Քահանայն պաշտօնանասէր կը լինի, ժողովրդասէր կը լինի. և գիտութիւն չի մերժեր. սերտուչ հովիւն ու հօտ կը ճանչնան զիրեար. միոյն անձնագիր լինի, արթնութեամբ հսկէ ու հովուէ.. և միւսն կամակար լսէ նորա ձայնին։

Այսպէս երբ ժողովուրդի բոլոր դասակարգութիւն և իւրաքանչիւր անհատ անձն թէ առ Աստուած և թէ առ մարդիկ իրենց պարտքեր կը ճանչնան, և Աւետարանին քարոզած ընկերական օրէնք լիովին կը կատարեն։

Ժողովուրդ եւս կը բարձրանայ, եթէ Աւետարանին և եկեղեցւոյ աւանդած այդ արդարութիւններ գործելէն յետոյ՝ սիրէ նաեւ ճշմարիտ քաղաքակրթութեան յառաջդիմութիւնը. որ Աւետարանի քարոզած ազատութեան լոյսէն լոյս առնելով, մարդկային ընկերավարական աշխարհ կը լուսաւորէ, մարդ իւր հին բարուց բրտութենէն կազնուացնէ և դէպ ի կատարելութիւն կը վարէ։

Ես գիտեմ, դու այս մեր ժամանակը տեսնալով, քաղաքակիրթ աշխարհին վերայ կը գայթակ-

ղիս, երբ կը թողու Աւետարանի խաղաղութեան դարը․ կը թողու արդարութեան իրաւախոհութիւնը, կռիւ, սուր ու թնդանօթ ի գործ կը դնէ, արիւնով կը լուանայ կեանքը, մահով կը զբրաւէ ժողովուրդին որդիքները։

Այդ մի հարցներ այժմ, դորա պատասխանը շատ դժուարին ու ընդարձակ է․ դու չգիտե՞ս որ նոյն իսկ քաղաքակիրթ աշխարհ իւր հին ոգիէն փոխուելով դեռ զգօնացած չէ, և այդ հրապէն սպանիչ գործիքներն իբրև արդարութիւն ի գործ կը դնէ։ Ո՛վ կը լսէ Քրիստոսի խօսքին, որ կը սաստէ․ «Սուրդ ի պատեան դիր, և այլն։»

Թող գահեր, թող պետական մարդիկներ, նոյն իսկ ժողովուրդն ևս գահ կը սիրէ, փառք կը սիրէ, սուր կը սիրէ․ իւր ընկեր ժողովուրդին վերայ յաղթութիւն կը սիրէ։ Նւ ես չասացի քեզ, թէ արեւմտեան քաղաքակիրթ աշխարհին մէջ արդարութիւն հանգուցեալ է տիրապէս։

Ո՛չ, դեռ նորա մեղքեր շատ են, դեռ նա կը պահէ հին վայրենութեան այն մեծ ահռելի մեղքն․ և ի՞նչ է այդ, փոխանակ խաղաղարար արդարութեան՝ խռովութիւն և արիւնագործութեան արհեստ․ զի երբ զայրանայ՝ իւր հնարած գերանդիներով մարդոց կեանքը կը հնձէ ու կը բառնայ աշխարհէն․ մարդոց հոգիներն ինքն չէ տուեր․ չգիտենք թէ ի՞նչ իրաւունքով կառնէ։

Տեսա՞ր, արդարասէր Որդեակ իմ, թէ քանի՜ զօրաւոր է արդարութիւն, և քանի՜ հզօր ձեռընկալու է աշխարհիս վերայ այն ազգերուն, որ զայն կը սիրեն ու կը պահեն․ նոքա միայն որ

ըստ օրէ կը բարգաւաճին ու կը բարձրանան ։ Իսկ այն ազգեր․ որ արդարութիւն կարհամարհեն, արդարութեան ուղիղ ճանապարհէն կը խոտորին, պարտուց և իրաւանց իչխը ոտնհարելով կը խորտակեն, մարդկութեան չնորհ ու խղճի գիտակցութիւն կը կուրացունեն․ աստուածապաչտութեան կրօնն և հաւատ առ ոչինչ կը համարին․ ահաւասիկ այդ ազգերու սերունդ՝ Աստուծոյ արդարութեան օրհնութիւն կարող չեն ժառանգել։

Եւ ի՞նչ կը լինին․ այդ յայտնի է, թէ հազար տարի եւս ապրին, թէ աչխարհակալ լինին, թէ դահերն ամպերու վերայ դնեն, ի վերջոյ արդարութեան կայծակէն զարնուելով կը տապալին ի գետին, կը խոնարհին մինչեւ գերեզմանին խոր։ Ինչպէս մի մարդու համար ծնունդ, աճումն, մահ և գերեզման կայ, այսպէս ազգերն եւս իրենց գերեզմանն ունին․ և ահագին վիհ մի է, որոյ մէջ կը ծածկուի նոցա յիչատակ։ Եւ ի՞նչ կը թողուն նոքա․ Եգիպտոսի բուրգեր․ Բաբելոնի աչտարակներ և Հռովմայ կրկէսներ․ դոքա պահ մի աչխարհիս վերայ կը վերանան կը բարձրանան որպէս Լիբանանու մայրիներ․ զոր անցաւ տեսաւ Դաւիթ, և ամբարչտին կեանք նմանցուց նոցա․ «Տեսի զամբարիշտն վերացեալ և բարձրացեալ որպէս զմայրս Լիբանանու ։ Անցի և ահա ոչ էր․ խնդրեցի, և ոչ գտաւ տեղի նորա»։

Այլ եւս հերիք է, Որդեակ իմ, թողունք ազգերու մեղք և արդարութիւն, չատ յարմարագոյն է թէ անեմ, մահ և կեանք։ Դու ինքնին անչուչտ խելամտեցար․ թէ այդ երկուքին սկզբ-

Նական սերմեր ժողովուրդի անհատներէն կսկսին և ցանուելով ցանուելով կը տարածին ազգութեան երկրին բոլոր երեսը։ Եւ դու, որ մի ազգի և ժողովուրդի անհատ սերմիկ և զաւակն ես, մանկութեանդ հասակէն սկսելով ուղղութիւն և արդարութիւն սիրէ։ Ոչ մտքէդ և ոչ ձեռքէդ երբէք մի թողուր այդ ուղղութեան սուրբ կչիռը, որ ընկերական կեանքիդ մէջ կուսուցանէ քեզ պարտուց և իրաւանց կատարեալ ճանաչումն։ Այդ կչիռը թէ անարատ պահես, դու աշխարհիս վերայ մուրացիկ չես լինիր. Դաւիթ կերաշխաւորէ. «Մանուկ էի ես և ծերացայ, և ոչ տեսի զարդարն արհամարհեալ և ոչ զաւակ նորա թէ մուրանայ հաց»։ Քեզ լաւ իսկ է թէ աղքատ լինիս, արդար լինիս. քան մեծատուն սուտ և անիրաւ, ըստ Սողոմոնի առակին։ Նոյն կը խօսի դարձեալ. «Մեծութիւն խռկեալ անիրաւութեամբ, պակասեսցի. իսկ որ Աստուածպաշտութեամբ ժողովէ, բազմասցի»։

Կը փառաւորիս, Որդեակ իմ, թէ նախանձաւոր ու հետեւող լինիս նախնի արդարոց շաւղին։ Թէ Արիստիդէսին պէս արդարութեամբ վարուիս կեանքիդ մէջ, անիրաւութենէն խորշիս և արդար անունը թողուս աշխարհիս վերայ, յայնժամ քո արդար գործքեր, քո յիշատակ կը յաւերժացնեն քո հայրենի ժողովուրդին մէջ։ Եւ քեզ ի՞նչ մեծ փառք, գիտե՞ս, թէ անունդ կենդանի մնայ, կարդացուի միշտ ժողովուրդի կենդանի սրտին մէջ. և չը լինիս դու այնպէս՝ ինչպէս կասէ Դաւիթ. «Եւ կարդացին անուանք նոցա ի հողս իւրեանց»։

ԴԱՍ ԺԲ

ԺԱՄԱՆԱԿ

ԵՒ ՊԱՏԱՀԱՐՔ ԱՇԽԱՐՀԻ

Ի՞նչ են ժամանակի պատահարներ, որ մեծամեծ աղէտներ կը բերեն աշխարհիս վերայ. տարե՞րքն են, հողմե՞րն են, ծովե՞րն են, ցամա՞քըն է, շա՞րժն է, սո՞վն է, մահտարաժա՞մն է։ Ո՛չ ո՛չ. աշխարհիս մեծ պատահարներ՝ մարդիկ են, եւ նոյն իսկ մա՞րդն է մարդոյն պատահար. տարապայման է մարդոց դատաստանը, որ պատահարները՝ միայն տարերաց վերայ կը ձգեն կամ կասեն թէ չար ժամանակ բերաւ։

ՀԱՐՑՈՒ՛Ր, Նորատի Որդեակդ իմ Սամուէլ, և և ես խօսիմ քեզ թէ ի՞նչ է ժամանակ և իւր պատահարներ աշխարհիս վերայ. դու որ նոր ժամանակի գարնան ծաղիկն ես. դու որ նոր թևակոխեր ես կենացդ առաջին շրջանին մէջ. դու դեռ ամառն ունիս, որ քո պտղաբերութեան շրջանն է. աշունն ունիս, յորում պիտի ժողովես

պտղաւէտ կեանքիդ արդիւնք· ձմեռն ունիս, յորում պիտի հանգչիս ու վայելես։

Մեծ մտադրութեամբ ուսիր այն դասն· ուսի՛ր թէ ի՛նչպէս կը դառնայ արագ արագ ժամանակի անիւն ու շրջանը, և իւր յարաժամ հոլովման մէջ կը վարէ կը տանի մարդոյն կեանքը խանձարուրէն մինչև ի գերեզման, և յառաջ կը բերէ աշխարհիս այլ և այլ պատահարներ· մերթ չարիքներ ի վեր կը հանէ և մերթ բարիքներ· և չարն ու բարին, անիրաւն և արդար առ հասարակ իւր հզօր գաւազանին տակ վարելով՝ հէք մարդոյն կեանքը իբրև աշխարհիս գետերը կը տանի կը թափէ յաւիտենական ծովուն անդունդը։

Ժամանակն աշխարհիս գահերուն, թագերուն տիրող մեծ աշխարհակալն է· միապէս հաւասար կիշխէ իւր յաւիտենական գաւազանով, գահին և ստրուկ ծառային վերայ· զամէն մարդ միահամուռ կը վարէ դէպ ի գերեզմանին վիհը։

Ժամանակ հանուր մարդկային գործոց մեծ դիւանապետն է· նա է որ կարձանագրէ մեր կեանքին հաշիւը· աշխարհիս տիրող թագաւորաց հաշիւը· մեծ դիւանագէտներու հաշիւը, պատերազմի և արեան դաշտերու հաշիւը, հպատակ ժողովուրդին հաշիւը, բողոքող զրկեալներուն հաշիւը, յղփացեալ մեծատանց հաշիւը, տուայտեալ Ղազարոսներու հաշիւը, ամէն կարգի և վիճակի մարդոց հաշիւը։

Ժամանակ երկնից արդարութեան և հատուցման գործադիր ոստիկանն է· իբրև սուրհանդակ կը շրջի աշխարհիս վերայ։ Կերթայ կը մտնի յան-

տառ, անտառին տիրապետ առիւծ կապանէ․ կը դառնայ Թագաւորին պալատը, նորա շուն և ոգին կը քաղէ, կը հասնի Բաբիլոնին դաշտը հըպարտացող գոռոզին դիցապատկեր արձանը կը կործանէ։ Ժամանակ իւր ձեռքի տապարով կըտրեց այն աշխարհասփիւռ ծառը, որ բարձրանալով իւր ճիւղերը դէպ ի երկինք կարձակէր․ անկաւ տարածեցաւ գետնին վերայ․ և ճանչցաւ իւր չափը։

Ժամանակ քան զարծիւն սուր արագաթեւ է․ կը բարձրանայ և չեչտակի կը դիմէ զաշխարհ, կիջնայ և քաղաքներ հողաբլուր կը դնէ․ Բաբիլոնի, Նինուէի, և հին Արմաւիրի, Արտաշատ ու պերճ Անւոյն փառքն աւերակաց տակ կը թաղէ։ Թողլով հողագնդին երեսը՝ կերթայ Վեսուվի լեռան տակ կը մտնէ․ կրակ կուտայ, հրանիւթ կը բորբոքի, և Պօմպէի պերճութիւն մոխրաթաղով կը ծածկէ։

Բայց կանխրաւիմք, եթէ ասենք ժամանակի պատահարին ձեռքը միշտ կը քակէ ու չի շիներ․ կամ թէ կաշառէ, զաշխարհ մի կը շինէ միւս կը քակէ։ Ժամանակ վաղուց է, որ Թողուց արեւելքը գնաց արեւմուտք․ երեք դար է, որ անդ կը դեգերի, արեւմտեան հին աշխարհ իւր ամէն շէնքերով տապալեց․ նոր հիմն դրաւ, նոր աշխարհ կանգնեց, նոր մարդ վերածնեց, լոյս, գիտութիւն և քաղաքակրթութիւն ծաւալեց ընկերական աշխարհին մէջ։ Անշուշտ ժամանակ միշտ յարեւմուտս չի մնար․ մի օր կը դառնայ յարեւելս և զայն ևս իւր հնութենէն կը վերանորոգէ։

Թողունք այս վերացեալ մտածութիւններ, Որդեակ իմ. և այսպէս չը կարծենք ու դատինք հեղգամտութեամբ, թէ երբ մարդիկներ անգործ նստին, ժամանակն ինքնին նոցա համար կը գործէ։

Մենք թէպէտ աշխարհիս բոլոր պատահարներ ժամանակի ազդեցութեան կուտանք, բայց հետազօտել պէտք է. թէ պատահարներն ի՞նչ են, ուստի՞ է նոցա սկիզբն և ծնունդ։

Ուղիղ դատելով հարկ է խոստովանիլ, թէ ժամանակի պատահարներ մեր անցեալ գործոց հետեւանքներն են. եթէ մենք չգործենք՝ ժամանակ իւր պատահարով կը դադարի, ի բաց թողլով այն բնական տարերաց պատահարներ։ Ժամանակը, մինչեւ գերեզմանին դուռը կը վարէ իւր պաշտօնը և կիչխէ մարդոյն կենաց վերայ, այնուհետեւ կը կնքէ իւր հաշիւը, ինչպէս կնքեր է մեռելոց աշխարհին հետ։

Որչա՞փ զարմանալի է, երբ մարդիկ առանց գործելոյ ժամանակէն գործ և յաջողութիւն սպասեն, որպէս թէ ժամանակն աշխարհին տնտեսն ու մատակարարն է, և կամ թէ մեր ագարակին մէջ վարձաւոր մշակ։ Նախախնամութեան օրէնքով ժամանակն իւր պարտիքը լիովին կը կատարէ։ Ցանկալի գարունն կը բերէ մեզ, որ վարենք ցանենք. ամառն կը բերէ. որ մեր ցանածներ բուսնին. աշունն կը բերէ որ մեր ամէն աշխատութեանց ու վաստակոց պտուղները ժողովելով շտեմարանենք. ձմեռն կը բերէ, որ երկրին հող, վաստակաբեկ մշակն, եզնամոլներ հանգչին, և մարդ իւր վաստակը քաղցրութեամբ վայելէ։ Անաշխատ և

տրտնջող մարդ, որ ամէն բան ժամանակի յաջողութիւնէն կը յուսայ, ոչ ի գարնան կը ցանէ, ոչ յամարան կը դարմանէ, ոչ յաշնան կը ժողովէ և կը ցանկայ նա որ ի ձմերան նստի հանգիստ ուտէ և վայելէ ։

Մարդիկ որ վիճակի մէջ որ լինին թէ յաջողութեան և թէ ձախորդութեան, միշտ սովորած են անշնորհակալու լինել ժամանակէն. ուստի և կը խօսին թէ ժամանակ չար է, անյաջող է, միշտ արկածներ կը բերէ. մի օր ծաղրերես կերեւի և միւս օրը կը խոժոռի. թէ այսօր հաց տայ՝ վաղն անօթի կը թողու և այլն ։

Գիտենք, ժամանակին բախտ և մարդոյն յեղյեղուկ կեանքը անհաստատ է, գիտենք նա և ժամանակը մեծամեծ արկածներ ունի, որ մեր ուժէն կը խուսափին և մարդ կարող չէ խոյս տալ կամ փախչիլ։ Ամպեր կորոտան, հուր և կայծակ կը փայլատակեն, խեղճ հովիւ որ կաղնի ծառի տակ ապաստաներ է, կը զարնուի և անդէն մրկած ու սեւցած խանձող կը դառնայ ։ Ժամանակ՝ նոյն ամպերէն սոսկալի կարկուտ և անձրեւ կը տեղայ, սարն ու ձոր հեղեղ կը դառնան, գեղն ու քաղաք կողողեն ու կը քանդեն ։ Ժամանակ՝ ամպերէն կիջնայ գետնի տակ կը մտնայ. ահագին երկրաշարժներ կը հանէ. կը կործանէ մեր շքեղ կառուցած շէնքերը. ո՛հ մեր շինած տունը մեզ համար գերեզմանի դուռ կը լինի ։ Ժամանակն իբրեւ ժանտ հրեշտակ մահտարաժամ կը բերէ, աշխարհէ աշխարհ կը յածի, չորն ու կանաչ, առ հասարակ կը վառէ, և չգիտես դու թէ ո՞ւր տեղէն կը բերէ

այն անհուն անհամար ջորեակն ու մարախ, որ ցանած արտեր և դաշտերու կանաչներ կուտէ կսպառէ։ Ժամանակն մերթ եւս երկնից անձրեւաբեր ամպերը կը վանէ ու կը ցրուէ, երկինք կը պղնձանայ երաշտութեամբ և կը հարուածէ խեղճ երկրագործին բոլոր աշխատութիւնը։ Ժամանակը չէ թէ սաստկաշունչ հողմերով կը փչէ ու ծովու ալիքներ միայն կը յուզէ, և ծովավաստակ աշխատաւորները ջրոյ անդունդին տակ անհող, անգերեզման, անյիշատակ կը թաղէ. այլ և նոյն իսկ ցամաք երկրին վերայ, զոր մարդիկ ապահով կը կարծեն, նոյն հողմերով կը տապալէ ծառեր ու շէնքերը, և Ափրիկէի մէջ շատ անգամ գեղեր ու կարաւաններ անապատի աւազներուն տակը կը թաղէ։

Չենք ժխտեր թէ ժամանակն այլ եւս շատ արկածներ ունի, որուն տակ ենթարկուած է աշխարհն ու հէք մարդ, բայց ժամանակի բերած այդ պատահար արկածներ շատ նուազ են և ոչինչ համեմատութիւն չունին այն արկածներուն հետը, զորս մարդ ինքնին իւր ձեռօք կը բերէ՛, կամ անգիտութեամբ կամ գիտութեամբ ու չարութեամբ հանդերձ։

Մտադրութեամբ լսէ, Որդեակ իմ, ես մարդոց ու ժամանակի իրաւանց դատաստանը ի վեր պիտի հանեմ. և դու մանուկ իմաստուն ես, իբրեւ ծեր՝ դատաւոր եղիր ու վճիռ տուր։

Մարդիկ իրաւունք ունի՞ն ասել, թէ ժամանակն իւր այդ արկածներով մեր աշխարհ կաւերէ, և կը թշուառացնէ մարդկային ընկերութիւնը,

երբ ազգ՝ ազգի դէմ, մարդ՝ մարդոյ, դէմ ընկեր՝ ընկերի դէմ սուր հանելով՝ եղբայր՝ հարազատ եղբօր դէմ իբրեւ թշնամի կը զինեն։ Եւ երբ աշխարհիս գահակալաց հոգին զայրանայ, դիւանագիտութեան ծածկեալ հրաքուխներ պայթին, ծովալիքներու պէս բանակները պատերազմի դաշտը խաղան, վիթխարի հրանօթներ որոտան, բիւր բիւր հազար կտրիճ կայտառ երիտասարդներու կեանք՝ մի փոքր ժամանակի մէջ դիտապաստ ի գետին փռուին, ոտնաքարշ անարգաբար լցուին այն վիհերուն մէջ, զորս այդ դժբաղդ զինուորներն իրենց ձեռքով փորեցին. մայրեր սգան որ կորուսին զաւակները, ամուսիններն ողբան որ կորուսին լծակից սիրելիներ։

Ահաւասիկ քեզ ամենամեծ պատահար և պատուհաս մարդկային ազգի. որ բիւր անգամ բնական պատահարներէն դժնդակ է։ Եւ ո՛վ է այդ արուեստական ու կամածին պատահարներ յառաջ բերող. մարդն է, մա՛րդ. նորա մեծամիտ ոգին է, նորա բարձրացած ձեռքն է. որ կը ծանրանայ մարդոյն վերայ և անխնայ կը ջախջախէ Աստուծոյ ճարտարապետած պատուական անօթները, զորս իբրեւ բրուտ մի մի կը շինէ նա, և թրծելով զայն հոգեղէն կրակով՝ կը հանէ ի լոյս։

Բայց միթէ սորա համար ցա՞ւ կ՚զգան աշխարհիս անսիրտ սառնահոգի դիւանագէտներ, եթէ պատահին իրարու՝ կատակով կը խօսին. — Թող մայրերը կրկին ծնին։ Ո՜հ, միթէ չգիտե՞ն դոքա վշտակիր մայրերուն երկունք. չգիտե՞ն թէ մի մանուկ քանի՞ դժուարութեամբ կը մեծնայ, մարդ կը

լինի ։ Զգիտեն , այո՛ , նոցա մեծ դիտութիւն՝ միայն շահն ու փառքն է . որոց համար փոյթ չէ երբէք թէ կոտորուին ժողովուրդի որդիքներր ։

Համկցա՞ր , խոհական Որդեակ իմ , թէ մարդոյն կենաց մեծ պատահարն ու պատիժը՝ դարձեալ նոյն իսկ մարդն է ։ Տարերաց պատահական արկածներ ոչինչ համեմատութիւն չունին այն արկածներուն հետ . զորս խորամանկ մարդոց ձեռք կարուեստաւորէ ։

Սակայն շատ զարմանալի կը թուի ինձ այս . զի մարդիկ , ժողովուրդներ այնքան սովորած են մարդոց ձեռքէն պատահարներ կրել . մինչեւ ոչխարի նման ի սպանդանոց թէ վարին , ոչինչ չեն զգարկասեն թէ մեր բախտ , մեր ճակատագիրն այս է ։ Մանաւանդ արեւելեան ժողովուրդներ . և սորա բարոյական և ներքին պատճառն ուրիշ բան չէ . քան թէ ազատութեան անլոյս խաւարին մէջ կաշկանդուած՝ մարդոց սարկացած , ընկճուած , խեղդուած ոգին ։

Դառնանք , այժմ խօսինք այդպիսի ժողովրդոց կարծեաց վերայ , որք միշտ յամենայն ժամ տըրտունջ կը բառնան թէ՝ ժամանակի պատահարներ չար են . ժամանակ մեզ համար գլացող է , մեք մանուկ ժողովուրդ ենք , մեր ձեռքէն բռնելով յառաջ չի վարեր . այլ թողեր է զմեզ կիսաճանբուն վերայ այնպէս անշարժ ու յետադէմ , մինչ արեւմտեան բոլոր ազգերը տարաւ հասոյց յառաջդիմութեան օթեւան և հանդիստ ։

Բայց միթէ այդ աչառող կարծուած ժամանակըն՝ արեւելեան աշխարհին և նորա ժողովրդոց

համար բարի պատահումներ չը բերաւ ։ Այո՛, քսան տարիէն յառաջ նա մի մեծ պատահար անցուց, այնուհետեւ քնացաւ, ասաց ու կարծեց թէ այլ եւս պատահար չունիմ ես, դարձեալ կապրիմ այնպէս ինչպէս կապրէի յառաջ հին օրէնքով. հին դրութեամբ և հին ճանապարհով. որոյ ելքը դարձեալ հին պատահար բերաւ մեր աշխարհին վերայ. յանկարծ մեր քնացած տեղէն արթնցանք և ահա պատահարը մեր դուռը հասեր էր ։

Դո՛ւ ասա, Որդեակ իմ, այլ եւս իրաւունք ունի՞ այսպիսի աշխարհ և ժողովուրդ. որ սուր աչք ունի՝ հեռատեսել չգիտէ, սուր միտք ունի՝ սովրիլ չի կամիր. հանճար ունի, ուղեղին մէջ թմրած է, ի զուր հանել չը գիտէ. ձեռք ունի՝ արուեստագործել չգիտէ. առողջ ոտք և սրունքներ ունի, քալել չգիտէ, լեզու և ազատ կամք ունի՝ խորհելու և խօսելու փաստ չգիտէ. կը ճըն-շուի՝ ճիչ բառնալու եղանակ չգիտէ. բնակավայր ունի՝ կը մոռնայ, յիշել ու շինել չգիտէ. ընդարձակ հող ունի՝ մշակել արդիւնաւորել չգիտէ, աղքատ է՝ դեռ կը սիրէ զեղխ կեանք, խնայութեամբ անտեսել չգիտէ. թէ պատեհութիւնն յաջողի՝ ժամանակ ճանչնալ չգիտէ, թէ ոտն մի փոխէ՝ կը պարծի, կաղաղակէ, լռին ու խոհեմ յառաջդիմութիւն չգիտէ. թէ ասեն ճանբուն վերայ առիւծ կայ, վատասրտելով կը դողայ, առիւծի ձեռքէն անցնիլ ազատիլ չգիտէ. ինքնավար օրէնք և սահմանադրութիւն ունի, վարիլ ու հընազանդիլ չգիտէ. դեռ մտօք մանուկ լինելով քուէն և ընտրութիւն չգիտէ. միշտ իւր վարիչ-

ները փոփոխել կուզէ, անփոփոխ պահել չգիտէ. միշտ ներկային մէջ զեղծանելով, ապագային հետեւանքները չգիտէ ։

Լսեցիր ու դատեցի՛ր, Որդեակ իմ, երբ մի երկիր, ազգ և ժողովուրդ այսչափ և այսպիսի անգիտութեան և խակութեան կեանքին մէջ կը թափառի. այլ եւս իրաւունք ունի՞ նա մեղադրութեան յանցանքը ժամանակի վերայ դնել, և ինքն չքմեղս լինելով ասել թէ ժամանակը չար է. և թէ երկրի պատահարներ կը կապեն մեր ձեռք և ոտքը ։

Գիտենք այդ, այո՛, կան երկրի պատահարներ, ծանր ու դժուարին. որք մարդոյն յառաջդիմութեան քայլերը կը կաշկանդեն ։ Բայց միթէ ժամանակի պատահարները կը բարձուի՞ն կամ կը պակսի՞ն աշխարհէս ։ Եթէ մարդոյն մեծ պատահար մարդն է. պէտք է մրցիլ այդ պատահարին հետ գիտութեամբ և կրթութեամբ. այդ միակ միջոցն է, որ կը յաղթէ պատահարներուն ։

Թողունք այժմ երկրի և ժողովուրդի ընդհանուր պատահարները, դառնամք առանձին ընտանեաց, գերդաստանաց և առանձին անհատ անձինքներու համար խորհրդածել. որք զօրհանապազ դառն տրտունջ կը բառնան, թէ ժամանակի չարութենէն մեր տուն մեր գերդաստանը կործանեցաւ. ճոխ ու հարուստ ազնուական ընտանիք չքաւորեցան. և այլն ։

Բայց ուղղութեամբ դատելով տեսանք դոցա և ժամանակի պատահարին դատաստանը, տեսնամք նաեւ թէ այդ կործանիչ ձեռք առաւել իրենց ձեռքն էր, թէ չարապատեհ ժամանակին ։

Եթէ այդ ճոխ ու փարթամ ազնուական ընտանիքներ, երբ ուղիղ տնտեսութեան օրէնքէն ու չափաւորութենէն խոտորելով՝ զեղծան, շռայլեցան ամենազեխ կեանքի մէջ, թափեցան թէ հին և թէ նոր հարստութենէն. այս բնական վախճանը՝ չար ժամանա՞կ բերաւ, թէ չափազանցութեան հետեւանքն էր, որ չգիտցան հարստութեան կեանք տնտեսել:

Դու կը տեսնաս ու կը ճանչնա՞ս մեծատանց այդ ժառանգորդ զաւակներ. դոքա երանի՛ կու տան իրենց հօր և պապու ժամանակին, ասելով, թէ նոցա ժամանակ շատ բարի ու յաջող էր, իսկ մեր՝ չար ու դժուարին: Այսպէս արդարանալ կուզեն դոքա որք իրենց կեանքը հեղգութեան և անգործութեան մէջ վարեցին, ոչ միայն անսպառ գանձեր վատնեցին, այլ և այդ նիւթական ճոխութեան հետ կորուսին հայրենի տան բարոյական համբաւն, փառքն ու յիշատակն: Արդ, ո՞ւր է մեղադրանք, ո՞ւր է յանցանք, չար ժամանակի՞ն թէ չարավար ժառանգորդներուն:

Գուցէ դոքա սրտմտին և չ՚ընդունին այս դատաստանը, ասեն թէ չար ժամանակ զեխութեան չարօրինակ նորասիրութեան պերճանքները հեղեղի նման արեւմուտքէն քշեց բերաւ մեր աշխարհ, մեք ևս կամայ ակամայ ողողեցանք. և նոյն իսկ ժամանակ զմեզ ստիպեց որ հետեւինք քաղաքակիրթ աշխարհին:

Կը դրուատէի ես Հայոց ընտանիքը, եթէ ըստոյգ և իրապէս փափաքէին քաղաքակիրթ աշխարհի օրինակին հետեւիլ: Երանի՛ թէ այնպէս լի-

նէր․ բայց իրաց ճշմարտութիւն կը վկայէ որ դոքա թողլով Եւրոպիոյ մեծամեծ բարեմասնութեան օրինակները, միայն նորասիրութեան պերճանքները գրկեցին․ թողին ներքին կրթական մասն, և միայն արտաքին կեղեւն առին․ թողին ինչ որ վայելուչ էր մեր ազգային բնիկ յատկութեան, և ինչ որ մեր յառաջդիմութեան ձեռնտու օգտակար էր, այսինքն բուն քաղաքակրթութեան ճըշմարիտ տարերք, որ է գիտութիւն, կըրթութիւն և լուսաւորութիւն։

Է՛հ, լսասէր Որդեակ իմ, ես ձանձրացայ այս անտեսական խնդրոյն վրայ քարոզելով, խօսելով, գրելով և կրկնելով. այս մի քանի օրինակները քեզ բաւական են, մնացորդները դու ինքնին իմաստասիրէ։ Գիտցիր, որ աշխարհիս վերայ ամէն չարաչար կեանք՝ իւր չար հետեւանքն ունի, զորս մարդիկ չար ժամանակ կը կոչեն։

Բայց մենք կը հաւատանք թէ՝ ժամանակն երկնից արդարութեան ձեռաց մի չափն է. Քրիստոս վկայեց այդ չափին համար. « Որով չափով չափէք, չափեսցի ձեզ »։ Կը հաւատանք նաև որ այդ չափին գործադրիչ ոստիկանը՝ ժամանակն է, որ իւր չար կարծուած պատահարներով կը հատուցանէ իւրաքանչիւրին գործոց համեմատ չափով։

Այլ եւս աւարտենք այս դասը, Որդեակ իմ, և դու ուղղէ քո դատաստանը ժամանակի պատահարին վերայ, գիտնալով թէ ժամանակն ինքնին պատահար չ'ունի. այլ ամէն պատահարներ մեր նախորդ գործքերուն վերջին հետեւանքներն են, և հետեւանքները Աստուծոյ յաւիտենական օրի-

նաց հատուցումն են ։ Ինչ որ այսօր կը կրենք, անցելոյն հետեւանքն է, և ինչ որ այսօր կը գործենք՝ նորա հետեւանքն եւս ապագային կը կրէ ։

Ուրեմն, երկիւղած Որդեակ իմ, վախցիր գործերէդ քան ժամանակի պատահարէն. Ներկայ կեանքիդ մէջ միշտ ջանացիր ուղղութիւն գործել, հաւատալով որ ուղիղ գործին հետեւանքը ու վախճանը՝ ուղիղ կը լինի ։ Ուղիղ ճանապարհ դէպի ուղիղ նպատակը կը տանի ։ Ուսիր Քրիստոսի առակէն. որ անառակութեան հետեւանք սովամահութիւն է, ուսիր աշխարհի օրէնքէն, որ գողութեան հետեւանքը՝ կախաղան է ։ Ուսիր կեանքի փորձերէն. որ զրկանաց հետեւանքը՝ չարաչար հատուցումն է ։

Շատ մի ծիծաղիր, հետեւանքն լաց է, եթէ սգաս ու համբերել գիտնաս՝ հետեւանքն մխիթարութիւն է ։ Ամենայն օրինազանցութեան հետեւանքը միշտ պատիժ, անարգանք և կորուստ է, ինչպէս առաքինութեան հետեւանքը՝ վարձատրութիւն և փառք է ։ Եթէ աշխարհ արդարապէս չը վարի, ոչ օրինազանցին պատիժ տայ և ոչ արդարոյն վարձ. Թո՛ղ յայնժամ քո դատաստանը երկնից արդարութեան, և դու առաքինացիր զօրացիր բոլոր կեանքիդ մէջ. և հաւատա որ ժամանակի պատահարներու հեղեղներ եթէ յառնեն ու բաղխեն զքեզ, դու անսասան, անկործան կը մնաս, երբ հաւատոյդ չէնքը՝ դու եւս Աւետարանի այն իմաստուն մարդոյն պէս, խորադիր վիմի վերայ հաստատես ։

Թէ ժամանակի պատահարներ զքեզ տարուբե-

րեն, դու անշարժ կաց. մի թերեհաւատելով սատանիր, պատահարներ կուգան կանցնին. զի այս աշխարհ պատահարի աշխարհ է. հէք մարդ պատահարներուն տակ ճնշուած է և կարող չ՛է խօսալ. սորա համար Քրիստոս կարեկցելով մեր անպաշտպան խեղճութեան վրայ՝ սորվեցուց, որ աղօթենք առ Հայր, «Մի տանիր զմեզ ի փորձութիւն, այլ փրկեա ի չարէ»։

Աղօթէ, Որդեակ իմ, յԱստուած ապաւինիր, և պատահարներ քեզմէ կը հեռանան։ Ուղիղ մըտածէ, ուղիղ գործէ. ուղիղ ընթացիր և պատահարներ քեզ չ՛են պատահիր։ Այլ մանաւանդ աղօթէ որ մարդոց պատահարին չը հանդիպիս։ Դաւիթ առաւել ընտրեց Աստուծոյ պատահար քան մարդոց, որ խստասիրտ են, ողորմիլ չը գիտեն. սորա համար քեզ միշտ լաւագոյն է որ Աստուծոյ ձեռքն յանձնուիս, և սրտեռանդ աղօթես Դաւիթին բերանով. «Աստուած ապաւէն իմ և ես յուսամ ի նա։»

ԴԱՍ ԺԳ·

ԱՒԵՏԱՐԱՆ

ԵՒ ԸՆԿԵՐՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

Ի՞նչ է դարմանն այս մեր հիւանդ ու թշուառ աշխարհին. — Աւետարան ընկերսիրութիւն եւ միաբան զօրութիւն. սորա համար՝ բանն բժիշկն, ինքնին եկաւ յաշխարհ. մեր վէրքեր բուժել եւ մարդկութեան հնացեալ կեանքը վերանորոգել։ Եւ որոյ անունն՝ ճշմարտութիւն եւ կեանք էր, այսպէս Աւետարանեց. «Ես եկի, զի զկեանս ունիցիք եւ առաւել եւս ունիցիք»։

ԱՒԵՏԱՐԱՆԻՆ որդեգիր, հաւատացեալ որդեակ իմ Սամուէլ, Աւետարանը և Աւետարանին քարոզած ընկերսիրութեան դասը պիտի խօսիմ քեզ. ականջդ բաց արա, սիրտդ ինձ տուր, խոնարհ երկիւղածութեամբ լսէ Յիսուսի դասին, որ քեզ լոյս կուտայ, յոյս կուտայ, կեանք և անմահութիւն կուտայ։

Յիսուս, որ աշխարհիս վերայ ինքն անգիր անդըպրոց էր, Գաղեստինոյ աշխարհին մէջ բացաւ իւր Աւետարանին համալսարանը և սկսեց քարոզել։

Ես կը թողում այժմ Աւետարանին քարոզած ընդհանուր դասեր, միայն ընկերսիրութեան դասը պիտի աւանդեմ քեզ, և այն բաւական է թէ սրտի մօտ պահես։ Վասն զի սէր և ընկերսիրութիւն Աստուածային պատուէրներուն գլուխն է և օրինաց հիմն։

Մովսէս, որ Իսրայէլի ընկերութեան օրէնսդիրն էր, Աստուածսիրութենէն յետոյ, յարեց ընկերսիրութեան պատուէրը։ Բայց Մովսէս այս գերագոյն պատուէրը միայն քարէ տախտակին վերայ գրեց՝ թողուց ու գնաց, և զայն անձնապէս արիւնով մկրտելով չը նուիրագործեց։

Իսկ Յիսուս սիրոյ մեծութիւնն՝ իւր անձին վերայ չափելով ասաց. «Մեծ քան զայս սէր ոչ գոյ, եթէ ոք զանձն դիցէ ի վերայ բարեկամին»։ Ասաց, և անդէն իւր բարեկամ մարդոյն համար գնաց ի խաչ և ընկերսիրութեան օրէնքը իւր արիւնով, իւր մահով և իւր մեծ ու անկշիռ սիրով մկրտեց, և այս իւր գերագոյն օրինակով սէրը տուաւ աշխարհին՝ իբրև մի միայն դեղ ու դարման, փրկութիւն, ազատութիւն, հիւանդ ու թշուառ մարդկային ընկերութեան։

Այս դեղն ու դարման մի բառով կը կազմուի.— ՍԻՐԵՑԷՔ. իւր զօրութիւնն անչափ է, իւր շնորհըն՝ անկշիռ է, իւր բժշկութիւնն՝ ամենարուեստ է, իւր ձեռքն՝ ամենահաս է, և իւր սուրն է միայն, որ կսպաննէ մարդոց ոգւոյն մահառիթ կիրքերը։

Երկնային սէր, որ մարդոյն կերպարանքով երեւցաւ աշխարհին, և որ մեր փրկութեան ճար-

տարապետն է․ նա խորագոյն դրաւ սիրոյ այս հիմն․ և չէ թէ հողի վերայ, հապա մարդոց սըրտին ու հոգւոյն մէջ, որպէս զի այդ հիման վերայ նորոգէ մարդկութեան հնացեալ շէնքը։

Սիրոյ այս մեծագոյն օրէնքն է միայն, որ կարող է աշխարհիս վերայ հաստատուն պահել մեր ընկերական շէնքը, ապա թէ ոչ՝ հիմնայատակ կը քայքայուի։

Խոստովանիլ և վկայել պէտք է, Որդեակ իմ, որ գիտութիւն և քաղաքակրթութիւնն եւս արդի մարդկային ընկերական վիճակը բարւոքեցին առաւել արտաքուստ։ Բայց դու մի հետեւիր այնչափ այն սնապարծ մարդոց մեծախօսութեան․ որ այդ շնորհ և պարծանք՝ միայն գիտութեան և քաղաքակրթութեան կուտան․ և առ ոչինչ կը համարին Աւետարանին արդիւնքը։

Այլ դու ճշմարտութեամբ հաւատա, թէ աշխարհիս արդի ընկերական յառաջդիմութեան հիմունքը՝ Յիսուս իւր Աւետարանով և ձեռքով դըրաւ։ Եւ ի՞նչ են այդ բարոյական հիմունքը, ահաւասիկ․ սէր, հաւասարութիւն, եղբայրութիւն, միութիւն և ընդհանուր անխտիր մարդասիրութիւն․ որով բովանդակ երկրիս անհամաձայն ազգերը, մի համաշխարհական եկեղեցւոյ գաւիթը ժողովելով՝ մի հօտ կը կազմէ, մի հօր որդիքները կը կոչէ, և ինքն է միայն այդ հօտին հովիւ և առաջնորդ։

Եւ ի՞նչ է առաւելագոյն և ճշմարիտ վկայնք զոր Յիսուս բերաւ յաշխարհ, եթէ ոչ Աւետարանին քարոզած ընկերական սէր, և հաւատացելոց՝

համաստարած խաղաղութիւն. զոր Յիսուս միայն տուաւ, և աշխարհ կարող չէ տալ զայն։ Ուստի իբրև իւր վերջին կտակ, վերջին ընթրեաց երեկուն խօսեց. «Զխաղաղութիւն զիմ տամ ձեզ. զխաղաղութիւն զիմ թողում ձեզ։ Ոչ որպէս աշխարհս տայ՝ տամ ես»։

Կարդա հնախօս պատմութիւններ և կը տեսնաս, որ մեծամեծ աշխարհակալներ եկան այս աշխարհ անցան ու գնացին. աշխարհ խռովութեան մէջ թողին, իրենք գերեզմանին մէջ խաղաղութիւն գտան։ Դոքա իրենց զօրութեամբ ու սրով բնաւ չկարացին խաղաղութիւն տալ երկրին. այլ մանաւանդ երկրին երեսը արիւնով լուացին և սոսկալի բռնութեան տակ ջախջախեցին մարդոյն ազատութեան կեանքը։

Եկան վերջին դարեր և մանաւանդ իննեւտասներորդ դարը, զոր քաղաքակրթութեան դարը կը կոչեն և յորում ես և դու ծնանք ու կապրինք. կասեն թէ մարդոյն յառաջդիմութեան քայլեր քիչ մնաց որ մինչեւ ի կատար հանին։ Քաղաքային և աշխարհի կառավարութեան համար դիւանագէտներ ժողովեցան, մեծամեծ ստուար ստուար օրինագրքեր շինեցին, և երկրի խաղաղութիւն մշտնջենաւոր պահելու համար դաշնակցութիւններ կռեցին։ Եւ ի՞նչ էր նոցա բոլորի նպատակը. մարդկային ընկերական կեանքը հաւասար բարւոքելո՞ւ. թէ՝ մէն մի գահեր իրենց երկրի շահը աւելել հոգալու։ Այդ իրաւունք է, գիտենք, բայց առանց ընկերին և ազգերու իրաւունքը խլելու։

Այժմեան աշխարհիս վերայ տիրող մեծ աշխարհակալ՝ շահն է․ սորա համար մարդ չի հաւատար թէ քաղաքակրթութիւն՝ Յիսուսին տուած խաղաղութիւն կամ Աւետարանին քարոզած ընկերսիրութեան դաշնակցութիւնը կընդունի։

Ո՛հ, որչափ հեռու են իրարմէ դիւանագիտութիւն և Աւետարան, Յաչն և Կրուպի թնդանօթն. եկեղեցւոյ միաժողով դաւիթն և պատերազմի արեան դաշտ․ և ի՞նչ համեմատութիւն կայ մահուան և կեանքի մէջ։ Քաղաքակրթութիւն դեռ մահ կը բերէ, դեռ մարդոց համար սպանութեան գործիքները կը հնարէ․ քուն և հանգիստ չունին աշխարհիս տիրապետներ ու դիւանագէտներ․ վիշապի նման տուտի վերայ կեցած կը Փչան կըսպառնան, և ի՞նչ կը խնդրեն, պատերա՛զմ․ անշուշտ զիրեար կլանելու համար։

Այսպէ՛ս, մինչդեռ Յիսուս իւր Աւետարանին ազատ սիրով խաղաղութիւն կուտայ երկրին, մեր կարծեցեալ քաղաքակրթութիւն՝ դեռ սրով և արիւնով և հին աշխարհի խելքով խաղաղութիւն հաստատել կուզէ։

Տե՛ս դու և համեմատէ այս երկու հակառակ եղանակները․ այլ եւս կը հաւատա՞ս թէ ռոսկ քաղաքակրթութիւն առանց Աւետարանի աջակից զօրութեանն՝ մարդոյն խռոված ընկերական վիճակը խաղաղութեան մէջ կը պահէ․ զգօնանան հանդարտին այն զայրացած ոգիները, որ հուր, սուր, կռիւ և վրէժխնդրութիւն կը գոչեն։

Աւա՜ղ մարդկային թշուառաբաղդ ընկերութեան, ո՛վ գիտէ, դեռ քանի՞ ժամանակ, քանի՞

դարեր աշխարհ իւր ազգերով ժողովրդով պիտի հեծեն աղիողորմ. երկրիս մեծամեծ պետական ծովեր պիտի խռովին, ալիքներ կոհակներ պիտի հանեն. այդ ինքնավառ հրաբուխներ, ինչպէս գըրեցի, միշտ պիտի բորբոքին, շարժեն երկրագունդ, աշխարհ սասանեն, ջրով ու մոխրով ծածկեն ժողովրդոց կեանքը։

Ոգիդ կը լքանի՞, Որդեակ իմ, և յուսահատ կը լինիս. եթէ տակաւին աշխարհավար դիւանագէտներ այսպէս շարունակեն, աշխարհի վիճակ ու վախճանն ո՞ւր կը հասնի։

Ես խօսիմ քեզ, Որդեակ, մեր աշխարհի կարգ իսկզբանէ անտի այս է և այսպէս պիտի երթայ տակաւին։ Դու գիտես դեռ մարդն անհաս և անկատար հանք մի է. աշխարհիս պատահար քուրային մէջ. այսինքն կրակի և իւր արեան մէջ նա դեռ պիտի հալի ու մաքրուի, մինչեւ որոշուին ընտրեալներ, մինչեւ գայ ճշմարիտ քաղաքակըրթութեան ոսկեդար. յորում աշխարհիս վարիչներ անկեղծ սրտով և անխար մտքով ընդունին Աւետարանի ընկերութեան և խաղաղարար ոգին։ Մեռնին երթան աշխարհիս երեսէն, խռովարար և անարդար տիրապետող ոգիներ։ Այն օր միայն հաւատանք, Որդեակ, որ Դաւթի գուշակութիւնը տիրապէս կը լրանայ. «Եղիցի խաղաղութիւն ընդ ամենայն երկիր. և ի վերայ գլխոց լերանց։ Առցեն լերինք զխաղաղութիւն ժողովրդեան և բլուրք զարդարութիւն։»

Դառնանք այժմ խօսինք ընկերասիրութեան այն պարտիքներու վերայ, որոց առ հասարակ

պարտական են Աւետարանին հաւատացող որդիքներ ։

Բայց թէ կուզես ճշդիւ իմանալ, Որդեակ իմ, թէ ի՞նչ է ընկերսիրութեան պարտիք, ո՞րչափ և մինչեւ ո՞ւր, և ո՞վ է մեր ընկեր․ միայն մեր ընտանի՞ք, մեր ազգակա՞նք, մեր բարեկա՞մք, մեր դրացի՞ք, մեր ազգայինք կամ հայրենակի՞ցք, և կամ այն մարդի՞կ, զորս մենք կը ճանաչեմք ։ Ո՛չ, Աւետարանի ընկերսիրութեան պարտիքը ընդհանուր մարդասիրութիւնն է․ երբէք այդ խտրող բառերը չի ընդունիր․ «Եթէ սիրէք դուք զսիրելիս ձեր, կամ փոխ տայք միայն բարեկամաց ձերոց ո՞ր շնորհ է ձեր»․ ասաց Քրիստոս ։

Ուստի ընկերսիրութեան մեծ պարտիք պէտք է համատարածի բոլոր մարդկային ընկերութեան վերայ, չխտրելով երբէք, ոչ ազգ, ոչ կրօնք, ոչ մեծ, ոչ փոքր, ոչ ծանօթ, և ոչ անծանօթ․ այլ ընկեր համարել հաւասարապէս ամէն մարդ որ իւր նմանակից պատկեր կը կրէ ։

Եւ ահա այս ապացոյց՝ մի առակ բերեմ քեզ Աւետարանէն, որով ծայրագոյն ընկերսիրութեան օրինակը կուտայ Յիսուս իւր բոլոր հաւատացելոց ։ Երբ կեղծող օրինական դպիր մի փորձելով զՅիսուս կը հարցանէր․ — Վարդապետ, զի՞նչ գործեցից, զի զկեանս յաւիտենականս ժառանգեցից ։ Յիսուս պատասխան կուտայ, յօրէնս զի՞նչ գրեալ է և ո՞րպէս ընթեռնուս ։ Կը պատասխանէ դպիրն․ թէ․ Սիրեսցես զՏէր Աստուած քո յամենայն սրտէ քումմէ ․․․ և այլն․ և զընկեր քո իբրեւ զանձն քո » ։ Յիսուս դարձեալ կը պատաս-

խամէ․ Ուղիղ ետուր պատասխանիդ․ զայդ արա և կեցցես։ Պարծող դպիրն սկսեց կրկին անգամ հարցնել․ «Եւ ո՞վ է իմ ընկեր»․ որպէս թէ չը գիտէր։ Յիսուս յայնժամ ճշմարիտ ընկերսիրութեան՝ և սքանչելի առակով մի պատասխան տուաւ։

« Այր մի իջանէր յԵրուսաղէմէ յԵրիքով, անկաւ ի ձեռս աւազակաց » և այլն։

Դու՛ շատ անգամ լսեր ու կարդացեր ես այս խորհրդաւոր առակը, որով Յիսուս ընդհանուր և անխտիր մարդասիրութիւն կ՚ուսուցանէ, և աշխարհիս համայն մարդկային ազգը միապէս ու հաւասար ընկեր կ՚անուանէ։ Յիսուս Մովսիսի նման միայն Եբրայական ազգին մարդ չէր, որ խտրէր Եբրայեցին ու Եգիպտացին․ այլ նա համայն աշխարհի, համայն ժողովրդոց մարդն էր։ Նա չը գիտէր երբէք Հրէայն և Սամարացին խտրել։ Այնպէս կը թուի թէ այդ հարցարան օրինասէր դըպիրն Հրէայ էր, որ զՍամարացին մահու չափ կատէր․ Քահանայն և Ղեւտացին եւս Հրէայ էին․ որք ճամբու վերայ ինկած անյարիր արիւնշաղախ վիրաւորը տեսան և առանց երբէք կարեկցելու՝ անցան գնացին։ Զը գիտենք թէ աւազակներէն հարուածեալ անձն ի՞նչ ազգէ էր․ Յիսուս նորա ազգի անունը կը պահէ և կը յիշէ միայն անկեալ թշուառին կարեկցող մարդ՝ որ բնիկ Սամարացի էր, և ինկոյն գթացու խեղճին վրայ, պատեց ու դարմանեց նորա վէրքը։

Ով գիտէ, գուցէ անկեալ վիրաւորն եւս կամ Սամարացի էր և կամ անծանօթ մի անձն․ սորա համար այդ երկու անցնող հրէայ ուխտաւորներն մո-

լեկրոնութեամբ իրենց սիրտը խստացուցին և չուզեցին տեսնալ անկեղոյն աղէտը։

Նրանի՛ քեզ, Որդեակ իմ, թէ աշնուապիրս լինիս և այս առակի օրինակէն Քրիստոսի քարոզած ընդհանուր ընկերսիրութեան և մարդասիրութեան օրէնքը սրտիդ մէջ խորագոյն դրոշմես, գթասիրտ գորովասիրտ լինիս. այս աշխարհիս հըրապարակին վերայ անկեալ վիրաւորներ շատ կան, չ'է թէ միայն ամայի լեռներու մէջ, ուր աւազակաց որջերն են, այլ նոյն իսկ բազմամբոխ քաղաքներու և շինութեանց մէջ. և ո՛վ զարկեր ձըգեր է ի գետին. — զօրաւորաց զրկանք և հարըստահարողաց ձեռք։ Երբ կը պատահին քեզ այդպիսի զրկեալներն, անկարեկից աչքով մի տեսներ և անցնիր առանց կատարելոյ ընկերսիրութեան պարտիքդ որչափ և կարող ես։ Աշխարհիս թշուառները մի զններ թէ ո՛վ են և ի՞նչ ազգէ. բաւական է որ տեսնաս թէ նոքա եւս քեզ նման մարդ են, քո պարտիքն է թշուառին վերայ գթալ. քեզ ի՞նչ փոյթ նորա լեզուն և կրօն։

Յիշէ, որդեակ իմ, Յիսուսի վերջի պատասխանը, զոր տուաւ օրինասէր դպրին, «Զայդ արա և կեցցես»։ Գնա կատարէ ընկերսիրութեան պարտիքներդ. և յայնժամ կապրիս դու։

Այլ աւա՜ղ, չը գիտեմ թէ մարդիկ ե՞րբ պիտի ճանչնան այդ մեծ բարոյական զօրութիւն, այդ երկնային զօրավիգ ձեռք, զոր Յիսուս տուաւ իւր հաւատացեալ ժողովուրդին և զայն այդ զէնքով զինուորեց. որպէս զի նա կռուի աշխարհին դէմ։

Բոլոր կեանքդ և քո անձն թէ Աւետարանին

և թէ նորա քարոզած ընկերսիրութեան համար նուիրես՝ արժան է ։ Սիրոյ մեծ օրինակ մեր առջեւէն անցաւ գնաց Գողգոթային գլուխ ։ Սէրն ի սէր մարդկային ընկերութեան նուիրեց իւր անձն, և որ բանիւ կը քարոզէր զայն՝ արդեամբ կատարեց աշխարհին առաջ ։ Տեսէք ու չափեցէք, մարդիկ․ Մեծ քան զայս սէր ոչ գոյ․ եթէ ոք զանձն դիցէ ի վերայ բարեկամին․ ասաց և մեռաւ ։

ՎԵՐՋԱԲԱՆ

ՍԻՐԱԳ ԱՌ ՍԱՄՈՒԷԼ

ՅԱՆԿԱԼԻ Որդեակդ իմ Սամուէլ, կեանքիդ առաջին շրջանի դասերն աւարտեցի․ Թոյլ տուր ինծ որ փոքր մի հանգչիմ, միտքս ու հոգիս կ՚ազդուրի, թէ ողջ մնամ ես, եւ Աստուած զքեզ ողջ պահէ, մի բարեդէպ ժամանակի մէջ կսկսիմ դարձեալ խօսիլ երկրորդ շրջանի դասերդ․ զի դեռ եւս գրել կը սիրեմ, ոգիս յօժար է․ եւ դու լսել ու կարդալ կը սիրես, ոգիդ փոյթեռանդ է, գիտես ու կը ճանաչես քո յառաջդիմութեան ժամանակ ։

Հայրական ու կրթական դասերս խնամով պահէ յուշիդ, միշտ յիշէ թէ՝ եւ ես քանի՞ խնամով եւ սիրով խօսեցայ քեզ ։ Ես քո սերմնացան մշակն եմ, Որդեակ, այս իմ սեւ սեւ գրեր իբրեւ մի մի ցորենահատիկ սրտիդ պարարտ երկրին վրայ ցանեցի այժմիկ․ երկինք իւր արեւով եւ անձրեւով բուսուցանէ, եւ Աստուած աճեցուցանէ, ինչպէս կը խոստովանի Պօղոս ։ Դու պտղաբեր լինիս այն-

չափ մինչեւ միոյն տեղ հաւիւր բերես, եւ ես, եւ քո հայրենեաց կարօտ որդիքներ՝ ուրախ ուրախ վայելենք քո առատ ու շահեկան արդիւնքը ։

Քրիստոս իւր աջով զքեզ օրհնէ, ինչպէս օրհնեց իւր միշակ աշակերտները․ եւ դու երթալով պտղաբեր լինիս, եւ քո բարի պտուղն ու յիշատակ մնայ աշխարհիս վերայ ։

Ես քո հայր Սիրաք ամենայն խնամով աւանդեցի քեզ այս դասեր եւ դու երկիւղած հնազանդութեամբ լսեցիր․ բայց գիտցիր, որ միայն լսելով չես արդարանար․ այլ առնելով եւ ուսուցանելով․ եւ դու այժմէն ուխտ դիր որ իմ դասերս որդիքներուդ աւանդես եւ այսպէս յորդւոց յորդի, թողնէ ի թոռ շարունակուելով՝ անմոռաց եւ կենդանի կը մնայ Սիրաքայ հօրդ խրատներ ու դասեր․ որով տիրապէս կատարող կը լինիս Առակաց բանին․ «Որդեակ, զօրէնս իմ մի մոռանար եւ զբանն իմ պահեսցէ սիրտ քո, զի երկայնաւութք լիցիս ի վերայ երկրի ։ »

Վարէ՛, Որդեակդ իմ Սամուէլ,
Ուղիղ վարէ զմաճն եւ ակօս.
Արձակ դաշտերն են մեր արտեր,
Պարարտ բերուն եւ բարեբեր.
Եւ ես ցանեմ ցորնի հատեր,
Քաղենք յուսով բազմապատիկ.
Օրհնեա՛լ է հողն եւ սերմեր,
Օրհնեա՛լ՝ մշակք եղնամոլներ,
Օրհնեա՛լ է անդ եւ անդաստան,
Օրհնեա՛լ՝ Աստուած
Որ տայ անձրեւ եւ արեւ.
Օրհնեա՛լ՝ վաստակ երկրագործին,
Արդար ազատ ի զրկանաց.